DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

SAYI: 301 • YIL: 25 • TEMMUZ 2019 • AYLIK BİLİM, KÜLTÜR ve POLİTİKA DERGİSİ • 17 TL. KDV DAHİL

BİLİM ve ÜTOPYA

RUHSAL SENDROMLARA EVRİMSEL BAKIŞ

NEDEN PSİKOLOJİMİZ BOZULUYOR?

ANKSİYETEDEN DEPRESYONA ŞİZOFRENİDEN TRAVMA SONRASI STRES BOZUKLUĞUNA

PROF. DR. M. HAKAN TÜRKÇAPAR • DOÇ. DR. KADİR ÖZDEL • DOÇ. DR. ÖNDER KAVAKCI
UZM. DR. MUSTAFA TATLI • PROF. DR. LEVENT SÜTÇİGİL • UZM. DR. NUR ÖZTÜRK KAYATURAN
DR. ALİŞAN BURAK YAŞAR

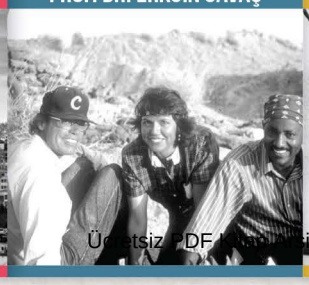
İSTANBULCULUK İDEOLOJİSİ GÜNÜMÜZDE NE ANLAMA GELİYOR?

PROF. DR. ÇAĞATAY KESKİNOK

DÜNYACA ÜNLÜ PRİMAT VE İNSAN EVRİMİ UZMANI TIM D. WHITE'LA KONUŞTUK

PROF. DR. ERKSİN SAVAŞ

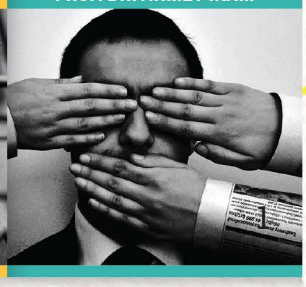
EVİTA 100 YAŞINDA!

ÖZGÜR UYANIK

CANIMIZLA ÖĞRENMEK

PROF. DR. AHMET İNAM

ILLUSTRASYON: GÜPSE SEDA ÖZDEMİR

Ücretsiz PDF Kütüphanesi - https://kantey.org

Stefan ZWEIG | 10 Kitap Set

KARGO DAHİL 59TL

Öyküleriyle ve psikolojik tahlilleriyle

Edebiyat alanında dünyada adından söz ettiren

Avusturyalı, roman, tiyatro, biyografi yazarı ve gazeteci

STEFAN ZWEIG

GÖNÜLLÜLER ULUSAL GÖNÜLLÜLERİ ÖNE ÇIKSIN

HEMEN ARAYIN!

0212 245 81 81

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

SAYI: 301 TEMMUZ 2019
S.S. Ütopya Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar Yay. ve Üretim Koop. Adına Sahibi:
Prof. Dr. H. Çağatay KESKİNOK

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:
Gökalp ÇİFTCİOĞLU

Genel Yayın Yönetmeni: **Emrah MARAŞO**
Yazı İşleri Müdürü: **Melih OKYAY**
Editör: **Hazal SARAL**
Görsel Yönetmen: **Fatih Veli ÖLMEZ**
Düzeltmen: **Halim YURDAKUL**

Yazı Kurulu: **Prof. Dr. Cüneyt Akalın, Çağrı Mert Bakırcı, Dr. Necmi Dayday, Prof. Dr. Remzi Demir, Prof. Dr. Ercan Enç, Prof. Dr. Erksin Savaş, Efe Can Gürcan, Erkan Ildız, Prof. Dr. Bekir Karaoğlu, Prof. Dr. Hamit Zafer Kars, Prof. Dr. Çağatay Keskinok, Prof. Dr. Semih Koray, Prof. Dr. Tülin Oygür, Feyziye Özberk, Prof. Dr. Hüseyin Özel, Doç. Dr. Hakan Seçkin, Doç. Dr. Haldun Soygür, Prof. Dr. Osman Şadi Yenen, Doç. Dr. Hüseyin Çağrı Sağlam, Prof. Dr. Yıldırım Beyatlı Doğan, Prof. Dr. Birol Kılkış, Prof. Dr. Gökhun Tanyer, Prof. Dr. Sıtkı Çağdaş İnam, Dr. Elif Yılmaz, Dr. Mustafa Sevim.**

Yönetim Yeri: **Fidanlık Mahallesi, Sakarya Caddesi, 32/1 • 06420 Çankaya/ANKARA**
e-posta: **bilimveutopya@gmail.com**

Ankara Temsilcisi: Feyziye ÖZBERK
Tel: (0312) 418 52 64

İstanbul Temsilcisi: Dr. Mustafa SEVİM
Tel: (0505) 548 51 38
sevimmustafa@gmail.com

İzmir Temsilcisi: Dr. Ceyhun BALCI
Tel: (0532) 233 42 35
ceyhun1961@gmail.com

Eskişehir Temsilcisi: Alaz TETİK
Tel: (0505) 911 73 46
bilimveutopyaeskisehir@gmail.com

Gaziantep Temsilcisi: Mehmet İYİGÜN
Tel: (0505) 669 48 71
doctoriyigun@hotmail.com

AVRUPA TEMSİLCİSİ
Yener GÜNEŞ
gunesyener@gmail.com
abone.avrupa@bilimveutopya.com.tr
Tel: +43 676 5472682

ALMANYA TEMSİLCİLERİ
ALMANYA TEMSİLCİSİ
Emre Ünver
emreuenver@googlemail.com • Tel:+49 157 55064436

Aşağı Saksonya Temsilcisi
Çınar Aydın
cinar.aydin@hotmail.de • Tel: +49 152 06611105

Baden-Württemberg Temsilcisi
Uğur Albayrak
a.ugur@hotmail.de Tel: +49 179 6668154

Bavyera Temsilcisi
Akif Yüce
akif.yuece@freenet.de • Tel:+49 163 1345643

Berlin Temsilcisi
Barış Göktepe
baris.goektepe@outlook.de • Tel:+49 151 10427077

Bielefeld Üniversitesi Temsilcisi
Can Çakır
can.cakir@gmx.net • Tel:+49 170 2428725

Duisburg Üniversitesi Temsilcisi
Kaan Karagöz
kaan.67@live.de ‹ Tel:+49 176 64944305

Frankfurt Üniversitesi Temsilcisi
Gökhan Dağtekin
goekhandagtekin@hotmail.de • Tel:+49 1578 9576048

Hamburg Temsilcisi
Tuğba Almışlar
tugba.almislar@gmail.com • Tel:+49 176 34694504

Köln Üniversitesi
Can Burak Naz
can.naz@web.de • Tel:+49 1520 2737324

Kuzey Ren-Vestfalya Temsilcisi
Eren Alıcı
alicieren@web.de • Tel:+49 157 35699900

Marburg Üniversitesi Temsilcisi
Tunay Kuru
tunaykuru90@gmail.com • Tel:+49 1578 9576048

Münster Üniversitesi Temsilcisi
Meram Tosun
meram_tosun@hotmail.com • Tel:+49 157 58146708

Siegen Üniversitesi Temsilcisi
Simel Gültekin
simel.gueltekin@web.de • Tel:+49 163 2060225

AVUSTURYA TEMSİLCİSİ:
Emre ER
emre_er_64@hotmail.com • Tel: 0043 660 4731120

ÇİN HALK CUMHURİYETİ TEMSİLCİSİ
Elif Nisa ŞENCAN • Tel: +86 15618239747
nisaelifsencan@yandex.com

DANİMARKA TEMSİLCİSİ:
İncilay Şehnazi
cili65@hotmail.com • Tel:+45 22 83 26 34

FRANSA TEMSİLCİSİ:
Funda Akin
alisyatuna@gmail.com • Tel:+33 6 01 90 80 01

HOLLANDA TEMSİLCİSİ:
Kenan ÖZYİĞİT
kenanozyigit@hotmail.com • Tel: 31614612207

İNGİLTERE TEMSİLCİSİ:
Murat Metin
4.muratmetin@gmail.com • Tel:+44 7903 333711

İSVİÇRE TEMSİLCİSİ:
Aytekin GÜRSOY
a.guersoy68@hotmail.com • Tel: +41 - 76 442 10 10

MACARİSTAN TEMSİLCİSİ
Sefik Doğu Erk
doguerk@outlook.com • Tel:+36 70 608 6871

Abone Koşulları: 6 Aylık: 90.00 TL.
Yıllık: 180.00 TL
Avrupa ve Ortadoğu Yıllık: 80 Euro
Amerika ve Uzakdoğu Yıllık: 150 $
E-Dergi Yıllık: 50 TL
E-Arşiv 25 Yıllık: 150 TL

Hesap Numaraları: S.S. Ütopya Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar Yayıncılık ve Üretim Kooperatifi
(TL) İş Bankası Bilkent Şubesi:
Hesap No: 4276 0292027
IBAN: TR04 0006 4000 0014 2760 2920 27

(EUR) İş Bankası Ankara/Bilkent Şubesi
Hesap No: 4276 0239523
IBAN: TR16 0006 4000 0024 2760 2395 23

Yurtdışı Satış Fiyatı
Avrupa: 8 Euro

Basıldığı Yer: Sonsöz Grup Matbaa Reklam İnş. San. Tic. Ltd. Şti.
İvedik O.S.B. Matbaacılar Sitesi 1341. Cad. No.56 Yenimahalle / Ankara
Sertifika No: 18698 Telefon: (0312) 394 57 71

Dağıtım: Turkuvaz Dağıtım Pazarlama A.Ş

ISSN 1301-6717 Aylık Yaygın Süreli Yayın

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Çiviyazısı
Emrah MARAŞO
İnsan psikolojisi ve evrim 3

Can Pınarından
Prof. Dr. Ahmet İNAM
Canımızla öğrenmek 4

Kapak
Prof. Dr. M. Hakan TÜRKÇAPAR - Doç. Dr. Kadir ÖZDEL
Evrimsel psikoloji ve psikoterapi 6

Kapak
Doç. Dr. Önder KAVAKCI
Polivagal teori ve beden 9

Kapak
Uzm. Dr. Mustafa TATLI
Anksiyete bozukluklarına evrimsel psikiyatri penceresinden bir bakış 14

Kapak
Prof. Dr. Levent SÜTÇİGİL
Travma sonrası stres bozukluğuna evrimsel bakış 19

Kapak
Uzm. Dr. Nur ÖZTÜRK KAYATURAN
Depresyona evrimsel bakış 24

Kapak
Dr. Alişan Burak YAŞAR
Şizofreni ve evrimsel bakış 28

Prof. Dr. Çağatay KESKİNOK
İstanbulculuk ideolojisi günümüzde ne anlama geliyor? 34

Antropos
Prof. Dr. Erksin SAVAŞ • Söyleşi: Mertcan ERİCE
Dünyaca ünlü primat ve insan evrimi uzmanı Tim D. White'la konuştuk 44

Kondor'un Güncesi
Özgür UYANIK
Evita 100 yaşında! 49

Bilimin Kurgusu
Süleyman ERHARAT
Paralel Evrenler, Kara Kule ve Interstellar 53

Yerden Göğe
Prof. Dr. Sıtkı Çağdaş İNAM
Evrenin en enerjik olaylarını atmosferimizde tespit etmek 56

Şule PERİNÇEK
23 Nisan'ın içeriği ve milli bayram olması - 2
İki bayram nasıl aynı güne denk düştü? 58

Nano ve Makro Boyutta Evren
Dr. Hilal KÜÇÜK
Hadi zaman yoksa - 3 70

Parantez
Prof. Dr. Remzi DEMİR
Osmanlı tarihini yeniden dönemlendirme sorunu 72

Doğa Tarihinden Notlar
Prof. Dr. Nurdan İNAN
Yerbilim tarihinden: Konveksiyon akıntıları teorisi 74

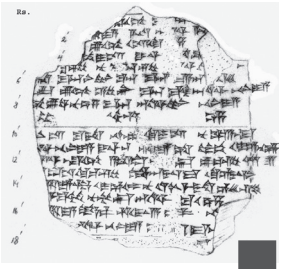
Arkeoloji Söyleşileri
Prof. Dr. Mehmet ÖZDOĞAN • Söyleşi: Melih OKYAY
Arkeolog olmak 76

Deniz TÜRKÜNAL
Jeoloji mühendisi Mükerrem Türkünal ve dev ammonit 79

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ÇİVİYAZISI

İnsan psikolojisi ve evrim

Emrah MARAŞO • Genel Yayın Yönetmeni • emrahmaraso@gmail.com

Bir tür olarak insanın ortaya çıkışının geçmişi çok eskilere dayanıyor. Dünya üzerindeki serüvenimizde yerleşik hayata geçişimiz ise yaklaşık on bin yıl sadece. Bundan önceki süreçte vahşi doğada hayatta kalma ve neslini sürdürme mücadelesi veren atalarımızın bedeni ve beyni doğal koşullara göre şekilleniyor. Oysa modern çağda o koşulların izi bile yok. Her an öldürülme korkusu içinde yaşamıyoruz, açlıktan hayatımızı kaybetmiyoruz, çocuklarımızı güvenli ve korunaklı ortamlarda yetiştiriyoruz.

Önce tarım devrimi sonra da sanayi devrimiyle baş döndürücü bir hızla değişen yaşam koşullarından insan psikolojisi de fazlasıyla nasibini alıyor. Çünkü toplumsal ve çevresel koşullar bambaşka bir noktada artık. Bu çelişmenin temelinde gelişen ruhsal sendromlar her geçen gün yaygınlaşıyor.

Elinizdeki sayımızda psikolojik rahatsızlıkları bireysel sorunlar olarak ele almanın ötesindeki bir bakış açısıyla inceledik. Çünkü biz tek tek bireyler değiliz, toplumsal varlıklarız ve bir tarihimiz var. O tarihi de evrimi bir kenara iterek veya dikkate almayarak incelemenin mümkün olduğunu iddia edenler çıkacaktır fakat onların bilimsel olma iddiaları geçersiz olmaya mahkûmdur. Çünkü bilim her şeyden önce olgular arasındaki nedensellik ilişkilerini kuran ve bunu kavramlar aracılığıyla açıklayan teorilerin ışığında yapılan bir etkinliktir. Evrim olgusu ve teorisi olmadan insanlığın gerek genel gerekse özel tarihini açıklamaya kalkan her girişim kaçınılmaz olarak gerçeğin duvarına çarpar. Tam da bu nedenle kapak dosyamızın ana başlığında "Neden Psikolojimiz Bozuluyor?" sorusunu yönelttik. Meselenin en temeline inmek ve dikkatleri de buraya yöneltmek amacındayız. Nedenleri anlamadan olguyu tanımlamak ve sorunu çözmek mümkün olamıyor.

Dosyamızın editörlüğünü yazarımız Dr. Alişan Burak Yaşar üstlendi. Sayın Yaşar'ın girişimiyle çok değerli bilim insanları bir araya geldi ve ufkumuzu açacak katkılarıyla dergimizde yer aldılar. Hepsine tek tek teşekkür ediyoruz. Katkılarının bundan sonra devam edeceğinin müjdesini verelim.

İstanbulculuk ideolojisi

Ülkemiz saflaşmanın oldukça yüksek olduğu bir seçim sürecini geride bıraktı. Ancak bu seçimde sistem partilerinin ortaklaştığı kent ekonomi-politiği ve ideolojisi üzerinde durulmadı. Bu sayımızda ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Başkanı Prof. Dr. Çağatay Keskinok'un çok önemli bir yazısına yer veriyoruz. Yazı "İstanbulculuk"un "dünya kenti" sloganıyla sadece kendisini değil ülkeyi de nasıl boğduğunu, emekçileri yoksullaştırdığını ve hayatı yaşanamaz kıldığını gösteriyor. Sayın Keskinok yazısında sermayenin aşırı yoğunlaştığı İstanbul'un Türkiye ekonomisinin yıkımına yaptığı katkıları gözler önüne seriyor. İstanbulculuk ideolojisinin aynı zamanda devrimle başkent olan Ankara'nın şahsında ulusal devleti ve milli, dengeli kalkınmacılığı hedef almasını tarihsel boyutlarıyla ortaya koyuyor. Sistemin parlattığı sahte umutların ötesindeki bu tabloya odaklanmak bizim bilimsel sorumluluğumuz olduğu kadar halka olan borcumuzdur. O nedenle bu yazıyı soğukkanlı bir şekilde okumanızı öneriyoruz. İdeolojik hegemonyanın yanılsamaları ve sis perdeleri gözünüzün önünden kalkacak ve gerçeği göreceksiniz.

Dergimize 1 yıllık abone olan kitap kazanıyor

Bilim ve Ütopya'yı yaşatmak sizin elinizde! Dergimiz ilk çıktığı günden bu yana sadece okurlarına dayandı. 25 yılı geride bırakmasının sırrı da burada yatıyor. Lafı uzatmadan söyleyelim:

Bilim ve Ütopya'ya 1 yıllık abone olan her okurumuz Say Yayınları'nın Çizgibilim serisinden istediği bir kitabı kazanıyor. Seride İzafiyet, Matematik, Aydınlanma, Evrim ve Felsefe kitapları mevcut. Abone olan her okurumuz seçeceği 25 TL'lik bir kitaba ücretsiz sahip olacak. 1 yıllık abonelik bedeli kargo ücreti dâhil olmak üzere 180 TL. Dergimize magaza.bilimveutopya.com.tr adresinden rahatlıkla abone olabilirsiniz.

Haydi Bilim ve Ütopyacılar, bilim ve aydınlanma için görev başına!

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

CAN PINARINDAN

Canımızla öğrenmek

Prof. Dr. Ahmet İNAM • ODTÜ Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi

Dar kafalı, yalnızca uzmanlık alanının bilgisine mahkûm, kör inançların baskısı altında yaşayan insanlara mı bırakılmalı bilim? Sanatçıyım diye ortaya çıkıp zevksiz, ruhu sıkışık insanlar, bu sanatçılık etiketini gücü elinden tutanlardan mı alacak?

Doğruyu biliyor, güzeli, iyiyi, haklıyı, haksızı biliyor, ülkelerin tinini (*sprit, Geist, esprit*) ele geçirmeye çalışan güçler. Bir ülkenin tini, o ülkedeki bilim, sanat, düşünce etkinliklerinden, ürünlerinden oluşur. O ülkeye egemen olan inanç düzenleri, bu düzenlerin yönlendirdiği hayat tarzları da tinin içindedir. Tini ele geçirip onun üzerinden çıkarları doğrultusunda algı yönetimi yapmaya çalışanlara karşı çıkmak, bir can sorumluluğudur. Karşı çıkışımız, gücü elinde tutup gerçeği çarpıtmaya çalışanlaradır. Bilim ve sanat, bir türlü yenemedikleri, yenemeyecekleri insanın iki gücüdür. Üçüncüsü düşünme, eleştirme, sorgulama. Soran, sorgulayan, tartışan insanı ele geçiremezsiniz. Kendi aklını, kendi iradesini, kendi anlama, bilme gücüne sahip insanı kandıramazsınız.

Dünyanın muktedirleri! Hakikat sizin tekelinizde değildir. Siz, algı yönetiminizle, propaganda olanaklarınızla sahiciliği yok etmeye çalışıyorsunuz. Gerçeğe saygısızlık, insanın bu gezegendeki hayatına, onun düşünme, anlama gücüne, bilime, ahlaka, sanata saygısızlıktır. Emeğin, düşünmenin, duymanın insanı buna isyan eder. Bilim insanı gerçeği çarpıtmaya, yalana, sahteciliğe kalkışanı kabul etmez, dışlar. Sanat, insana yakışmayana başkaldırır. İnsanı aşağılayarak onun bir can olarak bu gezegende var oluşuna engel koymaya çalışana karşı çıkar.

Güç sahipleri! Hakikati arama yolculuğunu engelleyemeyeceksiniz. İnsanın düşünme, eleştirme gücünü, sanatını, kendini yenileyerek aşabilme çabasını yenemeyeceksiniz. Bu gezegen, insanın güzeli, iyiyi, hakça olanı aradığı, bulmaya çalıştığı bir yer olacaktır. Bu arayışında ona çeşitli nedenlerle karşı çıkanlarla kavgası da hiç bitmeyecektir. İnsan bir candır, her ne kadar bunu henüz yeterince anlayamamışsa da. Canın hakikat, iyilik, güzellik arayışını hiçbir aşağılık çıkar anlayışı yok edemeyecektir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Canını genişletmeye, keskinleştirmeye, inceltmeye çabalayan arayıcı insanlar, karşılarında çoktan bulmuş, bulduklarını da çıkarlarıyla bağdaştırmış, kendisi gibi olmayana kapalı olan ket vuruculari görürler. Bu gezegende çoğunluk ne arayanlarda ne de engelleyenlerdedir. Çoğunluk bunların dışında kalan, olup bitenlerle ilgilenmeyen ya da ilgilense de olup bitenleri dayatılan görüşlere göre yorumlayıp sürüklenerek yaşayanlardadır. Can insanlara düşen sorumluluk, bu sürüklenenlere can olabileceklerini hatırlatmaktır. Canların yaşayacağı dünyanın ekonomik, siyasal, toplumsal, kültürel altyapısını oluşturmaya çabalamaktır.

Bu gezegen çirkinlerin, sığların, kabaların egemen olduğu bir yaşam alanına doğru evrilmeyecek. Bilimin ahlaksal sorumluluğu budur: "Ben araştırırım, gerisine karışmam" olmaz. Bu gezegeni kime emanet edeceksiniz? Kafalarındaki dar dünyaya, dar yaşam biçimine tıkılmış canı dar insanlara mı? Örneğin, bir matematikçi yalnızca matematik çalışıp matematik mi öğretecektir? Matematikle güzelleşecek bir dünyanın oluşmasına katkıda bulunmayacak mıdır? Ahlaktan, sanattan, geniş ve derin düşünceden yoksun insanlara mı bırakılacak bilim? Sanatçılar gücü elinde tutanların memuru mu olacak? Düşünen, araştıranlar maaş aldıklarının kulu kölesi mi olacak? İktidar bu dünyayı güzelleştirme olanağına sahipse onun yanlışlarını eleştirmek, geleceğin dünyasının nasıl olabileceği konusunda ona görüşler önermek, gezegendeki insan varlığına katkı olmaz mı?

Dar kafalı, yalnızca uzmanlık alanının bilgisine mahkûm, kör inançların baskısı altında yaşayan insanlara mı bırakılmalı bilim? Sanatçıyım diye ortaya çıkıp zevksiz, ruhu sıkışık insanlar, bu sanatçılık etiketini gücü elinden tutanlardan mı alacak?

Sanat ve bilim, insanın canını gerçekleştirebilmesi, canının engin ve sınırsızlığını göstermesi için iki kaynaktır. Hiç canı sıkışıktan sanatçı, bilim insanı, düşünür olur mu? Siyasetin bir savaş olarak algılandığı, her türlü hilenin, sahteciliğin yaşandığı kültürde bilim, sanat, düşünce nasıl gelişecektir?

Kültür bir bütündür. Siyaseten yalan söyleyen, ahlaken yalan söylemiştir. Ahlaken yalan söyleyen, o kültürde gelişecek, bilimle sanata zarar verir. Siyaseti hilelerle, yalanlarla dolu tahrikler olarak yaşayanların kısa görüşlü oldukları için göremedikleri budur: Bu ülkenin bilimini, sanatını, düşüncesini, inanç düzenlerini ağır biçimde yıkıma uğratmaktadır. Elbette bu konularda düşünen, üreten insan bu durumu fark edip eleştirerek harekete geçecektir. Elbette can sahibi insanlar sayıca az olsalar da bu ülkenin ve dünyanın tinine zarar verenlerle mücadele edecektir.

Bu gezegende milyonlarca yıl süren gelişim sonunda insan bir can olabileceğini anladı. İçlerindeki can tomurcuğunu duyanlar, özerk, özgür, yaratıcı bir tavırla geleneklerinden gelen can olma izini izleyebilirler. Binlerce yıldır farklı kültürlerde meydana gelen can zenginliğini anlayarak birlikte yaşama sorumluluğuyla günümüzde siyaset yapma tarzını adım adım değiştirebilirler. Umut buradadır.

Özlemim şudur: Fizikçi fizik öğretirken, biyolog biyoloji, matematikçi matematik öğretirken öyle örnekler oluşturacaklar ki, genç insanlar bilim öğrenirken can insan olmayı da öğreneceklerdir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

KAPAK KONUSU

Evrimsel psikoloji ve psikoterapi

Prof. Dr. M. Hakan TÜRKÇAPAR • Kalyoncu Üniversitesi Psikoloji Bölümü
Doç. Dr. Kadir ÖZDEL • Sağlık Bilimleri Ü. Dışkapı Y. Beyazıt Eğt. ve Arş. Hastanesi Psikiyatri Kln.

Dış tehdidi fark etme ve önlem alma; enerjisini koruma ve tüketmeme ilkel insanın yaşamını sürdürmek için başarılı olmaya çalıştığı iki temel uğraşıdır. Beynimizin ortaya çıktığı ve çok uzun bir sürede yaşamaya devam ettiği ilkel ortamda bu iki hedefe son derece uygun bu yapı ve temel yöntemler bugünün modern dünyasının şartlarına ise tam olarak uygun değildir. Çünkü bugünün dünyasında doğrudan dış tehdit ve tehlikeler daha az, enerji elde etmek ise çok daha kolaydır. Bu uyumsuzluk bizi yapısal anlamda bazı ruhsal rahatsızlıklara yatkın hale getirir.

Evrimsel psikoloji, psikolojik özellik ve süreçleri (bellek, algı veya dil gibi) modern evrimsel bakış açısıyla inceler. Hangi psikolojik özellikler ve mekanizmaların doğal seçilimin işlevsel ürünleri olan uyumlar olduğunu belirlemeye çalışır. İnsanın bir tür olarak ayrımlaşması yaklaşık 2-5 milyon yıl öncesine dek uzanmakta, anatomik, yani yapı olarak modern olan bizim gibi insanlar yaklaşık 180 bin ila 250 bin yıldır, bilişsel olarak modern insanlar yani her açıdan bizim gibi olan insanlar ise yaklaşık 60-90 bin yıldır dünya üzerinde bulunmaktadır. İnsan bu maceranın neredeyse tamamına yakınını yalın bir biçimde doğayla iç içe ve toplumsal olarak da avcı - toplayıcı toplum dediğimiz küçük topluluklar halinde geçirmiştir. Yani bir tür olarak insanın içinde varolduğu, yaşamını sürdürdüğü ve evrimleştiği, uyum sağladığı ortamla bugünün modern dünyası arasında hem çevresel hem de toplumsal anlamda çok ciddi farklar vardır. Evrimsel psikoloji gözlüğünden pek çok ruhsal rahatsızlık işte yapıyla ortam arasındaki uyumsuzlukların sonucudur.[1]

Avcı toplayıcı toplumda insanlar, hemen herkesin birbirini tanıdığı görece küçük topluluklar (25-30 kişilik geniş aile ve 100-150 kişilik kabileler) halinde yaşamışlardır.[2] Avcı toplayıcı ilkel toplum yiyecek kaynaklarını avcılık ve meyve, sebze, bitki toplayıcılığı ile elde eder, o çevrede kaynaklar tükenirse başka bir bölgeye göç ederlerdi. Tarım veya evcil hayvan besleme, bundan yararlanma vs yoktu. Avcı toplayıcılarda yiyecek ve av hayvanlarının tükendiği dönemlerde uzun süren açlık-kıtlık dönemleri yaşanabilir. Bu toplumlarda ortalama yaşam süresi 30 yaş civarı olup bunun en büyük nedeni 15 yaş öncesi erken ölümlerdir. İlkel yaşamda insanın ölümüne yol açan etkenlerin hemen tamamı ise dış tehdit ve tehlikelerdir (açlık, kıtlık, vahşi hayvanlar, diğer insanlar, dış kaza ve travmalar -düşme, boğulma, sel, yıldırım, zehirli hayvan ısırması –yılan-, zehirli bitkiler vb).

İnsanın bugünkü yapısını şekillendiren ilkel hayatın bu temel özelliklerine baktığımızda insanoğlunun en yalın biçimiyle, içinde yaşadığı vahşi doğanın koşullarında, kendi varlığını ve kendi neslini sürdürmeye çalıştığını ve sahip olduğu özelliklerinin de bu temel işleve hizmet ettiğini görüyoruz. Bunun anlamı biyolojik olarak veya doğuştan gelen

“Evrimsel psikoloji, psikolojik özellik ve süreçleri (bellek, algı veya dil gibi) modern evrimsel bakış açısıyla inceler.”

1) David W. Martin Psychology of Human Behavior içinde Lecture Four Evolutionary Theory and Modern Psychology. 2006 The Teaching Company

2) Robin Dunbar 2010 How many friends does one person need? : Dunbar's number and other evolutionary quirks / Robin Dunbar.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

özellikler itibarıyla insanın temel yapısal özelliklerinin ilkel hayatta var olabilmek ve neslini sürdürmeye dönük olmasıdır. Bu koşullarda temel hedefi hayatta kalma ve neslini sürdürme olan bir organizmanın, yani insanın, yönetici organı yani beyni, dış dünyayı algılama ve planlamayla ilgili organı doğal olarak buna en iyi şekilde hizmet edecek özellikte olmalıdır. Bu anlamda bizim beynimiz bir yerde ilkel hayatta doğada nasıl hayatta kalabilirsek öncelikle onu sağlamaya dönük çalışır. İlkel insanın ise var olabilmek için o dönemde yaşamının sona ermesine yol açan iki konuda başarılı olması gerekir: Dış tehditler ve açlık.

Dış tehdidi fark etme ve önlem alma; enerjisini koruma ve tüketmeme ilkel insanın yaşamını sürdürmek için başarılı olmaya çalıştığı iki temel uğraşıdır. Beynimizin ortaya çıktığı ve çok uzun bir sürede yaşamaya devam ettiği ilkel ortamda bu iki hedefe son derece uygun bu yapı ve temel yöntemler bugünün modern dünyasının şartlarına ise tam olarak uygun değildir. Çünkü bugünün dünyasında doğrudan dış tehdit ve tehlikeler daha az, enerji elde etmek ise çok daha kolaydır. Bu uyumsuzluk bizi yapısal anlamda bazı ruhsal rahatsızlıklara yatkın hale getirir: Zarar görme modunun aşırı ve uygunsuz etkinleşmesinden anksiyete-kaygı bozuklukları, enerjiyi koruma modunun aşırı ve uygunsuz etkinleşmesinden de depresyon, yani ruhsal çökkünlük ortaya çıkar.

Evrimsel özelliklerimizin bazı ruhsal rahatsızlıklarla ilişkisine ilk dikkati çekenlerden birisi bilişsel psikoterapinin kurucusu Aaron T. Beck olmuştur. Anksiyete bozukluklarıyla insanın evrimsel özelliklerinin ilişkisine dikkat çeken Beck, "Kaygı bozuklukları ve Fobiler: Bilişsel bir Bakış Açısı" isimli kitabında, anksiyete ve bize yaşattığı belirtilerin bugünün perspektifinden anlamsız ve yararsız gibi görünse de evrimsel açıdan bakıldığında ilkel yaşamda her birinin işlevsel uyumlar olduğu tespitini yapmıştır.

Rahatsızlıkların nedenini açıklarken kullanılan evrimsel açıklamaların doğrudan doğruya psikoterapiye yansıması da bilimsel psikoloji bilgisini esas alıp bunu psikoterapiye uygulamaya çalışan bilişsel davranışçı psikoterapiler bağlamında olmuştur. Psikoterapiyle ilişkisini tartıştığımızda evrimsel psikolojinin psikoterapi alanında kendini göstermesinin yeni olduğunu söyleyebiliriz. Evrimsel psikolojinin Psikoterapideki izdüşümünün genel olarak uyumsalcı bir yaklaşım olduğu söylenebilir. Bilişsel sistemimizin farklı unsurları farklı uyumsal işlevlere hizmet eder ki bu işlevler insan atalarının yaşadığı çevredeki sorunlara uyumsağlayıp çözüm bulmakla ilgilidir.[3] Evrimsel psikoloji ilkeleriyle bilişsel davranışçı terapiyi bütünleştiren bir psikoterapi modeli depresyon tedavisi için geliştirilmiştir. Depresyon için evrimsel görüşle zenginleştirilmiş bir psikoterapi, depresyon belirtilerinin olası uyumsal işlevlerini ("neden" bu belirtilerin olduğuna ilişkin soruları) ve uyum arttırıcı etkenlere dönük doğrudan müdahalelere ilişkin yeni bilgiler ekleyerek biişsel davranışçı terapinin A (olay) B (yorum) C (duygu) D (davranış) modelini güçlendirir. Evrimsel model, BDT de dâhil olmak üzere depresyon için mevcut tüm psikolojik tedavilerde eksik olan, depresyonun nihai nedenleri hakkında açıklamalar sağlayan birleştirici bir paradigmadır.

Şu andaki modellerde, depresyon ve olumsuz yanlı düşünceye yol açabilecek temel evrimsel etkenler, hasta tarafından özellikle sorun olarak tanımlanmadıkça, doğrudan mevcut terapötik yaklaşımlarda ele alınmamaktadır. Hastanın bu gibi etkenleri tanımladığı durumlarda bile, tedavi birleştirici bir teoriye sahip olmaktan çok deneysel olarak yürütülür. Bilişsel Evrimsel Terapi modelini geliştirenler ise, depresyonun hem yakın nedenlerini (Bilişsel Terapi yoluyla) hem de uzak nedenlerini (Evrimsel müdahale ile) ele almaktadır.[4]

Evrimsel odaklı bir psikoterapi: Şefkat odaklı bilişsel davranışçı psikoterapi

Bilişsel davranışçı psikoterapiler gibi kanıta dayalı terapilerde duygu düşünce ve davranışın birbiriyle ilişkisi incelenir ve bireye özgü biçimde bu etkileşimin daha işlevsel sonuçlara ulaşacak şekilde değişmesine çalışılır. Öte yandan psikopatolojilerin bazı çevresel durumlara verilen olağan tepkileri ifade edebileceği düşünüldüğünde, patolojiler yetiştikleri çevreye uyum sağlamış fenotipler olarak da değerlendirilebilir. Yani bugünün patolojisi dünün uyumsal davranışı olabilir. Bu dün yalnızca bireysel dün değil, insanın dünüdür.

İnsanın prototip zihninin gelişimi memeli ve primatları takip eder. Sonraki süreçte insan semboller kullanmaya başlamış, önce sözlü, sonrasında yazılı dil kullanabilir hale gelmiştir. Diğer hayvanlarla kıyaslandığında karmaşık neden sonuç ilişkileri kurabilen ve gelecek projeksiyonları yapabilen, olasılıkları zihninde imgeleyebilen kompleks bilişsel yetileri olan bir türüz. Bu becerilere sahip olan insan kendisini bir nesne gibi algılayabilmiş ve bir "kendilik" bilinci oluşturmuştur. Bu farkındalık bireyin kendisini değerlendirmesi ve izlemesine olanak verir. Bu değerlendirme ise kendiyle gurur duyma veya kendinden utanma gibi kendilikle ilgili duyguların yaşanmasıyla ilişkilidir. Öte yandan diğer akrabalarımız gibi yaralanmaktan, hastalanmaktan veya tehditlerden kaçma, belli gıdaları aramaya motiveyiz. Sadece hayatta kalmayla ilgili değil, sosyal olarak da diğer akrabalarımıza ben-

3) Buss, D. M. (2015). Evolutionary Psychology: The New Science of the Mind (5th ed.). Abingdon, OX: Routledge

4) Cezar Giosan,Vlad Muresan, Ramona Moldovan Cognitive evolutionary therapy for depression: a case study. Clin Case Rep. 2014 Oct; 2(5): 228–236.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

zer motivasyonlarımız var. Küçük yaşlarda bağlanma, daha sonraki yaşlarda akran grupları ve kabile grupları (grup aidiyeti) geliştiriyoruz. Olgunlaşma ile birlikte statü ve çiftleşme şansı için yarışıyoruz.

Prototip zihinsel yapımızın temelde genler tarafından yönlendirildiğine şüphe yok. Ne var ki bulunduğumuz çevrenin genlerimizdeki özelliklerinin açığa çıkmasında önemli derecede etki sahibi oldukları giderek netlik kazanan bir konudur.[5]

Son dönemlerde bazı psikoterapi yaklaşımları doğrudan evrimsel psikolojinin verilerini psikoterapi pratiğine uygulamaya çalışmıştır. Bunlardan biri şefkat odaklı terapidir. Şefkat odaklı terapi, yukarıda bahsedilen evrimleşmiş beyin süreçlerini ve bunların evrimsel işlevlerini anlayarak ruhsal problemleri anlamayı ve onları azaltmayı hedeflemiştir (Gilbert P. "Human Nature and Suffering". London Routledge (1989/2016)). Bu amaca ulaşmak için üç katmanlı bir yol izler.
1. Ruhsal zorlukları, genetik, prototip özellikler ve çevresel etkenlerin etkileşimiyle ortaya çıkmış fenotipler olarak anlamaya çalışmak.
2. Özellikle insanlar için motivasyon ve duygunun düzeninde sonraki evrimsel süreçler üzerinde derin etkisi olan memeli bakım verme davranışının ortaya çıkışını anlamaya çalışmak.
3. Yakınlık davranışı ve işbirliğine dönük olarak evrimleşmiş beyin sistemlerini nasıl düzeltebileceğimizi bulmaya çalışmak.

Özellikle sonuncu madde tehdit algısı ve onunla mücadele etmede kullanılan kaç ya da savaş tepkisi yerine kişinin diğerleriyle ve kendi içsel yatıştırıcı unsurlarıyla olumlu etkileşim kurmasını sağlayabilir. Bu süreç, şefkat odaklı terapi sürecinin önemli bir parçasıdır.

Pratik psikoterapi uygulamalarına evrimsel işlevsel analiz temel oluşturur. Genel olarak sistemin devamını sağlayacak motivasyonel modlar sınırlıdır. Hedeflenen düzenek birbiriyle ilişki içinde olan üç motivasyonel sistemi bugünün çevresel şartlarına uygun şekilde harekete geçirmektir.

Bu üç motivasyonel sistem: *Tehdit ve savunma; edinme ve başarı, dinlenme ve sindirme* başlıklarıyla tanımlanır. Tüm beyinlerin kendilerini koruma ve savunma için tasarlandığını hatırladığımızda, bu tehdit ve savunma sisteminin merkezi rolü daha iyi anlaşılır. Tehditle ilgili öfke duygusu, bu tehdide karşı saldırıya geçme sinyali verir. Korkuysa bu uyarandan kaçma sinyali. Tiksintiyse ortadan kaldırma sinyali verir. Bu sistem aktive olduğunda geçici süreyle de olsa diğer iki sistemi baskılayabilir. Yani önce güvenlik.

Edinme ve başarı sistemi hem hayatta kalma hem de üreme için harekete geçmeyi sağlayan sistemdir. Bununla ilişkili duygular ise arzu, heyecan ve mutluluk gibi edinmeye dönük duygulardır. Bu sisteme ait duyguların önemli bir özelliği kısa ömürlü olmalarıdır ve modern insanın edinme ve başarı sistemi avcı toplayıcı atalarınınkine göre farklı çalışıyor görünmektedir. Yeme bozukluklarından bağımlılıklara kadar birçok ruhsal bozukluğun bu sistemin işlevsiz bir şekilde aktifleştirilmesiyle ilişkisi görülebilir.

Tehlikelerden kaçmış, yaşam için gerekenleri elde etmiş bir insan geri kalan zamanda ne yapar? Evet dinlenir ve elde ettiklerini sindirir. Dinlenme ve sindirme istemi parasempatik sistemle ilişkilidir, bedenin sakinleşmesi ve inşasını sağlar.

Evrim, yaşamda kalma ve neslin devamı için motivasyon sağlar; avcılardan kaçmayı, saklanmayı ve potansiyel çiftleşme adaylarını bulup onları etkilemeyi güdüler. Ancak insan türünün başarısı bundan daha fazlasını gerektirir. Bakım davranışı ve işbirliği kurma. Bu davranışların gelişmesi karşıdan gelen sinyalleri iyi algılayabilme becerisiyle birlikte dinamik bir nitelik gösterir. Örneğin bakım verebilmek için bir bebeğin sıkıntıda olduğunu anlayabilmesi, bebeğin de bu bakımı alabilmesi gerekir. Tıpkı potansiyel bir cinsel eşin cinsel bir sinyale yanıt vermemesi durumunda birleşmenin gerçekleşmemesi gibi karşılıklılık olmadığında sistem çalışamaz. Sosyal iletişimde ise iş birliği ile ilgili sinyalleri alabilmek ve bu sinyalleri gönderebilmek bu davranışın gerçekleşmesi için gereklidir. Bu sayede yakın bağlılığı ve karşılıklı özgecilik mümkün olabilir. Bu sistemin gelişmesinde oksitosinin ve miyelinlenen vagus sinirinin önemli rolü olduğu bilinmektedir.

Şefkat, kökenini bu bakım davranışı motivasyonundan alır. Ancak şefkatin tanımını doğru yapmakta yarar var. Şefkat acımak ya da sempati gibi bir duygu değildir. Bazı olumlu duyguları içerebilse de esasen şefkat hem kendine (kendiliğe) hem de diğerinin sıkıntısına açık olmak (ondan kaçmamak), onun farkında olmak (anlamaya ve hissetmeye gönüllü olmak) ve onu azaltmak için kararlı olmaktır. Yani bir duygudan ziyade bir tutumdur. İnsan işbirliği yapma ve hemcinsinin sıkıntısını azaltma konusunda yeni beceriler geliştirebilmesiyle diğer canlılardan ayrılır. İşte bu yeni beceriler geliştirebilme potansiyeli evrimsel psikoloji temelindeki psikoterapi yaklaşımlarından biri olan şefkat odaklı terapinin önemli hareket noktasıdır. Birbirinin doğumuna yardım eden, bu düzeyde birbirinin hastalıklarını tedavi eden ve bu ölçüde birbiriyle işbirliği kuran bir başka tür yoktur. Bunun geliştirilmesi insanın acısının dindirilmesi için evrimsel yoldur.

5) Shonkoff JP., et al. "The lifelong effects of early childhood adversity and toxic stress". Pediatrics 129.1 (2012): e232-e246.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

KAPAK KONUSU

Polivagal teori ve beden

Doç. Dr. Önder KAVAKCI • İstanbul Kültür Üniversitesi Psikoloji Bölümü

Polivagal teori, beyin ve iç organların karşılıklı birbirini etkilediği bilgisinden yola çıkar, bedensel duyumların bilinçli farkındalığımız ve düşüncelerimizden önce harekete geçerek duygu ve davranışlarımızı belirlediğini ifade eder.

Bundan birkaç yıl önce, o zaman dokuz yaşında olan oğlum ve arkadaşları, oturduğumuz sitenin arkasında bir basket hocasından basket öğrenmeye başladılar. Komşularımız güvenilir bir hoca bulduklarını söyledikleri için de sorgulamadan gönderdik. Çocuklar akşam saatlerinde toplanıyor ve hep birlikte basket oynamaya gidiyorlardı. Küçük bir ücret karşılığında düzenli spor yapacaklar, eğlenecek, kaynaşacaklardı; mutluyduk. Bir süre sonra, içime bir kurt düştü, çocuklarımızı kime emanet ediyorduk? Saatlerce kimle vakit geçiriyorlardı? Antrenmanlarını izlemeye karar verdim ve yanlarına gittim. Antrenmanın ortalarındalardı. Acemi bedenleri koşmaya esnemeye çalışıyor, hocalarının dediklerini yapmak için uğraşıyorlardı. Onlar çabalar ve koştururken, altmışlarına yakın, esmer, saçları boyalı, kısa boylu basket hocası bütün gücüyle, öfkesiyle bağırıyor, çocuklarımızı azarlıyordu. "Öyle mi atılır, hayır, olmuyor, beceremedin, koş, buraya gel, ben size böyle mi öğrettim..." vs. sürekli bağırma, beğenmeme, azar... Oturduğum yerde oturamaz olmuş, çok sinirlenmiştim. İçimden "Kimse benim oğluma böyle davranamaz" diye geçiriyordum. Antrenmanın bitmesini zor bekledim, doğrudan gidip hocayla kavga etmeye hazırlanıyordum. Bitişte çocuklar yanıma geldiler. Hepsi çok neşeliydi, çok eğlenmiş görünüyorlardı. "Bu adam size hep böyle mi davranıyor?" diye sordum. "Nasıl davranıyor ki?" yanıtını aldım. "Hep böyle bağırıyor, azarlıyor mu?" diye sorunca da "Azarladı mı?" diye birbirlerine baktılar. Çok şaşırmıştım. Benden başka kötü davranılmış hisseden yoktu, bir tek ben incinmiştim. Onlar eğlenmişti, ben acı çekmiştim. Bu nasıl olabilirdi ki?

Bu sorunun ve diğer açıklamakta zorlandığımız beden durumlarının yanıtını Steven Porges'in Polivagal teorisi verebilir. Porges'in teorisi organizmanın temel hayatta kalma mekanizmalarını tanımlar. Otonom sinir sisteminin bedeni durumlara nasıl hazırladığını açıklar. Bu durumları düzenlemede temel bileşenin beynimizden çıkan en uzun kafa çifti olan Vagus (kelime anlamı gezgin) siniri olduğunu ileri sürer.

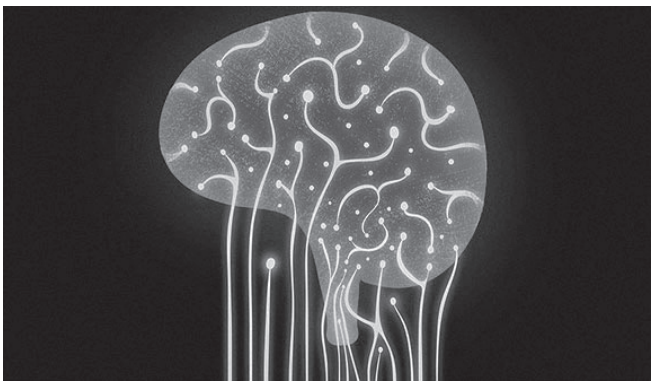
> "Porges'in teorisi organizmanın temel hayatta kalma mekanizmalarını tanımlar."

Sinir sistemimiz başlıca iki bölümden oluşur, biri çok tanıdık olan, istemli hareketlerimizi yöneten sinir sistemimizdir. Bu sistem sayesinde konuşur, yürür, yazı yazar, tanıdıklarımızla selamlaşır, yetişemediğimiz aracın arkasından seslenebiliriz. Bilinçli olarak kontrol ettiğimiz sinir sistemi bölümüdür.

Bunun yanı sıra bizim bilinçli kontrolümüzün dışında kendi kendine çalışan ve hayatta kalma durumlarımızı, dengemizi (homeostasis) sağlayan bir başka sistem daha vardır ve bu kendi kendine çalışabilme özelliğinden dolayı *OTONOM Sinir Sistemi (OSS)* olarak

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

adlandırılır. Kalbimizin atması, nefes almamız, iç organlarımızın çalışması, yemekleri sindirmemiz, bağışıklık sistemimiz hep bu kendi başına çalışan sistemin işlevleridir. Bu sistem bilinçli kontrolün, düşünme ve planlamanın dışında çalışır. Bu nedenle de beynimizin düşünen, akıllı kısmının dışında gerçekleşen işlevleri görür. Hem değişen durumlara karşı dengenin (homeostasisin) sürdürülmesi, hem de tehdide karşı yanıt verilmesinden sorumludur. Beynimizin akıllı, düşünen kısmı *korteks* olarak adlandırılır ve insanlarda diğer hayvanlardan belirgin olarak büyüktür. Otonom sinir sisteminin işlevleri korteksin altındaki *(subkortikal: korteks altı)* beyin bölgeleri tarafından yönetilir ve evrimsel olarak korteksten milyonlarca yıl önce gelişmiş, hayatta kalma işlevleri için özelleşmiştir.

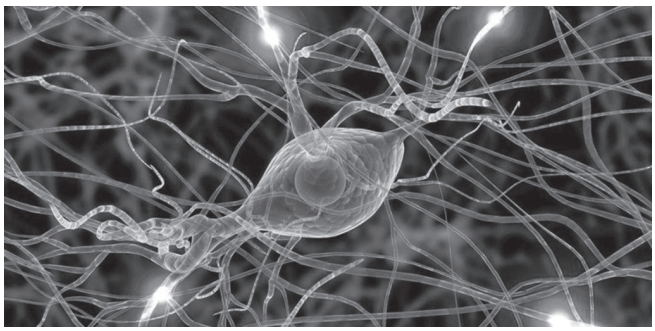

Otonom çalışan sistemin de iki bileşeni olduğu çok uzun zamandır bilinir. Klasik bilgimize göre OSS'nin sempatik ve parasempatik olarak adlandırılan birer dalı vardır. *Sempatik Sinir Sistemi* (SSS) temel olarak bizi tehlikeden kaçırmakla yükümlüdür. Bir tehlike fark ettiğimizde, örneğin ormanda bir ayı ya da yılan gördüğümüzde, sempatik dal hemen görevi devralır ve korunmamız için gereken işlevleri, biz henüz bilinçli kararlar vermeden başlatır. Tehlikeye dair ipuçları bir alarm yanıtını başlatır ve organizma savaş ya da kaç durumuna geçer. Kalp hızlanır, nefes kısalır ve sıklaşır, kan basıncı artar, enerji kaynağı olarak kana bolca glukoz (kan şekeri) salınır, iç organlardaki aktivite azalır ve kan kollarla bacaklara yönlendirilir. Bağışıklık sistemi acil bir yaralanma ya da organizmaya girebilecek yabancı oluşuma karşı savunacak şekilde harekete geçer. Organizma kaçarken ya da savaşırken yoğun enerji yakacağı için aşırı ısınmasın diye soğutma amaçlı terleme gerçekleşir.

Yine klasik bilgimize göre, tehlikenin geçtiğini gösteren işaretler alındığında görevi Vagus'un kontrol ettiği *parasempatik sinir sistemi (PSS)* devralır. Gevşeme ile ilgili yanıtlar başlar, organizma sindirim ve onarım için yanıtları harekete geçirir. Parasempatik sistem devreye girdiğinde; kalp atışımız yavaşlar, solunum yavaşlar ve derinleşir, kan basıncı düşer, iç organlara daha fazla kan yönlendirilir ve sindirim başlar, bağışıklık sistemi baskılanır. Bu iki sistem birlikte çalışarak organizmanın hayatta kalmasını ve dengesini sağlar.

Kaygının sürekli ve yüksek olduğu bireylerde sempatik dalın daha uzun süreler etkin olduğu, parasempatik etkinliğin yeterince görevi devralamadığı düşünülür. Örneğin, travma sonrası stres bozukluğu denen psikiyatrik bozukluğu geliştirmiş kişiler, yaşadığı travmatik olayın etkisini geride bırakıp yollarına devam edemezler. Travmaya ait tehdit sürekli yanı başlarındaymış, hemen tekrar oluverecekmiş gibi yaşarlar. Bu nedenle de alarm sistemleri (sempatik aktivite) hep etkindir. Kalp atımları hızlı, kan basınçları yüksek, kasları hep gergindir. Bakışları, bedenleri hep yakındaki tehdidi aramakla meşguldür. Bu nedenle de bir türlü gevşeyemez, rahatlayamazlar. Sürekli alarm durumu yaşadıklarından vagal fren; parasempatik dal yeteri kadar etkinleşemez, bakım, onarım, gevşeme yeterince gerçekleşemez. Bunun tıbbi sonuçları, yüksek kan basıncı, kas ağrıları, çabuk yorulma, odaklanamama, mide-barsak sindirim sorunları, çabuk parlama gibi belirtilerle karşımıza çıkar. Bu yüzden tüm dünyada parasempatik sistemi daha fazla etkinleştirecek, stresi azaltacak tedavi arayışları, yönlendirmeleri yaygındır.

Steven Porges de 90'ların başında bu anlayışla paralel bir makale yazmış ve kabaca parasempatik iyidir, sempatik kötüdür demeye getirmiştir. Makalesine yanıt veren bir çocuk sağlığı ve hastalıkları uzmanı polivagal teorinin ilk ateşini yakmıştır. Bu doktor, *"iyi dediğimiz şeylerin fazlası, o kadar da iyi olmayabilir"* şeklinde bir eleştiri yazar. Çünkü yenidoğan ünitesinde kaybettikleri bebekler fazla parasempatik aktivitesi nedeni ile kalplerinin yeterince hızlı çalışmaması (bradikardi) sonucu ölmektedir. Bu mektup Porges'in yeniden düşünmesine ve kalp hızını etkileyen vagus siniri üzerine yoğun bir şekilde okuma ve deneyler yapmasına neden olur.

Porges'in Polivagal teorisine göre, vagus siniri beyinden gelen emirler doğrultusunda kalbin (ve iç organların) çalışmasını belirlemekte, ne zaman hızlanıp ne zaman yavaşlayacağını düzenlemektedir. Ancak bu ilişki karşılıklıdır. Darwin'in en başında belirttiği gibi (Darwin vagus yerine pneumo-gastrik sinir olarak bahseder) kalp de beyin üzerinde etkilidir. Bu ilişki karşılıklıdır, kalp yatıştığında beyin de yatışır, ya da tersi. Beyin iç organlarımızı yönetir ve iç organlarımızdan gelen sinyaller de beynin nasıl kararlar alacağı üzerinde önemli belirleyiciliğe sahiptir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Steven Porges

Beyin ve kalp (iç organlar) arasında karşılıklı ilişki olmasının yanı sıra Porges, otonom sinir sisteminin evrimsel olarak farklı aşamalarda geliştiğini ve bir hiyerarşi içinde çalıştığını keşfeder. Vagus sinirinin iki dalı olduğunu belirler: Ön (ventral) ve arka (dorsal) vagus. Bu hiyerarşiye göre en üst basamakta, vagusun ön dalı vardır ve evrimsel olarak en yeni gelişen daldır. Bu dal etkin olduğunda gevşeme, rahatlama, sindirim ve onarım işlevleri gerçekleşir. Vagusun ön dalı memeli organizmalarda belirgindir. Ön vagal dal birçok başka kafa çifti (kafadan çıkan sinir yapıları, sağ ve sol olmak üzere kafa çifti olarak adlandırılır) ile ortaklaşa çalışır, bu işbirliği *Ventral Vagal Kompleks (VVK)* olarak adlandırılır. Göz, kulak, yüzdeki mimik kasları, ses telleri, kalp hızının ve solunumun ayarlanması gibi işlevler VVK'nin görevleri arasındadır. VVK görevi devraldığında, gevşer ve rahatlarız, etrafımıza bu rahatlamanın, güvende olduğumuzun olumlu sinyallerini göndeririz. Sesimiz yumuşar, bakışlarımız, mimiklerimiz güvenlikle ilgili dostça sinyalleri gönderir. VVK çalışırken türümüzün seslerine odaklanır, birbirimizi dinler, sosyalleşiriz. Tür olarak, grup halinde yaşayabilen, diğeriyle olması gereken canlılar olduğumuz için, VVK etkin çalışması çok önemlidir. Diğerlerine gönderdiğimiz güvenlik-dostlukla ilgili sinyaller bir arada olmamızı sağlar. VVK etkin çalıştığında türdeşlerimizle birlikte hareket edebilir, anda kalabilir ve yaşamın tadını çıkarabiliriz.

Tehlikeye ait bir sinyal aldığımızda evrimsel olarak daha geri bir basamak olan sempatik sistem devreye girer ve bizi harekete zorlar. Sempatik sistemin gelişimi balıklara kadar gider ve onların atılıverme hareketinden gelişmiştir. Temel olarak savaş-kaç yanıtından sorumludur. Bu sistem etkinleştiğinde yerimizde durmamız zordur, türümüzün seslerini duyamayız, dikkatimiz çevreden gelen seslere yönelmiştir, kaslarımız gergin, nabzımız hızlı, solunum kısa ve hızlıdır. Kan iç organlardan çekilir, kol ve bacaklarımıza yönelir, sindirim durur. Sosyal ilişkilere katılmak yerine geri durmak, tetikte olmak ön plandadır. Tehlike işaretlerini arar ve etrafımıza da tehlike ile ilgili sinyalleri göndeririz. Her an kaçabilecek ya da savaşabilecek şekilde organizma kendini düzenler. Tehlikenin geçtiğine dair ipuçlarına ulaştığımızda ise tekrar Vagal sistem (Vagal fren) devreye girer, güvenlik, rahatlama ve sosyal ilişkiye yönelme başlar.

Polivagal teoriye göre bu savunma sisteminin en ilkel bileşeni, sürüngen atalarımızdan kalma Vagusun arka dalının etkinleşmesidir. Arka vagal sistem *(Dorsal Vagal Kompleks: DVK)* diafragma altı yapıları kontrol eder. Normalde tat, sindirim ve oksijensiz durumlarla ilişkili işlevleri yürütür. Memeli organizmalar için tehlike ile ilgili yanıtlarda hiyerarşik olarak en son çare olarak devreye girer. Güvenliğin olmadığı ortamda, sempatik bileşenin yani savaşkaç tepkisinin işe yaramadığı durumda etkinleşir. Bu artık savaşamadığımız ya da kaçamadığımız, yani avlandığımız, tuzağa düştüğümüz durumdur. Organizmanın son çıkış olarak ortaya koyduğu; donakalma, ölü gibi yapma tepkisidir. Nabız çok yavaşlar, solunum neredeyse durmuş gibidir. Toptan bir çökme, teslim olma durumudur. Savaşılamadığı ve kaçılamadığı için kaynakların tasarrufuna yönelik bir durumdur, bu nedenle koruyucu çökme de denilir. Ölü gibi yapma durumu, saldırganın dikkatinden kaçma, artık tehdit oluşturmama gibi savunma avantajlarını içerir. Birçok yırtıcı hayvan çok aç olmadıkça ölü hayvanlara saldırmaz ve yemez, potansiyel av hareketsiz olduğunda daha az fark edilir, hareketsiz canlılar agresyon oluşturmaz, ayrıca saldırgan grup halindeki avın yanına geldiğinde, aniden çöküş durumu yaşayan bir av, saldırganın dikkatini dağıtarak diğerlerinin kaçışına izin verebilir. Bu aşamadaki bir memeli saldırganın bir anlık dikkatsizliğini yakalayabilirse, aniden fırlar ve kaçmaya başlar, yaşamını kurtarır. Arka vagal savunma sisteminin bir diğer avantajı da; devreye girdiğinde endorfin denilen doğal morfinlerin salınmasıdır. Bir çökme, donma durumunda saldırgan memeliyi ısırdığında, hissedilmemesini sağlar.

Sürüngenler için uyumsal temel savunma mekanizması olan ve uzun süre sürdürülebilen donma tepkisi memeli için kısa süreli bir uyum davranışıdır, uzun sürmesi memeli sinir sistemi için hasar verici, katlanılması çok zor bir dehşet durumudur. Yenidoğan ünitelerindeki bebeklerde olduğu gibi, uzun sürmesi halinde kalbin çok yavaşlaması ile ölüme yol açabilir. Bu ilkel savunma mekanizmasını kullanan sürüngenler, uzun süre nefessiz kalabilirler, çok düşük kalp hızı ile çok az enerji harcayarak yaşayabilirler, su altında uzun süre kalabilirler. Memeliler için bu en ilkel savunma etkinliğinde uzun süre kalmak tehlikeli olabilir. Bu durum daha fazla enerji gerektiren ve yüksek oksijen bağımlı memeli organizmalar için yıpratıcıdır.

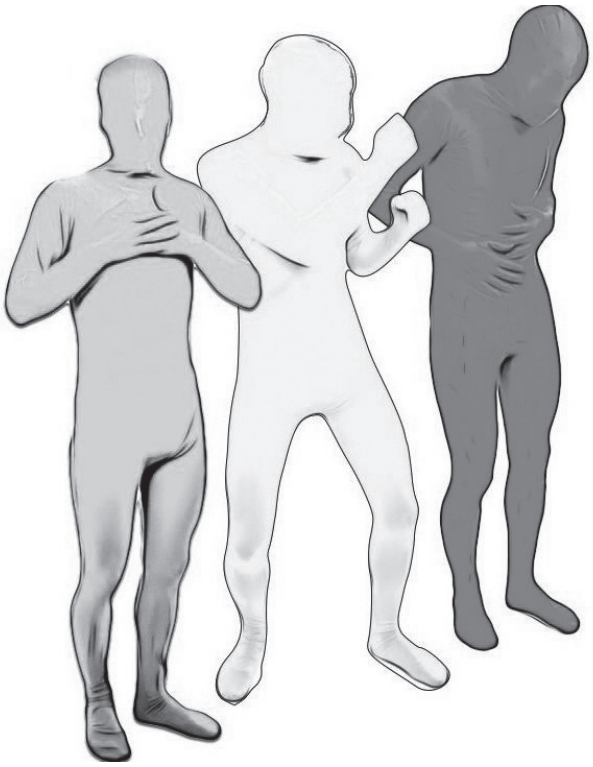
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Neuroception

Porges'e göre organizma durumları ve kişileri; güvenli, tehlikeli ve yaşamı tehdit eden olarak ayırır ve bu ayrımı yapmakla görevli sinir devrelerinin işini *Neuroception* terimi ile tanımlar. Bu beş duyunun yanında bir altıncı duyu gibidir. Tehlikenin değerlendirmesi bilinçli farkındalığın, yani akıllı beynin dışında yapılır ve bu değerlendirme sırasıyla VVK, SSS, ya da DVK yanıtıyla ilişkilidir. Otonom sinir sistemi, duyular yoluyla çevreden ve organizmanın içinden derlenen bilgi akışı ile beynin ilkel parçalarında sürekli risk değerlendirmesi yapar. Memeli sinir sistemi iki önemli uyumsal görev yapmaya ihtiyaç duyar; 1) riski değerlendirir 2) eğer çevreyi güvenli algılıyorsa, savaş, kaç ya da donakal yapılarını kontrol eden ilkel limbik (beynin duygularla ilişkili bölümü) yapılarını yatıştırır. Olumlu sosyal davranışları başlatır. Sinir sistemi iç organlardan ve çevreden algısal bilgiyi işleyerek sürekli riski değerlendirir. Riskin değerlendirmesi için bilinçli farkındalık gerekmez ve subkortikal limbik yapılar bu değerlendirmeye katılır. Güvenli çevrede, otonomik durum sempatik aktivasyonu azaltacak ve oksijen bağımlı merkezi sinir sistemini, özellikle de korteksi dorsal vagal kompleksin metabolik tepkilerinden koruyacak şekilde düzenlenmiştir.

Günlük yaşamda, organizma çeşitli durumlar karşısında bu üç sistem arasında gidip gelir. Tehlikenin varlığına, derecesine göre organizma Ventral Vagalden, sempatik uyarılmaya, ya da Dorsal Vagalin koruyucu çökmesine kadar değişen beden durumları sergileyebilir. Ventral Vagal kontrolü ele aldığında, güvende, bağlantılı ve sosyal hissederiz. Nefes alışımız tam, kalp atışımız düzenlidir, arkadaşlarımızın yüzüne bakarız, sosyal ilişkiye gireriz. Bir sohbetin içine girebilir ve dikkat dağıtan sesleri dışarıda bırakabiliriz. Kendimizi mutlu, aktif, ilgili, dünyayı güvenli, eğlenceli ve barış dolu algılarız. Deneyimlerimizle bağlantıda ve diğerlerine ulaşabilir hissederiz. Organize olabilir, planlarımızın peşinden gidebilir, kendimize bakar, oyun oynamak ve diğerleriyle bir şeyler yapmak için zaman ayırırız. İşimizde üretken olur ve kendimizi düzenlemiş ve yönetebiliyor hissini yaşarız. Bu durum sağlıklı bir kalp ve kan basıncı, sağlıklı bir bağışıklık sistemi, sindirim sisteminin iyi çalışması, kaliteli uyku ve genel iyi olma halidir.

Tehlike Neuroception'u tetiklendiğinde OSS'nin sempatik dalı aktive olduğunda bir huzursuzluk ile "karışmış" hissederiz. Bu da bizi harekete geçirir, savaş/kaç durumuna geçeriz. Kalp hızımız artar, nefesimiz kısalır ve yüzeyselleşir, çevremizde tehlike işaretlerini taramaya başlarız. Hareket halinde oluruz, gergin ve öfkeli hissederiz. Adrenalin hücumu nedeni ile hareketsiz kalmak zorlaşır. Tehlikeye ait sesleri dinlemeye başlarız ve dostça olan sesleri duymak zorlaşır. Dünya tehlikeli, kaotik ve düşmanca hissedilmeye başlar, "Dünya tehlikeli bir yer ve ben kendimi zarardan korumalıyım" inancı gelişir. Bu da günlük yaşam aktivitelerinden bazılarında sıkıntı, anksiyete, panik atak, öfke, odaklanamama, ilişkilerde sıkıntıya yol açabilir. Bu durumun uzun sürmesinin sağlık sonuçları; kalp hastalıkları, yüksek tansiyon, yüksek kolesterol, uyku bozuklukları, kilo alımı, bellek bozuklukları, baş ağrısı, boyun, omuz ve sırtta gerginlik, mide sorunları ve hastalıklara artmış yatkınlık olarak karşımıza çıkar.

Tehlikeye yanıt sisteminin en eski parçası, Dorsal Vagal yolak sonra çare/çıkış yolu olarak çalışır. Tüm diğerleri başarısız olduğunda, tuzağa düştüğümüz, hareket edemediğimiz durumda bu ilkel vagus kontrolü ele alır, bizi çökme, kapanma, dissosiyasyon durumuna geçirir. Umutsuzluk içinde kalakalma hali, bilmeme, hissetmeme, neredeyse olmama haline bir kaçıştır. Kendimizi umutsuz, terk edilmiş hissederiz, kafamız bulanıktır, düşünmek ve eyleme geçmek için çok yorgun hissederiz, dünya boş, ölü ve karanlıktır. Evrimsel çizgideki bu yerde, zihin ve beden bir koruma moduna geçer. Kaybolduğumuzu ve bizi kimsenin bulamayacağına inanırız. Günlük yaşamdaki sorunlarımızdan bazıları; dissosiyasyon, depresyon, bellek sorunları, günlük yaşamdaki görevler için enerji bulamamadır. Bu durumun uzun sürmesinin sağlık sorunları; kronik yorgunluk, fibromiyalji, mide sorunları, düşük kan basıncı, tip II diyabet ve kilo alımı olarak karşımıza çıkar.

Neuroception'un tehlikeliden güvenli olanın ayrılması ile insan ve diğer memelilerin sosyal davranışları etkinleştirmesini sağlayan bir süreç olduğunu belirtmiştik. Neuroception; olumlu sosyal davranışı, duygulanım düzenlenmesini ve iç organların homeostazisini hem ayırt etmeyi ve hem de

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ifade etmeyi düzenleyen olası mekanizmadır. Bu işlev, beyinde amigdalanın santral nükleusu, periaquaduktal gri madde, temporal korteks alanlarını içeren işaret dedektörleriyle tetiklenebilir.

Tanıdık bireyler ve bu bireylerin uygun prosodik sesleri ve sıcak ifadeli yüzlerinin neuroceptionu güvenlik algısını destekler ve sosyal ilişki kurulabilir. Neuroception uygun çalıştığında tehlikeli ve güvenli olanı doğru olarak ayırt ederiz ve sosyal çevreye katılmamız kolay olur. Erken olumsuz yaşantılar nedeni ile Neuroception hatalı ayarlandığında güvenli olan bir durum, tehlikeli olarak algılanabilir ve aşırı tepkiselliğe yol açabilir. SSS ya da DVK yanıtları tetiklenebilir. Ya da uygunsuz ayarlanmış neuroception gerçekte tehlikeli ya da yaşamı tehdit edebilecek durumların güvenli olarak değerlendirilmesine, kişinin gereksiz tehlikeye atılmasına neden olabilir. Neuroceptionun ayarlanması hatalı olduğunda "düz bir yüze ait duygulanım, tehlike ya da korkunun neuroception'unu tetikleyebilir ve normal kendiliğinden etkileşim ve karşılıklı sosyal bağlanmayı bozar. Örneğin "Depresyonda bir ebeveynin düz duygulanımı ya da hasta bir çocuğun düz duygulanımı bir işlemsel spirali tetikleyerek duygusal düzenlemede düzensizlik ve sınırlı sosyal katılım ve bağlanmaya yol açabilir.

Yaşamak için, memeliler dosttan düşmanı ayırmalıdır, çevrenin güvenli olup olmadığını değerlendirmeli ve sosyal birimleriyle iletişimde olmalıdır. Hatalı neuroception memelinin iletişimini ya da işbirliği kurabilmesini ve çevresel zorluklarla baş etme yeteneğini sınırlayabilir. Erken olumlu deneyimler VVK'in uyarılması için gereken yolakların gelişmesinde yaşamsal rol oynar ve bireyi daha sonraki düzenleme, dayanıklılık, duygulanımın düzenlenmesine hazırlar. Olumlu besleyen bir çevrenin-aynalamanın yokluğunda, ya da olumsuz yaşantılar nedeniyle VVK'in gelişiminde sorunlar olursa kişinin kendisini düzenleme (yatıştırabilme) kapasitesi bozulur. Neuroception hatalı ayarlandığında kişi aşırı uyarılmışlık durumu deneyimler. SSS ya da DVK yanıtları, uygun VVK yanıtına dönemez.

Memeliler için tehditten basitçe kaçınmak yeterli değildir. Biz karşılıklı bağlantı ve ilişkiye gerek duyarız, bir arada yaşamak, bebeğin bakımı, işlerin bölüşülmesi, birlikte çalışabilme, hepsi bizi, birbirimize muhtaç ve beraber olmaya zorlar. Yakın ilişki memeliler, özellikle insanlar için temel gereksinimdir. Neuroception'un hatalı ayarlanması, kendini düzenleme kapasitesinin bozulması VVK yerine daha fazla SSS ya da DVK'in çalışması; beyin ile bedenin karşılıklı birbirlerini düzenlemelerinde sorunlara yol açar.

Polivagal teori, beyin ve iç organların karşılıklı birbirini etkilediği bilgisinden yola çıkar, bedensel duyumların bilinçli farkındalığımız ve düşüncelerimizden önce harekete geçerek duygu ve davranışlarımızı belirlediğini ifade eder. Bilinçli farkındalığımız olmadan sürekli tehlike işaretlerini tararız, güvendeysek VVK aracılığı ile beden duruşumuz, mimiklerimiz, gözlerimiz, sesimizin prosodisi yoluyla olumlu sosyal işaretleri göndeririz. Bu olumlu sosyal işaretler karşımızdakinin de güvende hissetmesine yol açar, ya da tersi gerçekleşir. Tehlike ile ilgili algımız varsa yine beden duruşumuz, bakışlarımız, mimiklerimiz, sesimizin rengi, tonu, ritmi yoluyla tehlike işaretlerini göndeririz. Yani karşılıklı olarak diğerleri üzerinde güvenlik ya da tehlike duyumları yaratabiliriz, diğerinin kendisini düzenlemesine ya da sıkıntıda hissetmesine neden olabiliriz. Bu da sevmediğimiz ya da olumsuz insanların yanında neden durmak istemediğimizi (kaç mesajı) açıklar. İyi bir ilişki için neden güvenin önemli olduğunu da.

Gelelim oğlum ve basket hocasına: Oyun, eğlence kendiliğinden güvende olma duyumlarını ortaya çıkaran bir durumdur. Oyun sırasında gevşer ve rekabet etsek bile dostça mesajları iletiriz; bizi yaralayan canımıza kast etme amacında değildir. Oyun sırasında rekabet nedeniyle ilişkilerde bozulma olsa bile, mimikler ve beden duruşu düşmanlık olmadığını iletir ve hemen ardından onarım sıklıkla gözlenir. Güvende olduğunuzda canınız yansa bile ilişkiye devam edebilirsiniz. Travma sıkışma, çaresizlik, baş edememe, yenilgi algısından doğar. Hareket edebiliyorsanız, bir şeyler yapabiliyorsanız ezilmiş, yenilmiş hissetmezsiniz. Savaşabilmek, etkin olmak baş etmenizi arttırır, bu nedenle koşturan çocuklar, hocalarının bağırıp çağırmasından etkilenmemiş, hatta fark etmemişlerdi. Bense ortamdaki tek hareketsiz, edilgen kişi olarak bağırıp çağırmadan önemli düzeyde sıkıntı hissetmiştim. Belki bir dahaki sefer seyirci olduğumda marşlar, şarkılar, danslarla oyunculara katılabilir, hem oyunun tadını çıkarabilir, hem de incinmekten kurtulabilirim.

okavakci@yahoo.com

İleri okumalar

1. Steven Porges, Polyvagal Theory, (WW Norton Company, 2011)
2. Steven Porges, The Pocket Guide to the Polyvagal Theory: the transformative power of feeling safe (WW Norton Company, 2017)
3. Deb Dana, The Polyvagal Theory in Therapy (WW Norton Company, 2018)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Anksiyete bozukluklarına evrimsel psikiyatri penceresinden bir bakış

KAPAK KONUSU

Uzm. Dr. Mustafa TATLI • Ankara Madalyon Psikiyatri Kliniği

İnsan psikolojisinde kaygının temel gelişim sebebi, belirsizliğe karşı tahammülsüzlüktür. Kaygı sırasında yaşadığımız, sebebini bilemediğimiz fiziksel belirtiler ya da anlamlandıramadığımız davranışsal ya da zihinsel tepkiler, kaygı duyduğumuz esas nesne ya da durumdan daha fazla bir şekilde endişe kaynağına dönüşebilmektedir.

Kaygı

Kaygı, bir canlının kendisine ya da kendisinin ikamesi olarak gördüğü diğer canlı ya da cansız nesnelere yönelik bir tehdit algısı sonucunda hissettiği huzursuzluk halidir. Kaygının yarattığı huzursuzluk durumu, tehditle baş edebilmek üzere, canlıda, fizyolojik, bilişsel ve davranışsal değişimlere yol açar. Bütün zihinsel uğraşların tehdit odağına yöneldiği bir biliş haliyle canlı, dikkat ve konsantrasyonunu diğer çevresel uyaranlardan çekerek tehdit kaynağına yöneltir. Yazının ilerleyen bölümlerinde panik bozukluğunu anlatırken detaylı olarak bahsedeceğimiz bazı fizyolojik bedensel değişimler sayesinde canlı, tehditle savaşmak ya da tehditten uzaklaşmak gibi davranışsal başa çıkma mekanizmalarını uygulamaya hazır hale gelir. Böylelikle kaygı, aktif ya da potansiyel bir tehdide karşı canlının duyarlılığını artırırken aynı zamanda tehdide uygun bir yanıt verebilme becerisi kazanmasını sağlar. Yani her ne kadar huzursuzluk hissi nahoş bir tecrübe olsa da, kaygı, canlının tehditlerle başa çıkabilmesi ve hayatta kalabilmesi için gerekli bir duygudur. Ağrı gibi... Nasıl ki ağrı, hele ki şiddetli bir ağrı, hiç tecrübe etmek istemediğimiz, olduğunda ise ağrı kesicilere sığındığımız bir durumken, aynı zamanda vücudumuzun ilgili bölgesinde bir şeylerin yolunda gitmediğini gösterir. Bu konuda tıbbi yardım almamızı sağlaması açısından değerliyse kaygı da bütün nahoş hislere rağmen yaşamımızda karşılaştığımız sorunlarla başa çıkabilme yolunda bizlere yardımcı bir duygudur. Tabii bu bahsettiğimiz patolojik (hastalık düzeyinde) olmayan kaygı için geçerli.

> “Her ne kadar huzursuzluk hissi nahoş bir tecrübe olsa da, kaygı, canlının tehditlerle başa çıkabilmesi ve hayatta kalabilmesi için gerekli bir duygudur. Ağrı gibi...”

Psikiyatrik anlamda bir duygu ya da davranışın, hayatın akışı içerisinde verilen doğal bir tepki mi yoksa psikolojik bir hastalık belirtisi mi ayrımını yaparken dikkat edilen en temel özellik, kişide bu duygu ya da davranışın günlük yaşam içerisindeki sosyal ya da mesleki işlevselliği bozup bozmadığıdır. Gelin bunu sınav kaygısı üzerinden örneklendirelim. Eğitimimiz açısından önemsediğimiz bir sınava hazırlanırken, bu sınava yönelik kaygı hissetmemiz doğal ve gerekli bir tepkidir. Çünkü hissettiğimiz kaygı sayesinde bu yazının ilk paragrafında bahsettiğimiz gibi, dikkat ve konsantrasyonumuzu çevresel diğer uyaranlardan çekerek sınava yöneltebiliriz. Bununla birlikte uyku ihtiyacında azalma ya da kendimizi daha zinde hissetme gibi bedensel değişimlerle hem sınava çalışabileceğimiz zaman artmış olur, hem de yorgunluk hissimiz ötelenir. Bu haliyle kaygı işlevselliğimizi artıran bir durumken, hissettiğimiz kaygı belli bir sınırı aştığında işler tam tersine döner. Dikkat ve konsantrasyonumuz bozulur, çarpıntı, titreme, terleme gibi belirtilerle sınava çalışmak olanaksız hale gelir ve

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kişi bu belirtilerin yaratmış olduğu "çalışamamazlık" hali içerisinde sınava yönelik özgüven sorunu yaşamaya başlar ve sınava çalışmaktan vazgeçer. İşte bu, normalde işlevsel bir durum olan kaygının, patolojik (hastalık) hale dönüşerek işlevsizliğe sebebiyet vermesi halidir ki bu ve benzeri, kaygı duygusuyla ilgili bozukluklara psikiyatri pratiğinde anksiyete (kaygı) bozuklukları adı verilir.

Anksiyete bozuklukları, bütün alt tipleriyle birlikte değerlendirildiğinde, dünyada en sık görülen psikiyatrik hastalık olarak kabul edilmektedir (1). Yapılan çalışmalarda yaşam boyu anksiyete bozukluğu görülme oranları %30'lara ulaşmaktadır (1). Bu demek oluyor ki, toplumda, yaklaşık olarak her üç kişiden biri hayatlarının bir döneminde anksiyete bozukluğu yaşamaktadır. Bununla birlikte anksiyete bozuklukları, sosyal veya mesleki işlevsellikte en çok yıkıma yol açan hastalıklar arasında altıncı sırada yer almaktadır (2). Bu sebeplerle anksiyete bozuklukları sadece bireye ait bir durum olmaktan öte artık bütün bir toplumun işlevselliğini ilgilendirir hale gelmiştir. Bu kadar önemli bir hastalığı tedavi edebilmek için, daha da önemlisi ortaya çıkmasını önlemek için bu hastalığa neden olan etmenlerin çok iyi anlaşılması gerekmektedir. Yakın zamana kadar klasik psikiyatrik görüş anksiyete bozukluklarının gelişim nedenlerini sadece erken dönem çocukluk travmaları, genetik yatkınlıklar, ileri dönem yaşam olaylarına bağlı travmalar veya bazı fiziksel hastalıklar (tiroid hastalıkları gibi hormonal hastalıklar, organik beyin hastalıkları vb.) üzerinden açıklamaya eğilimliydi. Bütün bu nedenler hastalık gelişiminde tabii ki etkin rol oynayabilmektedir, fakat gerek anksiyete bozukluklarının gerekse bütün diğer psikiyatrik hastalıkların oluş nedenlerini sadece kişiye ait etmenlerle açıklamaya çalışmak genel tablonun sadece siyah-beyaz bir portresini çizmek gibidir. Resmi, bütün renkleriyle anlayabilmek için insan duygu ve davranışlarının kökenine ilişkin bütüncül bir bakış açısına ihtiyaç vardır ki bu da ancak psikiyatrik bozuklukların evrimsel psikiyatri penceresinden değerlendirilmesiyle mümkün olacaktır. Çünkü nasıl ki bedenlerimiz milyonlarca yıllık bir evrimsel gelişim sürecinin ürünüyse, zihinlerimiz de evrimin benzer dolambaçlı yollarından geçerek bugünkü şeklini almıştır (3). İsviçreli psikiyatrist Carl Gustav Jung, yarım asır önce, 'Bilinç gelişimi ne olursa olsun, her uygar insan, ruhunun derinliklerinde arkaik bir insan olmaya devam eder, insan vücudu bizi nasıl memelilere bağlıyorsa ve sürüngenler çağına kadar uzanan evrimsel sürecin hatıralarını taşıyorsa, insan ruhu da başlangıcına kadar izlerini takip ettiğimizde, sayısız arkaik özellikler gösteren bir gelişimin ürünüdür' diyerek adeta bugünkü anlayışımıza ışık tutmuştur (4).

Anksiyete bozuklukları ve evrimsel savunma davranışları

Kalabildiğin kadar hayatta kalmak, üreyebildiğin kadar üremek; kabaca evrimsel gelişim süreçlerinin canlıları default olarak programladığı itkilerdir. Bu açıdan bakıldığında kaygının varlığı, canlılarda her iki temel evrimsel "hedefe" uygun bir durum sergilemektedir. Çünkü daha önce de belirttiğimiz üzere kaygı ya da korku, canlıyı aktif ya da potansiyel tehlikeleri fark etmeye, önlemeye ve savaşmaya hazır hale getiren birer savunma ürünüdür. Evrimsel gelişim süreciyle bütün canlılar ortak bir atadan geldiğinden ve milyonlarca yıllık süreçlerde bütün canlıların benzer av-avcı mücadeleleriyle boğuşmalarından dolayı tek hücrelilerden gelişkin memelilere kadar bütün canlılarda savunma sistemleri aşağı yukarı benzer mekanizmalar üzerinden şekillenmiştir. Bu sebeple, diğer hayvanların doğal ortamlarında gözlemlenmesine dayalı etolojik çalışmalar, insana ait davranışların köken açısından nedenselliğini anlamayı sağlamada çok yardımcı olmaktadır.

Farklı hayvan türlerinin savunma davranışları üzerine yapılan çalışmalar, hayvanların, tehdit algısı oluşturan tehlikenin aktif ya da potansiyel oluşu, yakınlığı ya da uzaklığı ve tehlike kaynağının kendisiyle aynı türde bir başka hayvan olup olmadığı gibi faktörlere göre değişen farklı savunma davranışları geliştirdiğini göstermiştir (5). Şimdi gelin bu savunma davranışlarına yakından bakalım.

Eğer tehdit algısı oluşturan tehlike henüz ortamda yoksa fakat daha önce o ortamda tehlike kaynağıyla karşılaşıldıysa veya daha önceden alışık olunmayan yeni bir ortamda bulunuluyorsa, canlı görsel, işitsel veya koku duyularıyla çevreyi tarayarak potansiyel tehlikelere karşı bir risk değerlendirmesinde bulunur. Bu tür savunma davranışlarına "risk değerlendirme" adı verilir (6). Bu savunma davranışı henüz aktif olmayan, potansiyel tehdit odaklarına karşı gelişmiştir. Diğer bir savunma davranışı, donma halidir. Eğer tehdit kaynağı mesafe olarak uzaktaysa, canlı tam bir hareketsizlik haliyle adeta donmuş bir görüntü çizer. Bu durum avcının, av olan canlıyı, görsel ve işitsel duyularıyla daha zor fark etmesini sağlayacağı için bir nevi kamuflaj görevi görmektedir. Tehdit kaynağı canlıya yakın bir mesafede olduğunda ise savaş ya da kaç (fight or flight) savunma davranışı gözlenebilmektedir. Bu durumda canlı eğer temas edeceği tehlikeyle mücadele edebileceği kanaatine varırsa "savunma saldırısı" davranışı gösterirken, tehlikenin dişine göre olmadığı kanaatine varırsa kaçma davranışı gösterecektir. Bu savunma davranışlarına ek olarak, eğer tehdit algısı oluşturan tehlike odağı, aynı sosyal grup içerisindeki bir diğer türdeş hayvan ise, bu sefer, boyun eğme/taviz verme (submission/ appeasement) adı verilen savunma şekilleri gözlenir (6). Bu durumda canlı eğer çatışma içerisine girdiği türdeşiyle fiziksel bir kavgaya tutuşmanın bedelinin kendisi için sosyal grup içerisinde ağır sonuçları olacağı kanaatine varırsa, çatışmayı kavgayla değil bir nevi boyun eğme ve taviz verme davranışlarıyla çözme yoluna gider.

Diğer hayvan türlerinde gözlemlediğimiz, tehdit algısı yaratan tehlikenin tipine göre değişen farklı savunma davranışları, bugün insanda gördüğümüz farklı anksiyete bozukluğu tiplerine evrilen yolda önemli

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kilometre taşlarını oluşturmaktadır. Çünkü bugün bozukluk olarak değerlendirdiğimiz bütün psikiyatrik hastalıklar, türümüzde ya da evrimsel gelişim dizgemizdeki daha önceki türlerde bir dönem işlevsel olan fakat milyonlarca yıllık sürecin değişen şartları nedeniyle artık uyumsuz hale gelen davranışsal ya da zihinsel eylemlerdir. Evrimsel gelişim kusursuz olmak zorunda değildir ve evrimsel gelişim sürecinde kazanılan özellikler en optimal olmayı hedefleyerek gelişmemiştir. Doğal seçilimde üremeyi ve hayatta kalmayı en çok destekleyen özellik sonraki nesillere aktarılmıştır. Gelin bunu anksiyete bozuklukları özelinde bir örnekle açalım. Kaygı aslında tehdide karşı bir savunma hali demiştik daha önce. Şimdi etrafınızda sürekli sizi avlamaya niyetlenebilecek canlıların olduğu bir dünya hayal edin. Böyle bir çevrede etraftan gelen en ufak bir hareketi tehdit algısı yönünde değerlendirip kaygı hissi ve bununla paralel savunma davranışı geliştiren yani kaygı eşiği düşük olan canlının, en fazla kaybedeceği şey boşuna kaygılanmış olmaktır, ama kazanacağı şey, eğer şüphesinde haklıysa, tehlikeye karşı önceden hazırlıklı olduğu için hayatta kalmak olacaktır. Kaygı eşiği yüksek olan, yani çevredeki uyaranlara karşı tehdit açısından duyarlılığı daha az olan canlı, evet kaygılı görünmeyecek, fakat büyük olasılıkla bir avcıya yem olacaktır. Kaygılarla baş etmede güçlük çeken pek çok kişiden "kafamda kurduklarımın mantıksız olduğunu biliyorum, zihnimdeki felaket senaryolarının gerçekleşme ihtimali imkânsıza yakın biliyorum, fakat kendimi durduramıyorum" cümlelerini duymuşsunuzdur. İşte bu durum yukarıda açıkladığımız en ufak tehdide karşı hazırlıklı olma istencinin zihinsel bir yansımasıdır. Hatta kafamızda kurduğumuz felaket senaryoları sanki bizi gelecekteki tehlikelere hazırlıklı tutan zihinsel birer prova çalışmasıdır. İşte bütün bu sebeplerle kaygı, evrimsel gelişim sürecinde hayatta kalmayı en çok destekleyen stratejilerden birisidir ve belki de bu yüzden anksiyete bozuklukları günümüzde en sık görülen psikiyatrik hastalık grubudur.

Yukarıdaki paragrafta tehdidin biçimine göre değişen savunma davranışlarının farklı anksiyete bozukluğu tiplerine evrilen yolda kilometre taşları olduğundan bahsetmiştik. Şimdi gelin anksiyete bozukluklarının alt tiplerine evrimsel psikiyatri penceresinden bakalım.

Yaygın anksiyete bozukluğu

Yaygın anksiyete bozukluğu, hayatın her alanıyla ilgili olabilen, gerçek sorunlarla orantısız biçimde aşırı ve yineleyici olumsuz düşüncelerle karakterize bir kaygı bozukluğudur. Bu bozuklukta, kaygının kaynağı somut belirli bir odak değildir, fakat yaşamın herhangi bir alanıyla alakalı olabilecek biçimde potansiyel olarak sürekli bir tehdit algısı hüküm sürer kişinin zihninde (5). Daha önce savunma davranışlarını anlatırken "risk değerlendirme"den bahsetmiştik. İşte yaygın kaygı bozukluğunda bu "risk değerlendirme" davranışında evrimsel gelişim sürecinde yeni çağa uyum sağlamakta bir sorun vardır. Aşırı risk değerlendirmesi sonucunda sürekli kaygılı olan bir birey, aslında uygun şartlarda içinde bulunduğu sosyal grup için yaşamsal öneme sahip olabilir. Afrika'ya özgü etobur bir hayvan olan mirketler üzerinde yapılan etolojik çalışmalarda, grubun bazı üyelerinin, gözcü rolü üstelenerek diğer grup üyelerini tehlike anında uyardıkları gözlenmiştir (6). Gözcü rolü üstlenen mirketin risk değerlendirme biçimi grubun bütünü için hayati bir fonksiyondur. Kaygılı ve risk değerlendirme eşiği düşük olan bir mirket, yanlış alarmlar verebilir, fakat grubun güvende olduğu kesindir. Tam tersi risk değerlendirme eşiği yüksek olan bir gözcü, avcıyı ancak grup için artık çok geç olduğunda fark edebilecektir. İçinde bulunduğumuz çağda bir gözcüye ihtiyacımız yok, o işi bizim yerimize artık alarm sistemleri yapıyor, fakat türümüzün gelişimi sırasında atalarımızın yaşamlarını kurtaran "gözcüler"in torunları belki de bugün yaygın anksiyete bozukluğu belirtileriyle boğuşuyor olabilirler.

Panik bozukluk

Panik atak, aniden ortaya çıkan ve tekrarlayıcı özellik gösterebilen, yoğun sıkıntı ve korku nöbetleridir. Panik bozukluk ise tekrarlayıcı beklenmedik panik ataklar ve ataklar arasındaki zamanlarda başka panik atakların daha olacağına ilişkin sürekli bir kaygı duyma halidir. Panik atak sırasında kişi, göğüs ağrısı, çarpıntı, terleme, titreme, nefes darlığı, boğulur gibi olma, baş dönmesi, sersemlik, uyuşma, karıncalanma, bulantı, karın ağrısı gibi belirtiler yaşar. Bu belirtilerin, etrafta herhangi bir kaygı verici durum yokken örneğin kişi gayet rahat bir şekilde evinde otururken, aniden ortaya çıkması, belirtilerin nedenine yönelik belirsizlik algısı oluşturduğu için kişide kontrolünü kaybetme ve çıldırma korkusu ya da kalp krizi geçirme, felç olma veya ölüm korkusu gibi endişe verici düşüncelere yol açar. Kişi bu belirtileri yaşadığında büyük bir endişe ile hastanelerin acil servislerine baş vurur, gerekli bütün tıbbi tetkikler yapılır ve durumu açıklayacak bir fiziksel hastalığı olmadığı cevabını alır. Belirtileri yaşamaya devam eden hasta, bu belirtilerin neden olduğuna dair bir bilinmezlik hali ile yoğun endişe duymaya devam eder. Bir süre sonra artık hastada kaygı oluşturan asıl şey, belirtileri yaşamak değil, bu belirtileri neden yaşadığını bilmiyor olduğudur.

Evrimsel psikiyatri penceresinden bakıldığında, bu belirtilerin sebeplerine yönelik belirsizlik ortadan

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kalkmaktadır. Daha önce savunma davranışlarından bahsederken mesafe olarak yakın bir tehdit kaynağıyla karşılaşıldığında savaş ya da kaç tepkisinin oluştuğundan bahsetmiştik. Panik atak sırasında yaşanılan belirtiler, zihnimizin bir tehdit algısı sonucunda bedenimizi fiziksel olarak hayatmızın en hızlı kaçışına ya da kavgasına hazırlama halidir aslında. Zihnimizin algıladığı tehdit gerçek bir tehdit olmak zorunda da değildir. Örneğin evde maç izlerken tuttuğumuz takımın gol yemesi sırasında hissettiğimiz üzüntü hali zihnimizde bir tehdit olarak algılanabilir ve o tehditten bizi kurtarabilmek için zihnimiz koşmaya başlar. Çünkü zihnimizdeki arkaik havuzda Fenerbahçe'nin gol yemesiyle vahşi bir kaplanın bizi kovalaması arasında, kimyasal sonuçları açısından bir fark yoktur. Panik atakta olan şey bedenimiz dururken zihnimizin soyut bir koşuya çıkmasıdır. Gelin bunu belirtiler üzerinden değerlendirerek daha iyi anlayalım.

Panik atak sırasında kişi bulanık görmekten yakınabilir, çünkü beynimiz bir tehdit algısı hissettiğinde gözbebeklerimizin büyümesi yönünde emir verir ki amacı daha geniş bir alanı görebilmeyi ve az ışıkta daha keskin bir şekilde etraftaki nesneleri seçebilmeye sağlamaktır. Fakat gözbebeklerimiz genişlediğinde bulanık görme gibi algılar oluşabilir. Panik atak yaşayan kişi ağız kuruluğu, yutkunmada güçlük, mide ve bağırsak hareket sorunları yaşadığını belirtir. Ağzından köpükler saça saça peşinizden koşan vahşi bir hayvandan kaçtığınızı hayal edin, yemek yemeyi düşünmek ya da bir mola verip "ya ben acıktım bir şeyler yiyip öyle koşmaya devam edeyim" demek sizce iyi bir fikir midir? Tabii ki hayır. Eğer tehdit altındaysak en önce hayatta kalmayı garantilemeli, ardından yemeyi düşünmeliyiz. İşte bu yüzden tehdit algısıyla birlikte vücudumuzda sindirimle ilgili organlar yavaşlar. Örneğin tükrük bezleri daha az salgı üretir. Bu, ağız kuruluğu ve yutkunma güçlüğü hissine yol açar, mide ve bağırsak hareketleri yavaşlar. Bu, karında şişkinlik ve hazımsızlık gibi belirtilere yol açar. Panik atak sırasında en belirgin olarak tariflenen bulgular çarpıntı ve nefes alamama hissidir. Sizi yemeye kararlı bir avcıdan kaçabilmeniz için kollarınızın, bacaklarınızın çok hızlı hareket etmesi gerekir. Uzuvlarımızın bu hızlı hareketleri yapabilmesi için enerjiye, enerji için de daha fazla kan akımına ihtiyacı vardır. Çünkü enerji için gerekli maddeler kanla hücrelere taşınmaktadır. İşte bu yüzden tehdit hissettiğimiz zamanlarda kalbimiz daha hızlı çarpar ki vücuda daha fazla kan pompalayabilsin ve tehditten kaçabilmemiz için gerekli enerjiye sahip olabilmemizi sağlasın. Yine bir avcıdan kaçtığımızı hayal edin. Vücudumuz normalden daha fazla oksijene ihtiyaç duyacaktır. Daha fazla oksijen alabilmemiz için akciğerlerimizde bulunan hava boruları "bronşlar" genişler. Buradaki amaç, boruyu genişleterek içinden geçen oksijen miktarını artırmaktır. Fakat vücudumuz eski çaptaki bronşlara alışkın olduğu için, bronşlarımız genişleyince yalancı bir nefes alamama algısı oluşur ve kişi boğuluyorum hissine kapılır.

Şu an günlük yaşantımızda evrimsel atalarımıza nazaran hayatlarımızı daha güvende sürdürmekteyiz. En azından daha korunaklı barınaklarımız var ve etrafta her an bize saldırmaya hazır vahşi hayvanlar yok. Her an her yerden tehdit gelebilme ihtimaline karşı gelişmiş olan bedensel savunma mekanizmaları bugünkü çağda artık işlevini yitirmiş olduğundan panik atak belirtileri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sosyal anksiyete bozukluğu

Sosyal anksiyete bozukluğu (SAB) ya da sosyal fobi, diğer insanlar tarafından seyredilme, eleştirilme veya yargılanmaya yönelik yoğun kaygı verici düşüncelerle birlikte, özellikle bir topluluk içerisindeyken daha belirgin olarak hissedilen korku ve endişe hali ile karakterize bir psikiyatrik hastalıktır.

Evrimsel psikiyatri penceresinden bakıldığında kaygı, canlıyı sadece av olmaktan koruyan bir duygu değildir. Aynı zamanda hayatta kalma açısından en az avcılara karşı hazırlıklı olmak kadar önemli olan, grup içi sosyal tehlikelerden korunma işlevi de gören bir duygudur (5).

Kabaca bütün omurgalılar belirli sosyal hiyerarşiler içerisinde bir grup kapsamında yaşamlarını sürdürürler. Grup içerisindeki uyum hem hayatta kalma hem de üreme açısından büyük öneme sahiptir. Çünkü grupla uyumsuz, dışarıda bırakılmış canlının, avcılarla çevrili vahşi ortamda tek başına hayatta kalma şansı çok daha düşük olacaktır. Bununla birlikte, gruptan dışlanmış haliyle, çiftleşecek eş de bulamayacaktır. Bu sebeplerle grup içi ahengi korumaya yönelik zihinsel ve davranışsal uyum mekanizmaları evrimsel gelişim sürecinde en az avcılarla mücadele etmek kadar önemli bir konuma sahiptir.

Birisi size vurduğunda ağrı hissedersiniz. Size vuran kişi, sizden yüksek konumdaki biriyse üzgün hissedersiniz, eğer size vuran kişi daha alt konumdaki biriyse hissettiğiniz şey öfke olur. Etolojik çalışmalarda özellikle maymun gruplarıyla yapılan çalışmalarda grup içi sosyal hiyerarşide üstte olan bir üyeyle çatışmaya giren daha alt konumdaki üyenin, kavgada yenildikten sonra boyun eğici ve teslim olucu bir rol üstlenerek gruptaki varlığını devam ettirdiği gözlenmiştir (5). Böyle bir çatışmada yenilen tarafın önünde iki yol vardır. Birincisi kavgaya ne olursa olsun devam etmek ki bu durumda hayatı tehdit edici boyutta daha büyük bir darbe alma ihtimali olduğu gibi, grup içi uyumu bozan saldırgan tavrı sebebiyle diğer üyeler

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

tarafından dışlanıp tek başına kalma ihtimali de olacaktır. Diğer bir yolsa teslimiyetçi tutumdur ki bu durumda canlı, en azından grubun ortak nimetlerinden (korunmak ve eş bulmak) faydalanacaktır. Böylelikle hem grup içi genel uyum bozulmamış olacak, hem de kavgayı kaybeden açısından hayatta kalmak daha olası olacaktır (5). Bu sebeple evrimsel gelişim dizgesi tahmin edebileceğimiz gibi teslimiyetçi ve boyun eğici savunma davranışlarını destekleyecek biçimde süregelmiştir.

Göz temasından kaçınarak yere doğru bakma, sosyal ortamlarda daha geride durma, daha az konuşma, daha az sosyal rol alma isteği gibi zihinsel ve davranışsal eğilimler, çatışmaya girilen muhataba ve diğer grup üyelerine teslimiyet, boyun eğme ve şartları kabul etme mesajı vermektedir (5). Sosyal anksiyete bozukluğunda yaşanılan belirtiler, bu savunma davranışlarının zamanlama açısından yanlış (ortada bir çatışma hali olmasa da) ve abartılı bir şekilde ortaya çıkma halidir. Bu bozuklukta kişinin, diğerlerinin kendisi hakkında ne düşündüğünü tahmin etmeye yönelik yoğun zihinsel uğraşlar yaşaması, aslında sosyal açıdan hissedilen tehdide karşı, diğer bireylerin aklından geçenleri henüz davranışa dönüşmemişken anlayarak önceden hazırlıklı olma isteğinin bir yansımasıdır.

Fobiler

Fobi, bir nesne, olay ya da durum karşısında hissedilen, sosyal veya mesleki işlevselliği olumsuz yönde etkileyen yoğun bir korku halidir. Dünya genelinde kültürler arası farklılıklara rağmen bütün toplumlarda benzer nesne ya da durumlar insanlar için fobi kaynağı olmuş, hatta sadece insanlar için değil yakın akrabalarımız olan diğer memeli türleri üzerinde yapılan çalışmalarda da benzer fobi özellikleri fark edilmiştir (6). Yapılan çalışmalarda hayvan korkusu (kedi, köpek, kuş, böcek), yükseklik korkusu, kan ve yaralanma korkusu, kapalı alan korkusu, gök gürültüsü ve fırtına korkusu gibi fobi türlerinin en sık görülen fobiler olduğu gözlenmiştir. Bütün toplumlarda en sık karşılaşılan fobi türlerine daha yakından bakıldığında, aslında günümüzde hayati boyutta tehdit olma özelliğini yitirmiş, fakat evrimsel gelişim sürecinde türümüzün ve önceki türlerin yaşam mücadelesinde tehdit kaynağı olmuş nesne veya durumlar olduğu gözlenir. Günümüzde sokaklarda başı boş ve yardımımıza muhtaç şekilde dolaşan kedilerden ya da köpeklerden korkuyor olmak anlamsız gelebilir, ama on binlerce, yüz binlerce yıl öncesinin dünyasında günümüzün sokak hayvanlarının ataları türümüz için ciddi birer tehditti ve onlarla karşılaşmak ölümle burun buruna gelmek demekti. Örneğin böcek korkusunu ele alalım. Zehirsiz olduğundan emin olmamıza ve çok dikkatli bakmadığımız sürece göremeyeceğimiz kadar küçük boyutta olduğunu bilmemize rağmen, karşılaştığımızda bize çığlıklar attıran böceklere karşı duyduğumuz korku, aslında, üzerimize doğru gelen hızlı ve öngörülemeyen hareketli nesnelere karşı antik zamanlarda işlevsel olan ama günümüz çağında artık abartılı ve uyumsuz hale gelmiş olan bir savunma halidir.

Fobiler türümüz için sadece hayatta kalmaya yaramakla kalmamış, aynı zamanda insanoğlunun yeryüzüne dağılmasına motivasyonel açıdan destek olmuş da olabilir. Uçurum kenarını mesken tutmuş bir topluluk içerisinde yer alan akrofobik (yükseklik korkusu olan) bir grup, topluluktan ayrılıp bir ovada yeni bir sosyal çevre yaratmış olabilir, ya da klostrofobik (kapalı alan korkusu) bir aile, mağalar sisteminde yaşayan kabilelerini terk edip daha açık bir çevrede yaşamaya başlamış olabilir.

Özetle fobiler, türümüzün ve gelişim dizgemizdeki öncül türlerin, tehlikelere karşı çok hızlı ve güçlü savunma tepkileri vermesini sağlayan, bu sayede bir dönemler hayat kurtarıcı işlevselliği olan fakat değişen ve gelişen çağlarla birlikte işlevsiz ve uyumsuz hale gelmiş zihinsel ve davranışsal savunma mekanizmalarıdır (6). Fobi kavramına bu bakış açısıyla yaklaşmak anlamsız ya da saçma bulduğumuz pek çok korkuyu ve korku duyulan nesne karşısında gösterilen davranışsal tepkiyi daha kolay anlamamızı sağlayacaktır.

Sonuç

İnsan psikolojisinde kaygının temel gelişim sebebi, belirsizliğe karşı tahammülsüzlüktür. Kaygı sırasında yaşadığımız, sebebini bilemediğimiz fiziksel belirtiler ya da anlamlandıramadığımız davranışsal ya da zihinsel tepkiler, kaygı duyduğumuz esas nesne ya da durumdan daha fazla bir şekilde endişe kaynağına dönüşebilmektedir. İşte bu nedenle gerek anksiyete bozuklukları özelinde, gerekse diğer bütün psikiyatrik hastalıklar genelinde zihinsel ya da davranışsal eylemlerin evrimsel psikiyatri penceresinden nedenselleştirilip açıklanması, belirsizlik perdesinin aralanmasını ve bu sayede kendimizi, diğer insanları ve hatta diğer canlıları daha bütüncül bir bakış açısıyla anlamamızı sağlayacaktır.

Kaynaklar

1. Bandelow B, Michaelis S. Epidemiology of anxiety disorders in the 21st century. Dialogues Clin Neurosci. 2015 Sep; 17(3): 327–335.
2. Baxter AJ et al. The global burden of anxiety disorders in 2010. Psychol Med. 2014 Aug; 44(11): 2363-2374.
3.Taycan O. Evrimsel Psikiyatri: Zihinsel hastalıklara evrimsel bir bakış. https://okantaycan.wordpress.com/2017/07/26/evrimsel-psikiyatri-zihinsel-hastaliklara-evrimsel-bir-bakis/
4. Jung CG. Keşfedilmemiş Benlik (Çeviri Ed. B İlhan, C.E. Sılay). 2010. İstanbul, Barış İlhan Yayınevi.
5. Price JS. Evolutionary aspects of anxiety disorders. Dialogues Clin Neurosci. 2003 Sep; 5(3):223-236.
6. Stein DJ, Bouwer C. J Anxiety Disord. 1997 Jul-Aug; 11(4): 409-429.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Travma sonrası stres bozukluğuna evrimsel bakış

KAPAK KONUSU

Prof. Dr. Levent SÜTÇİGİL • Hasan Kalyoncu Üniversitesi Psikoloji Bölümü

Travma Sonrası Stres Bozukluğu, travma yaratan olaylardan sonra ortaya çıkan, kişide yeniden deneyimleme, aşırı uyarılma, travmayı hatırlatan uyaranlardan kaçınma davranışı ile seyreden, kişinin işlevselliğini ileri derecede bozan, ortaya çıktığında kronikleşme eğilimi gösteren bir bozukluktur.

Duygular ve duygulardaki değişimler psikolojinin ana konularındandır. Evrimsel psikoloji, duyguları belirli durumlarda kazanımlar sunan ve doğal seleksiyonla şekillendirilmiş tepki kalıpları olarak görür. Duygular hayatta kalmayla ilgili davranışları yönlendirirler (1). Anksiyete bozukluğu alt tiplerinin birçok özelliği, atalarımızın dünyada tekrar tekrar karşılaştıkları tehlikelere karşılık gelmektedir. Anksiyete potansiyel tehditlere verilen yanıtlarken, korku tehditlerle ilgilidir. Anksiyete tepkileri korkuya kıyasla daha az organize olmuş davranışları içerir (2,3).

Anksiyete ve korkunun nörol yolakları iyi bilinmektedir. Örneğin korku arka beyin bölgeleriyle ilişkiliyken anksiyete, korkudan farklı olarak hipotalamo-hipofiz-adrenal eksen aktivasyonuyla ilgilidir. Korku, Travma Sonrası Stres Bozukluğu'nun (TSSB) temel duygusudur. Korkunun, buradaki temel fonksiyonu, hayatta kalma davranışlarını ortaya çıkarmak ve sürdürmektir. Bu şekilde düşünüldüğünde travma sonrası stres bozukluğu acaba bir hayatta kalma ya da savunma bozukluğu olabilir mi?

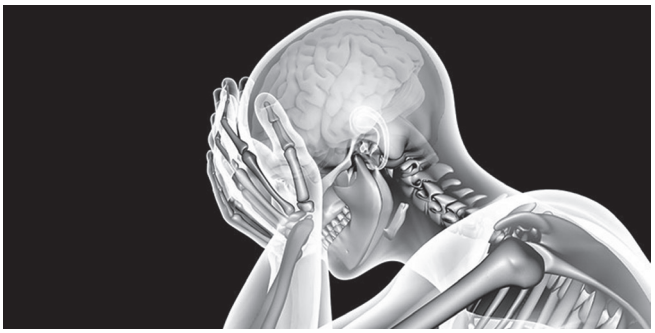
Mikroplu bir yiyecek yediğinizde, vücudunuz ishal, bulantı-kusma şeklinde tepkiler ortaya çıkaracaktır. Bu tepkiler kişiyi rahatsız etmesine rağmen, mikropları kişinin vücudundan uzaklaştırmaya yarar. Bu durum benzeri yiyecekleri de yemenize engel olarak sizi hastalıklardan korur. Ancak bu savunma tepkisi uzun sürdüğünde ishal ve kusma sonucu beslenmemiz bozulup, bir hastanede yatar hale gelebilirsiniz. Buna benzer birçok örnekten de anlaşılacağı üzere, her evrimsel değişimin yararlı ya da mükemmel olacağını söylemek mümkün değildir (3). Evrimsel açıdan bakıldığında hayatta kalmak ve yineleyen travmadan korunmak amaçlı geliştiği düşünülen, travma sonrası ortaya çıkan tepkiler acaba canlının işlevselliğini ileri derece bozarak hastalık haline geliyor olabilir mi? Nörolog Paul MacLean hem anatomik hem de işlevsel olarak insan beyninin, geçmişe ait üç gelişim dönemini yansıttığını öne süren Üçlü Beyin (Triune Brain) kavramını geliştirmiştir. Bu dönemler reptilyen (sürüngen), palaeo-(eski) memeli ve neo-(yeni) memeli dönemleridir. Bunların sonuncusu olan neo-memeliler büyük sürüngenlerin ve dinozorların 65 milyon yıl önce kitlesel tükenişinin ardından ortaya çıkmıştır. Karşılık gelen beyin bölgeleri ve işlevleri temel olarak sürüngen davranışları, paleo-memeli duyguları ve neo-memeli akıl yürütmedir. Üçlü beynin bölgeleri tek başına veya eşzamanlı çalışabilir (4,5) .

> “Anksiyete bozukluğu alt tiplerinin birçok özelliği, atalarımızın dünyada tekrar tekrar karşılaştıkları tehlikelere karşılık gelmektedir.”

Bir özellik hayatta kalmak için ne kadar gerekli olursa, evrimsel

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

zaman boyunca o kadar iyi korunur. Temel hayatta kalma davranışları olan nefes alma, beslenme ve üreme, tüm hayvanlarda benzerlik göstermektedir ve evrim boyunca korunmuştur. "Savunma" da hayatta kalmanın diğer bir temel unsurudur ve evrim içinde korunmuştur. Savunma stratejilerini öğrenebilme becerisi sinir sistemlerinde gelişir ve saklanır. Oysa belirgin bir sinir sistemi olmayan tek hücreli canlıların bile savunma ya da uyumsal karar verme becerilerinin olduğunu bilmekteyiz (6) .

"Savunma"nın da üç farklı tehdide karşı çıktığı söylenebilir. Bu tehditler, avcılar tarafından yaratılan tehditler, aynı türden bir canlı tarafından yaratılan tehditler ve çevredeki diğer zorlayıcı durumlara karşı ortaya çıkan savunma tipleri şeklindedir. Bir yırtıcıyla karşılaşma ya da avlanma durumu savunma mekanizmalarının temelini atmıştır (7). Yırtıcı hayvanların varlığı daha karışık savunma davranışlarını uyarır, aynı zamanda avlanan durumundaki hayvanın sayı ve genel davranışlarını etkiler. Aynı türden canlılardan gelen tehditler ise daha yakın zamanlı savunma evrimiyle ilgilidir.

Travma sonrası ortaya çıkan belirti ve bulgularla ilgili çalışmaların büyük bir kısmı, türdeşler tarafından oluşturulan tehditler sonrası ortaya çıkan durumlara dayanmaktadır. Bu nedenle elde edilen sonuçlar tüm travma tepkilerini temsil etmeyebilir. Örneğin çevre tarafından oluşturulan tehdit ve travmalar sonrası ortaya çıkan durumlar ile aynı cins tarafından ortaya çıkan tehdit ve travmalarda ortaya çıkan durumlar farklılık gösterebilmektedir. Örneğin insanlarda avcı karşısında ortaya çıkan durumların (vahşi hayvan saldırısına maruz kalmak vb.) aynı cins tarafından ortaya çıkarılan travmalardan farklılıkları olup olmadığı açık değildir. Bazı araştırmalar farklılıkları olduğuna dair bulgular olduğunu söylese de "travma ve evrim" konusu, araştırmalar açısından daha yeni bir konudur ve bu konuda daha fazla araştırmaya ihtiyaç bulunmaktadır (8).

Sürüngenler, memelilere göre daha az enerji gerektiren ancak daha çeşitli savunma yanıtları kullanırlar. Memelilerdeki savunma yanıtları ise sürüngenlere göre daha az çeşit olmasına rağmen daha karışık ve fazla enerji gerektiren bir doğadadır. Tüm bu savunma mekanizmalarının birçoğunun temeli 100 milyon yıl önce yaşayan sürüngenlerin davranışlarından gelmektedir (9).

Yırtıcı bir hayvan açısından bakıldığında, avı yakalamaya giden davranışlar 5 bileşenden oluşmaktadır: Tespit, tanımlama, yaklaşma, boyun eğdirme ve tüketim (10). Avlarında, savunma repartuarları bu 5 bileşene göre değişebilmektedir. Av açısından, avcıya karşı gösterilen iki temel davranış stratejisi vardır. Birincisi kaçınma (avoidance), diğeri ise ölmemek için kaçış (escape) davranışıdır. Bir avcının algısal alanından kaçınma, bazı hayvanların hayatlarının çoğunu ya da günün belli saatlerini sığınaklarda geçirmelerine neden olmaktadır. Uzun zaman sığınakta kalmak için canlının vücut aktivitesinin azaltılması gerekir. Kaçınmanın diğer bir yolu ise morfolojik ya da davranışsal olarak kamuflajı kullanmak ya da yaşam alanını, avcının durumuna göre, açık alan ya da çalılık olarak seçmektir (11). Avcı tarafından tespit edildikten sonra ise ele geçirilmeye karşı caydırıcılık ya da agresif diğer savunma davranışları kullanılmaya başlar.

Korku tepkisi olarak ortaya çıkan "savaş ya da kaç" mekanizması altı farklı savunma mekanizmasına bölünebilir. Bu mekanizmalar sırasıyla; kaçınma (avoidance), dikkatli (attentive immobility) hareketsizlik, geri çekilme (withdrawal), agresif savunma (aggressive defence), yatışma ya da boyun eğme (appeasement) ve tonik hareketsizliktir (tonic immobility). Bu mekanizmaların her biri tetiktelik (vigilance) ve risk değerlendirme durumunu da içermektedir (3). Avın savunmaya dair karar verme süreci, avcı ile arasındaki mesafeye, avcının davranışlarına yiyeceğe erişim sonucundaki kâr-zarar hesaplamasına göre belirlenir.

Marks (Marks, 1987) farklı bir bakışla memelilerdeki temel savunma mekanizmalarını 4 ana basamakta açıklamaya çalışmıştır: Geri çekilme, hareketsizlik, agresif savunma ve yatışma ya da boyun eğme (appeasement) (6). Savunma mekanizmasındaki basamaklardan biri olan "hareketsizlik" iki farklı türde olabilir. Bunlar dikkatli (attentive) hareketsizlik ve tonik hareketsizliktir. "Dikkatli hareketsizlik" savunmanın başlarında gelişen hareketsizlik hâlidir. "Tonik hareketsizlik" ise artık avcıdan kaçınılamadığı son zamanda ortaya çıkan hareketsiz kalmadır ve canlının ava karşı kendisinin ölü ya da leş gibi düşünülmesini sağlamaya ve yenilmemesine (tüketilmemesine) yönelik olduğu düşünülmektedir (6). Ayrıca buradaki kaçınma dışında geri çekilme gibi başka bir davranış paterninden bahsetmek mümkündür (12).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Avcıya olan mesafe açısından ise savunma içeren davranışlar beş aşama olarak tanımlanabilir. Birinci aşamada avcının yokluğu ve muhtemel beslenme ya da çoğalma için gerekenlerin yapıldığı evredir. İkinci aşama potansiyel tehdidi içeren karşılaşma öncesi senaryodur. Üçüncü ve diğer aşamalar ise, avcının tespit edilmesi, saldırı anı ve savunma ile tehdit ortadan kalkana kadar gizlenerek yaraların sarılmasını içermektedir. Erken bir strateji ne kadar işe yararsa, kendinden sonraki stratejilere de ihtiyaç duyma ihtimali o kadar az olacaktır. Genellikle kaçış ve geri çekilme agresif savunmaya tercih edilir. Çünkü agresif savunma aşamasında alınacak bir yara, hayatta kalmayı zorlaştırabilecektir. Yatışma (appeasement), sıklıkla daha dominant olan aynı türdeki canlılarla karşılaşma anında kullanılabilen bir savunma mekanizmasıdır ve pasifleşme, uzlaşma ve boyun eğmeyi içermektedir (3).
En son saldırı anı savunması ise tonik hareketsizliktir. Bilincin korunmasıyla birlikte ani bir donakalma durumudur. Burada artık avcı sıfır yada sıfıra yakın bir mesafededir. Bu hareketsizlik yukarıda bahsedildiği şekilde canlıyı daha önceden ölmüş yararsız bir leş konumuna sokarak, yenilmekten koruma amaçlı olabilir.

Travma sonrası stres bozukluğu

Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB) travma yaratan olaylardan sonra ortaya çıkan, kişide yeniden deneyimleme (Flashback), aşırı uyarılma, travmayı hatırlatan uyaranlardan kaçınma davranışı ile seyreden, kişinin işlevselliğini ileri derecede bozan, ortaya çıktığında kronikleşme eğilimi gösteren bir bozukluktur.

DSM-IV travmayı, "gerçek bir ölüm ya da ölüm tehdidi, ağır bir yaralanma, kendisinin ya da başkasının fiziksel bütünlüğüne karşı tehdit yaşamış ya da tanık olmuştur ve kişi bu olay karşısından aşırı korku, çaresizlik hissetmiştir" olarak tanımlamaktadır. TSSB'nin, travma sonucu ortaya çıkması savunma mekanizmalarıyla ilişkisini göstermektedir. Bu bozuklukta ortaya çıkan semptom grupları temelde üçe ayrılmaktadır. Yeniden yaşamalar (Flashback), kaçınma ve genel uyarılmışlık hâlidir.

TSSB'de "yeniden yaşama" grubu belirtiler (DSM-IV, B Grubu), olayı yeniden yaşatan sıkıntı veren anılar, olayı sık sık rüyalarda görme ve olay sanki yeniden oluyormuş gibi hissetme ve buna uygun davranma ile bunlara eşlik eden psikolojik ve fizyolojik tepkileri içermektedir. Bu belirti grubu pekiştirilmiş bir belleği yansıtmaktadır. Olayların zihinde yeniden deneyimlenmesi savunmayı, endişelerin ön planında tutmaya devam eder.

Kaçınma grubu belirtiler açısından bakıldığında (DSM-IV; C Grubu), travma ile ilgili düşüncelerden, duygulardan veya konuşmalardan kaçınma olarak ifade edilen C1 kriteri, kaçınmadan daha ziyade psikolojik kaçış ile daha uyumludur (13). Tehditlerin hatırlanmasına neden olan aktivite, yer veya insanlardan kaçınılması olarak ifade edilen C2 kriteri açıkça savunma ile uyumludur. Kesin olarak yorumlandığında, bu kriterin kaçışı içerip içermeyeceği açık değildir, ancak travma anımsatıcılarından kaçan hastaların çoğu aynı zamanda bunlardan da kaçınacaktır. C3 kriteri, psikojenik amnezi, ayrıca psikolojik kaçınma/kaçışı temsil eder (1). Geriye kalan kriterler olan C4 kriteri, önemli faaliyetlere ilginin veya katılımın azalması, C5 kriteri, insanlardan uzaklaşma ya da yabancılaşma duyguları ve C6 kriteri duygulanımda kısıtlılığı, savunma modeli açısından açıklamak bir miktar zorluk içerir. Foa ve arkadaşları, son üç kriterin kaçınma davranışlarından ayrılması gereken uyuşma semptomları olduğunu ileri sürmüşlerdir (14). Uyuşma opioid sistemi içerir ve avcıyla karşılaşma ile ilgilidir (2). Yırtıcı hayvanların neden olduğu yaraların uyuşturulması kaçışı ya da savaşı, bir sığınağa kaçmayı kolaylaştırır ve dışarı çıkmayı önler. Dolayısıyla uyuşma, bağımsız bir gruptan çok diğer savunmaların tamamlayıcısı olabilir.

D Grubu kriterleri olarak tanımlanan aşırı uyarılma semptomları bazen tetiktelik fenomenleri olarak adlandırılır (13). Kriter D1, uykuya dalma ya da uykuyu sürdürmede zorluk, tetikte olmayla uyumludur. İrritabilite ve öfke patlamaları (D2), açıkça agresif savunmayla ilgilidir. Düşünceleri yoğunlaştırmada zorluk (D3), diğer konular pahasına güvenlik konusuna yoğunlaşmayı sağlıyor olabilir. Hipervijilans (D4) tetikte olmayla doğrudan ilişkilidir. D5 kriteri ise, alt beyin alanlarından gelen hızlı otomatik

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

geri çekilme ve agresif savunma yanıtlarını içeren irkilme reaksiyonları ile ilgilidir (1). Bunlar korku araştırmalarında güvenilir korku göstergeleri olarak kabul edilirler (15). Duygular ve akıl yürütmeyle ilgili gecikmeler ölümcül olabilir, bu yüzden ilkel hızlı sürüngen işlevleri savunma davranışlarında yüksek oranda temsil edilir.

"Savunma" davranışının parçalarına klinik açıdan bakış

Kaçınma (Avoidance): Kaçınma, yırtıcı hayvanlardan, aynı türdeki saldırganlardan ve çevresel tehlikelerden kaçınma ve bunlarla ilgili alanlara girmekten kaçınmayı içermektedir. Kaçma ve savaş fazla enerji gerektirdiğinden, kaçınma, özellikle enerji sınırlılığı yaşanan sürüngen çağında egemen savunma mekanizması olmuştur. Bu nedenle kaçınma, insanın "sürüngen" beyninde önemli bir nörogelişimsel temsile sahip olmalıdır. TSSB hastalarının süpermarketler ya da kalabalık yerlerden rahatsız olmaları ve kaçınmaları, çok sayıda gürültülü insanın avcıları uyarabileceği bağlamında düşünülebilir (1).

Dikkatli hareketsizlik / Donakalma (Attentive immobility): Dikkatli hareketsizlik (donakalma), olası bir yakın tehdidin tespit edilmesini izleyen ve yüksek bir uyarılma ve tetikte olma içeren bir geçiş hâlidir (16). Bu basamak, tehlikeyi dikkatli bir şekilde değerlendirmek için başı sabit tutar, kamuflaj sağlar ve canlıyı kaçış ve agresif savunma (saldırı) için hazırlar. Dikkatin odaklanmasını, kardiyak yavaşlamayı , analjezi ve irkilmeyi içerir.

Geri çekilme (Withdrawal): Hem kaçmayı hem de tehlikelerin geçtiğinden emin oluncaya kadar ortaya çıkmaktan kaçınmayı içeren bir savunma basamağıdır. Yırtıcı hayvanın avın yuvasına yaklaşması, av konumundaki canlının yemek aramasını sonlandırması ve saldırı gibi enerji gerektiren bir davranışın başlatılması için bir kâr-zarar hesabını yapmasını da içerir. TSSB'li hastalar açısından baktığımızda evden çıkmama kaçıştan çok geri çekilmeyi ve tehlikeden emin oluncaya kadar sığınmayı düşündürmektedir.

Agresif savunma (Aggressive defence): Agresif savunma, saldırma öncesi bunun öncü davranışlarla karşıya gösterilmesini (aggressive signalling) ve saldırıyı içermektedir. Av, korkutma, gözdağı verme ve şaşırtma amaçlı avcıları gördüğüne dair bazı davranışlar sergiler. Saldırganlar genellikle tespit edilmemek için bu tip davranışları yapmazlar. Ancak aynı türden karşılamalarda bu tip saldırganlık sinyalleri, iki tarafta da sergilenebilir.

Yatışma / Boyun eğme (Appeasement): Gerginliğin azaltılması, yatıştırmanın temel işlevlerinden biridir. Grubun dominant üyesi ile liderlik mücadelesine giren ve kaybeden üye, dövüşün devamı ile daha fazla zarar göreceğinden yenilgiyi kabul ettiğine dair bazı ritüel hareketlerde bulunur. Bu sayede grubun dışında kalmak ve tehlikelere daha fazla maruz kalma tehdidinden de korunmuş olur ve bu sayede grup içindeki hiyerarşide bir konum elde eder. Birçok hayvan grubunda yenilenin de, yenenin de bu durumu kabul ettiğini gösteren ritüel hareketleri tespit edilmiştir. Yatışma burada canlıyı daha fazla mücadele ve daha fazla hasar görmeye karşı korumakta, aynı zamanda yenilgiyi kabulü kolaylaştırarak canlının grup dışında kalmasına engel olmaktadır.

İnsanlarda bu durum biraz daha karmaşık hâl almaktadır. İstismara uğrayan çocukların ve eşlerin ve "Stockholm sendromu" mağdurlarının, istismarcılarına karşı oluşan paradoksal bağlar, yatıştırma perspektifinden bakıldığında anlaşılabilir (17). Bu konuda daha fazla bilgi ilgili kaynaktan elde edilebilir.

Tonik hareketsizlik (Tonic immobility): Tonik hareketsizlik, avcılara karşı verilen yanıt zincirinde son savunmadır (18). Sürüngenlerde, memelilerde ve kuşlarda yaygın olarak görülür. Kaçmanın artık imkânsız olarak algılandığı, avcı ile temas gibi bir yakınlık sonucunda ortaya çıkan, istemsiz ve geniş etkili bir motor inhibisyon durumudur. Tonik hareketsizliğin sona ermesi üzerine ani iyileşme ve kaçış görülebilir. Bu basamak yırtıcı hayvanın öldürme reflekslerinin engellenmesi, hayvanın kafasının karıştırılması, hastalıklı ölü et olasılığını yükselterek caydırma ve yaralanmalardan kaynaklanan kan kaybının azaltarak kan basıncının düşürülmesi yoluyla sağkalımı sağlayabilir. Aynı türden canlılarda ise teslimiyetçi yönüyle saldırıları caydırmak için bir yatıştırma görevi de yapabilir.

TSSB açısından bakıldığında, tonik hareketsizlik savaş ve cinsel saldırı mağdurlarında yaygın olarak görülmektedir (19, 20). Cinsel içerikli saldırıya uğrayanların % 37'sinde tonik hareketsizliğin yaşandığı tespit edilmiştir (21). Çocukluk çağında cinsel istismar öyküsü olan kadınların % 52'sinde, istismara yanıt olarak tonik hareketsizliğin ortaya çıktığı tespit edilmiştir (22). Bu tonik hareketsizlik sırasında acıya/ağrıya duyarsız olabilirler (19).

Tonik hareketsizlik, cinsel saldırıdan sonra ortaya

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

çıkan TSSB'nin kilit bir belirleyicisi olabilir. Tonik hareketsizliğin korku ve hem genel TSSB semptom şiddeti hem de TSSB'de kaçınma/uyuşma arasındaki ilişkiye kısmen aracılık ettiği bulunmuştur (23). Ayrıca, tonik hareketsizliğin, algılanan kaçınılmazlık ile TSSB semptom şiddeti ve kaçınma/uyuşma arasındaki ilişkiye tamamen aracılık ettiği bulunmuştur. Tonik hareketsizlik ile aşırı uyarılma semptomları arasında bir ilişki bulunmamıştır. Bu da, tonik hareketsizliğin aynı yatıştırma gibi spesifik TSSB semptomatolojisi oluşturabileceğini ve tonik hareketsizlik ile yönlendirilen TSSB'nin uyarılma azaltıcı tedavilere daha az yanıt verebileceğini düşündürmektedir (1).

Korku, savunma davranışlarını motive eder; memelilerde bu davranışların en önemlileri tehdit kaynağından ve diğer bağlamsal değişkenlerden uzaklığa göre sıralı bir şekilde devreye sokulur. Bu savunmalar, tetiktelik ve risk değerlendirmesiyle birlikte çalışan 'kaçınma, dikkatli hareketsizlik, geri çekilme, agresif savunma, yatıştırma ve tonik hareketsizlik'tir. TSSB, adaptif olan kalıcı bir yükseltilmiş savunma yeniden oryantasyonunu içermiş olabilir. Bazı yazarlar bu ve benzeri durumları duman dedektörü (Smoke detector principle) ilkesi ile açıklamaya çalışmışlardır. Bu açıklamada "... yanlış alarmların, alarmın yokluğundaki korkunç sonuçlara tercih edilir ve alarm devam ettirilir. Dolayısıyla optimal bir savunma sistemi birçok yanlış alarmı içerebilir. Optimal bir savunma sistemi, savunma kullanmama maliyetinden daha düşük bir savunma kullanma maliyeti içerir. Tehditlerin sıklığına ve/veya ciddiyetine göre yeniden kalibrasyon olabilir ve kontrol sistemleri önceki seviyelerine geri dönmez..." olduğunu belirtir (24).

Kaynaklar

1. Chris Cantor. Post-traumatic stress disorder: evolutionary Perspectives. Australian and New Zealand Journal of Psychiatry 2009; 43:1038–1048
2. Fanselow MS, Lester LS. A functional behavioristic approach to aversively motivated behavior: predatory imminence as a determinant of the topography of defensive behavior. In: Bolles RC, Beecher RC, eds. Evolution and learning. Hillsdale NJ: Laurence Erlbaum Associates, 1988: 184– 212 .
3. Cantor C. Evolution and posttraumatic stress: disorders of vigilance and defence. Hove: Routledge, 2005
4. Doksat M.K., Savrun M. (2001) Evrimsel Psikiyatriye Giriş. Yeni Symposium 39(3):131-150.
5. MacLean PD. The triune brain in evolution: role in paleocerebral functions . New York : Plenum Press, 1990 .
6. Marks IM. Fears, phobias, and rituals: panic, anxiety, and their disorders. New York : Oxford University Press, 1987.
7. Abrams PA. The evolution of predator-prey interactions: theory and evidence. Ann Rev Ecol Syst 2000; 31: 79– 105 .
8. Ehlers A, Maercker A, Boos A. Posttraumatic stress disorder following political imprisonment: the role of mental defeat, alienation, and perceived permanent change. J Abnorm Psychol 2000; 109: 45– 55.
9. Ohman A, Dimberg U, Ost L. Animal and social phobias: biological constraints on learned fear responses. In: Reiss S, Bootzin RR, eds. Theoretical issues in behavior therapy. Orlando: Academic Press, 1985.
10. Endler J.A. Defence against predators. In: Feder ME, Lauder GV, eds. Predator-prey relationships: perspectives and approaches from the study of lower vertebrates. Chicago: University of Chicago Press, 1986 .
11. Eilam D. Die hard: a blend of freezing and fl eeing as a dynamic defense – implications for the control of defensive behavior. Neurosci Biobehav Rev 2005; 29: 1181– 1191 .
12. Langerhans RB. Evolutionary consequences of predation: avoidance, escape, reproduction, and diversifi cation. In: Elewa AMT, ed. Predation in organisms: a distinct phenomenon. Heidelberg: Springer Berlin, 2007:177–220.
13. American Psychiatric Association. Diagnostic and statistical manual of mental disorders, 4th edn, text revision. Washington, DC: American Psychiatric Association, 2000 .
14. Foa EB, Zinbarg R, Rothbaum BO. Uncontrollability and unpredictability in posttraumatic stress disorder: an animal model. Psychol Bull 1992; 112: 218– 238 .
15. Lang PJ, Davis M, Ohman A. Fear and anxiety: animal models and human cognitive psychophysiology. J Affect Disord 2000; 61: 137– 159.
16. Panksepp J. Affective neuroscience: the foundations of human and animal emotions . New York: Oxford University Press, 1998.
17. Chris Cantor and John Price. Traumatic Entrapment, Appeasement and Complex Post-Traumatic Stress Disorder: Evolutionary Perspectives of Hostage Reactions, Domestic Abuse and the Stockholm Syndrome. Aust N Z J Psychiatry 2007 41: 377
18. Ramos A, Leite-Panissi C, Monassi CR, Menescal-de-Oliveira L. Role of the amygdaloid nuclei in the modulation of tonic immobility in guinea pigs. Physiol Behav 1999; 67: 717– 724 .
19. Ratner SC. Comparative aspects of hypnosis. In: Gordon JE, ed. Handbook of clinical and experimental hypnosis. New York: Macmillan, 1967; 550– 587 . Neurosci Biobehav Rev 2005; 29: 1181– 1191
20. Nijenhuis ER, Vanderlinden J, Spinhoven P. Animal defensive reactions as a model for trauma-induced dissociative reactions. J Trauma Stress 1998; 11: 243– 260 .
21. Galliano G, Noble LM, Travis LA, Puechl C. Victim reactions during rape/sexual assault: a preliminary study of immobility response and its correlates. J Interpers Viol 1993; 8: 109– 115 .
22. Heidt JM, Marx BP, Forsyth JP. Tonic immobility and chilhood sexual abuse: a preliminary report evaluating the sequela of rape-induced paralysis. Behav Res Ther 2005; 43: 1157– 1171
23. Gallup GG. Tonic immobility: the role of fear and predation. Psychol Rec 1977; 1: 41– 61 .
24. Nesse R. Natural selection and the regulation of defenses. A signal detection analysis of the smoke detector principle. Evol Hum Behav 2005; 26: 88– 105

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Depresyona evrimsel bakış

KAPAK KONUSU

Uzm. Dr. Nur ÖZTÜRK KAYATURAN

Son dekatta yapılan çalışmalar depresyonun daha erken yaşta başlangıç gösterdiğini ve yaşam boyu riskte artış olduğunu bildirmektedir. Modern yaşamın diğer sonuçları olarak obezite, sedanter yaşam, güneş ışığından daha az faydalanma, uyku süresinde azalma, yalnızlık, sosyal ve ekonomik eşitsizlik de ayrı ayrı artmış depresyon riski ile ilişkilendirilmektedir. Bu anlamda depresyonu modern çağın bir hastalığı olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır

Depresyon, Dünya Sağlık Örgütü'nün tahminlerine göre dünya genelinde her yaştan 350 milyon insanı etkilemektedir. Uzun süreli ve/veya orta - ağır şiddette depresyon ciddi bir ruh sağlığı problemi olup, dünya genelinde önde gelen yeti yitimi sebeplerinden biridir (1). Depresyon dönemleri hastaların % 20'sinde 24 aydan uzun sürmekte, geçirilen iki depresyon dönemi sonrası yaklaşık % 80 ihtimalle üçüncü hastalık dönemi beklenmektedir (2). Geçirilen her hastalık dönemi daha kötü hastalık gidişi ve daha zayıf tedavi cevabı ile ilişkilidir. Beyinle ilişkili hastalıklar sebebiyle yapılan harcamaların yaklaşık % 60'ı depresyon ve anksiyete bozukluklarından kaynaklanmaktadır (4).

Evrimsel olarak herhangi bir bozukluğu sadece doğal seçilimin kısıtlı gücüne atfetmek dar bir pencereden bakmak olacaktır. Bir özelliğin (trait) evrilebileceği çok sayıda yol vardır. Adaptasyoncu yaklaşımlar bu özellikleri şekillendiren doğal seçilim güçlerini anlamaya çalışır. Öncelikle adaptasyonların çoğunluğu optimal tasarım değildir. Seçilim yoluyla evrim ne ilerici, ne amaçlıdır (4). Risk-kazanım dengesiyle herhangi bir özelliğin mükemmelliğini imkânsız hâle getiren 'Ödünleşmeler (Trade-Offs)', 'Kısıtlar (Constraints)' veya 'Hatalar' sistemleri suboptimal hâle getirir. Doğal seçilim ile açıklayamadığımız hayatta kalımı azaltan bazı özellikler üreme şansını arttırdığından 'Cinsel Seçilim' sonucu korunabilir. Yahut 'Akraba Seçilimi' ile genin aktarımı için bireyin uyumundan vazgeçilebilir. Hatta sosyal varlığımızın bir sonucu olarak, 'Grup Seçilimi' ile grubun uyumunu artıran özellikler birey için dezavantajlı olsa da evrimsel süreçte aktarılmaya devam edebilir. Bir özelliğin avantajlı olup olmaması yaşadığımız çevre ile doğrudan ilişkilidir. Mevcut çevre koşullarımız ruhsal mekanizmalarımızın evrildiği çevre koşullarına 'Uyumsuzluk (Mismatch)' göstermektedir. Örneğin; sosyal becerilerimizin evrildiği avcı toplayıcı topluluklarda bireyin yalnız kalmasının hemen hiç mümkün olmaması ve sosyal kohezyonun güçlülüğü mevcut modern dünyanın bireyci gereksinimleriyle tezat oluşturmaktadır. Bu uyumsuzluk, uzak atalarımız için avantajlı bazı özelliklerin bizim için dezavantajlı hâle gelmesi ile sonuçlanabilir (4, 5, 6).

> "Mevcut çevre koşullarımız ruhsal mekanizmalarımızın evrildiği çevre koşullarına 'Uyumsuzluk' göstermektedir."

Depresyonu ele alırken onu günlük hayatın zorlukları karşısında ortaya çıkan kısa süreli duygusal tepkilerden veya duygudurum dalgalanmalarından ayırmak önemlidir. Psikiyatri pratiğinde kullanılan tanı sistemi DSM-5'de depresyon tanısı için depresif duygudurum veya anhedoniye ek olarak kilo değişimi, uykuda bozul-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

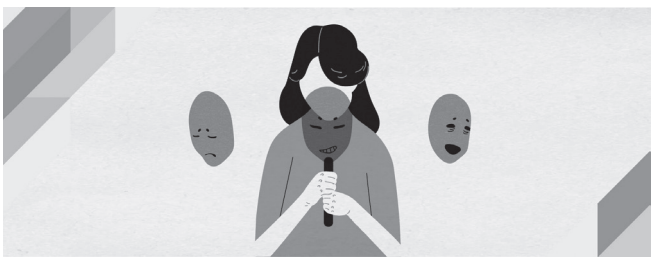

ma, psikomotor gerileme veya ajitasyon, yorgunluk, değersizlik veya suçluluk düşünceleri, konsantrasyon bozukluğu ve tekrarlayıcı ölüm veya intihar düşünceleri kriterleri bulunmaktadır. Bu dokuz davranışsal değişiklikten beşinin en az 2 haftadır sürüyor olması ve belirgin stres veya yeti yitiminin gözlenmesi gerekmektedir (7). Bununla birlikte emosyonel cevap için normali gösteren net bir sınırdan bahsetmek güçtür. Bir zorluk sonrası depresif belirtiler 10 gün normal iken, 14 günü geçince nasıl hastalık halini alır? Tanı sisteminin tanımlayıcı yapısı ruhsal mekanizmaların karmaşık boyutlarında zorlanmaktadır. Evrimsel bir perspektif ile tanı kriterlerinin gelişigüzel ve belirsiz olduğu, semptomların adaptif anlamının değerlendirilerek tedavilerin de bu bağlamda düzenlenmesi gerektiği yönünde eleştiriler getirilmektedir(8-11). Duygudurum bozuklukları altında incelenen depresyondan önce emosyon ve duygudurumu ele almak bize bir çerçeve oluşturacaktır. Emosyonlar, belirli çevresel koşulların varlığında aktiflenen ve bireyin koşullara uyumluluğunu sağlamak üzere sıralanan bilişsel, motivasyonel ve fizyolojik değişimlerdir. Örneğin; Darwin üzüntünün, anne - bebek ilişkisinden köklendiğinden bahseder. Çok sayıda türde bebeğin ağlaması annenin bakım verme davranışını pekiştirmektedir (12, 13). Adaptif bir perspektif ile emosyonlar; mevcut çevre koşullarına ilişkin ipuçlarını saptayan bir tür sinyal detektörü olarak kavramlaştırılabilir. Bu ipuçları taşıdıkları bilginin yanı sıra bazı belirsizlikleri beraberinde getirmektedir. Duyduğumuz bir ses yaklaşmakta olan bir avcıya veya rüzgârın sebep olduğu yaprak hışırtısına ait olabilir. Edinilen ipuçları bir tespit eşiğine göre cevaplılık bulur. Optimal bir tespit eşiği hayatta kalımı en çok artıran olacaktır. Korku veya anksiyete gibi olumsuz emosyonlar 'Duman Detektörü Prensipi' ile çalışmaktadır. Bu emosyonların tehlikeyi tespit edememesinin ölümcül sonuçları nedeniyle yersiz alarmların tercih edildiği bir tespit eşiği belirlenmiştir (14). Duygudurum ise anlık uyaranlardan bağımsız daha uzun süreli bir emosyonel durumdur. Uzun süre belirli bir tehdide tekrarlayıcı şekilde maruz kalan bir canlı yavaş yavaş anksiyöz bir duygudurum geliştirecek ve tehdit ortadan kalktığında dahi bu devam edecektir. Duygudurum karar verme süreçlerini şekillendiren bazı bilişsel şemalar sunar. Örneğin, depresif bireylerde 'belirsiz' bir uyaran sıklıkla olumsuz yorumlanır. Bu durum bilişsel çarpıtma olarak isimlendirilir. Olumsuz koşullarda bu çarpıtmalar tehdit eşiğinin daha düşük, ödül cevaplılığının ise daha yüksek olmasını sağlayarak adaptif işlev gösterir (12).

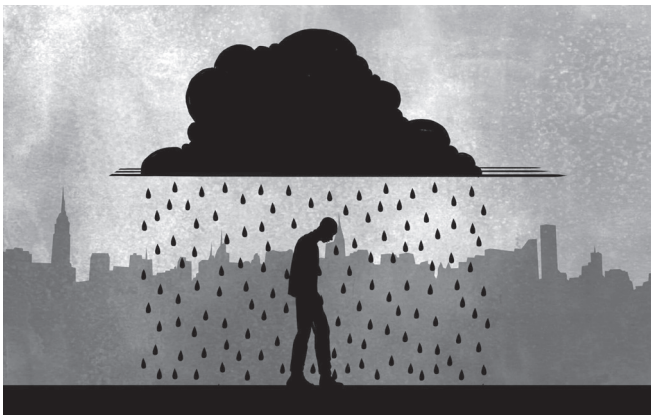
Depresyon, evrim penceresinden; 1. belirli adaptif bir probleme karşı bir adaptasyon, 2. diğer adaptasyonların önlenemez bir yan ürünü (veya insan evriminin bir bedeli), 3. mevcut modern yaşantımızın evrildiğimiz çevre ile uyumsuzluğuna bağlı maladaptif bir durum veya 4. hiçbir adaptif işlevi olmayan patolojik bir durum olarak düşünülebilir (15). Adaptasyoncu yaklaşımlar depresyon belirtilerinin çevresel zorluklara cevap olarak evrildiği fikrini paylaşmakla birlikte, bir bütün olarak depresyonun evrimsel perspektiften kapsamlı bir teorisi henüz sunulamamıştır (16). Her olumsuz yaşam olayının depresyon ile sonuçlanmadığı, fakat üzüntü, bilişsel çarpıtmalar gibi koşula göre işlevsel kabul edilebilecek depresyon parçalarını aktifleştirdiği aşikârdır. Bununla birlikte bazı hipotezlerde depresyonun kendisi de uyumu artıran, adaptif bir sistem olarak önerilir. Statü kaybeden hayvanlar ile depresif insanlar arasındaki davranışsal benzerliklerden yola çıkan Sosyal Yarış Hipotezi; depresif duygudurumun düşük statülü bireylerde uyumu artırdığını ileri sürmektedir (17). Depresyon; yüksek statüdeki bireylere yönelik agresyonu baskılayan, statü kaybının kabullenilmesini ve pes etmeyi sağlayan istemsiz bir boyun eğme stratejisi olarak işlev göstermektedir. Sevilenin kaybı ile görülen depresyon ise müttefikin kaybına benzetilmiş primatlarda da olduğu gibi sosyal statünün kaybına zemin hazırladığı öne sürülmüştür. Hipotezin temel gücü depresyonun güç kaybı ile olan güçlü bağlantısına dikkat çekmesidir. Depresyon ile düşük statü ilişkisi açıktır. Bununla birlikte depresyonun bu bireylere sağladığı avantaj tartışmalıdır. İtaat davranışının veya enerji azlığının, eş statüdekilerden veya çevreden gelecek zorluklarda bireyin dayanıklılığını olumsuz etkileyebileceği eleştirisi getirilmiştir (16). Destekler biçimde sosyal yarış hipotezini daha sonra yeniden ele alan yazarlar da depresyonu istemsiz boyun eğme stratejisinin işlev bozukluğu olarak tanımlamıştır (18). Sosyal Risk Hipotezi ise risk duyarlı besin arama davranışından yola çıkar. Bir canlı soğuk bir geceyi geçirmek için gerekli enerjiye sahip olmadığında, besin ararken harcanan ve kazanılacak enerji hayati önem arz edecektir. Dolayısıyla aynı enerji değerinde yabanmersini ile çilek arasındaki seçimini kendisine daha fazla çeşitlilik sunan çilekten yana değil, daha kolay bulunan yabanmersininden yana yapacaktır. Besin arama davranışındaki bu tutum ile benzerlik kurularak; mevcut ilişkileri zayıf olanlarca sosyal tehditlerin tolere edilemeyeceği, depresif duygudurumun bireyi sosyal risklerden ve uzak atalarımız için ölümcül sonucu olan sürgün tehdidinden koruyacağı ileri sürülmüştür (19). Bununla birlikte besin arama davranışı çalışmalarında zorlu koşullardaki canlılar sıklıkla risk arama davranışı göstermektedir. Depresyonun matematiksel bir modelinde de kritik

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

eşiğe yakın, fakat eşiğin üzerinde olan bireylerin riskten kaçındıkları buna karşın kritik eşiğin altında kalanlarda risk arama davranışının arttığından bahsedilmektedir (20). Yukarıdaki hipotezlerde açıklanamayan intihar davranışı bu bağlamda sadece kritik eşiğin altındaki bireyler için geçerli bir yardım çağrısı kumarı gibi görülebilir (21). Sosyal Navigasyon Hipotezi'ne göre depresyon; ulaşılamaz bir hedef karşısında kayıpları en aza indirmek üzere bireyin pes etmesi ve kaynaklarını problemlerin çözümüne yönlendirmesi sağlanır (8,18,19). Benzer şekilde ruminasyonların da bireyi gündelik hayat aktivitelerinden soyutlayarak sorunun analizine yönlendirdiği ileri sürülmüştür (9). Bununla birlikte depresyondaki artmış ruminasyonun zarar verici olduğu, hayatın anlamsızlığı ve intihar düşünceleri ile ilişkilendirildiği, depresyonun süresini uzattığı ve hipotezde öne sürüldüğünün aksine etkili çözümler sunmadığı çok defa bildirilmiştir (16). Sosyal Navigasyon Hipotezi'nin diğer bir savı da depresyonun yardım çağrısı olduğu veya sosyal manipülasyonu sağladığıdır. Fiziksel acı ile ruhsal acı anolojisi kuran başka araştırmacılar da depresif duygudurumun sosyal zorlanmalarda diğerlerini yönlendirdiğini söylemektedir. Örneğin; annenin yeterli sosyal desteğinin olmaması halinde doğum sonrası depresyonun, bebeğin terk edilebileceği tehdidini bildiren bir şantaj mektubu gibi sosyal desteği sağladığı ileri sürülmüştür (22). Her iki hipoteze de depresyonun evrimsel avantaj sağladığı noktasında eleştiriler getirilmektedir. Kurulan anolojiden yola çıkarsak fiziksel acının da kendisi değil, sağladığı öğrenme ve kaçınma davranışı bireyin uyumu için önemlidir. Yardım çağrısı sonucu depresif bireyin görevleri kısmen yakınları tarafından üstlenilse de tam karşılanamayacak, evlilik veya iş ortamı gibi bağımlı ilişkilerde diğerine zarar verecek ve bazı kayıpları olacaktır. Depresyonun veya kendine zarar verme davranışının partnerde kaçınma davranışlarına sebep olduğuna ilişkin kanıtlar bulunmaktadır (23). Partnerde görülen kaçınma davranışının, diğerini depresif davranışlarını terk etmek için motive ettiği, dolayısıyla depresyonun uyumu sağlamadığı, hatta önlenmesinin uyumu artırdığı düşünülebilir (16). Depresyonu adaptif bir yaklaşımla açıklamaya çalışan hipotezlerin temel zayıflığı; depresyonun atlatılmasının yaşamı nasıl iyileştirdiği gösterilebilirken depresyonun kendisinin yaşamda iyileşmeye sebep olup olmadığının gösterilememesidir. (10).

Depresyonun evrimsel sürecimizin önlenemez bir yan ürünü olduğu da düşünülebilir. İnsan evrimsel sürecinin en önemli iki sonucundan biri olan beyin frontal lobunun ayrıcalıklı gelişimi (diğeri: bipedal pozisyon); konuşma, sosyal beceriler gibi ayrıcalıklı özelliklerimizi sağlarken, çevresel faktörlere artmış duyarlılığı sebebiyle bir anlamda zayıf noktamız hâline gelmiştir. Depresyonun yüksek prevalansı stresle tetiklenen nöral hasar veya inflamatuvar cevaplar ile illişkili bir evrimsel bedel olarak düşünülebilir (24). Yanı sıra insanlar çok sayıda gen ile ilişkili karmaşık bir emosyonel sisteme sahiptir. Her bir özellikte var olan genetik çeşitlilik nedeniyle bazı genler hem olumlu hem de olumsuz özellikler ile ilişkili olabilir ve seçilim baskısı altında dahi varlığını sürdürebilir. Böylece emosyonel cevaplılığımızın çeşitliliği bizi bir yan ürün olarak depresyon gibi bozukluklara yatkın hale getiriyor olabilir (25).

Depresyon modern çevre ile uyumsuzluğumuza bağlı bir maladaptasyon da olabilir. Depresyonun sağladığı avantaj önceki hipotezlerde de bahsedildiği gibi ulaşılamayacak hedef karşısında pes etmeyi sağlamasıdır. Ama bu avantaj uzak atalarımızın küçük, statü konumlu, sosyal gruplarının belirli problemleri için söz konusudur. Global bir yarış içinde olduğumuz modern dünyada ise depresyonu bir avantajla ilişkilendirmek hemen hemen imkânsız olacaktır (26). Depresyonun görülme sıklığının arttığına ilişkin kanıtlar da bu hipotezi destekler niteliktedir. Özellikle son dekatta yapılan çalışmalar depresyonun daha erken yaşta başlangıç gösterdiğini ve yaşam boyu riskte artış olduğunu bildirmektedir. Modern yaşamın diğer sonuçları olarak obezite, sedanter yaşam, güneş ışığından daha az faydalanma, uyku süresinde azalma, yalnızlık, sosyal ve ekonomik eşitsizlik de ayrı ayrı artmış depresyon riski ile ilişkilendirilmektedir. Bu anlamda depresyonu modern çağın bir hastalığı olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır (5).

Ruhsal hastalıklara evrimsel anlamda yaklaşmak insan olmanın acılarını ve zorluklarını kabul etmek anlamına gelmemelidir. Bir özelliğin adaptif olup olmaması tedaviyi ilgilendiren direkt bir kriter değildir. Olumsuz emosyonlar ameliyat sonrası ağrı gibi işlevseldir. Fiziksel ağrı gibi olumsuz emosyonların da bize işaret ettiklerini görebilmek, işlev bozukluklarının güvenli bir şekilde önlenme-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sini sağlar. Evrimsel perspektif normal ile hastalık ayrımı karmaşasını henüz çözemese de ruhsal bozukluklar ile nasıl baş edebileceğimize ilişkin ufkumuzu genişletebilir. Kullanılan psikoterapi ve farmakoterapi yöntemlerinin yanı sıra davranışsal ekoloji penceresinden bakarak çevrenin nasıl değiştirilebileceği tedavinin konusu olabilir (6, 12).

Kaynaklar

1. WHO Mental Health Action Plan. WHO, Genewa, 2013
2. Burcusa SL, Iacono WG: Risk for recurrence in depression. Clin Psychol Rev, 2007; 27(8): 959–85
3. DiLuca M, Olesen J: The cost of brain diseases: A burden or a challenge? Neuron, 2014; 82(6): 1205–8
4. Brüne M. Textbook Of Evolutionary Psychiatry The Origins Of Psychopathology. Oxford University Press, New York, 2010
5. Nesse, R. M. (2015). Evolutionary Psychology and Mental Health. In D. M. Buss (Ed.), The Handbook of Evolutionary Psychology (pp. 903–927).
6. Hidaka BH. Depression as a disease of modernity: explanations for increasing prevalenceJ Affect Disord. 2012 November; 140 (3): 205–214.
7. American Psychiatric Association D.-T.F., Diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM-5 2013 American Psychiatric Publishing Washington, D. C., p. 160
8. Watson, P.J., Andrews, P.W., 2002. Toward a revised evolutionary adaptationist analysis of depression: the social navigation hypothesis. J. Affect. Disord. 72, 1– 14
9. Andrews, P.W., Thomson Jr., J.A., 2009. The bright side of being blue: depression as an adaptation for analyzing complex problems. Psychol. Rev. 16,620–654
10. Hagen EH. Evolutionary theories of depression: a critical review. Can J Psychiatry. 2011;56(12):716–726.
11. Rantala, M.J., Luoto, S., Krams, I., Karlsson, H., 2018. Depression subtyping based on evolutionary psychiatry: Proximate mechanisms and ultimate functions. Brain Behav. Immun. 69, 603–617
12. Nettle D, Bateson M. The evolutionary origins of mood and its disorders. Curr Biol. 2012 Sep 11;22(17):R712-21
13. Darwin, C. (1879). The Expression of the Emotions in Man and Animals(London: John Murray)
14. Nesse, R.M. (2001). The smoke detector principle. Natural selection and the regulation of defensive responses. Ann. NY Acad. Sci. 935, 75–85.
15. Lewis, D.M.G., Al-Shawaf, L., Conroy-Beam, D., Asao, K., Buss, D.M., 2017. Evolutionary psychology: a how-to guide. Am. Psychol. 72, 353–373.
16. Wittman D. Darwinian Depression. Journal of Affective Disorders 168 (2014) 142–150 143
17. Price J, Sloman L, Gardner R Jr, et al. The social competition hypothesis of depression. Br J Psychiatry. 1994;164(3):309–315.
18. Sloman L, Gilbert P, Hasey G. Evolved mechanisms in depression: the role and interaction of attachment and social rank in depression. J Affect Disord. 2003;74(2):107–121.
19. Allen NB, Badcock PBT. The social risk hypothesis of depressed mood: evolutionary, psychosocial, and neurobiological perspectives. Psychol Bull. 2003;129(6):887–913.
20. Nettle D. An evolutionary model of low mood states. J Theor Biol. 2009;257(1):100–103
21. Aubin HJ, Berlin I, Kornreich C. The Evolutionary Puzzle of Suicide. Int. J. Environ. Res. Public Health 2013, 10
22. Hagen EH. Depression as bargaining: the case postpartum. Evol Hum Behav. 2002;23(5):323–336
23. Segrin C, Dillard JP. The interactional theory of depression: a meta-analysis of the research literature. J Soc Clin Psychol. 1992;11(1):43–70.
24. Gałecki P. et al.: Depression – cost of evolution?© Med Sci Monit, 2017; 23: 2267-2274
25. Nettle D. Evolutionary origins of depression: a review and reformulation. J Affect Disord. 2004;81(2):91–102
26. Nesse RM. Is depression an adaptation? Arch Gen Psychiatry. 2000;57(1):14–20.
27. Nesse RM, Ellsworth PC. Evolution, emotions, and emotional disorders. Am Psychol. 2009;64(2):129–139.
28. Keller MC, Nesse RM. The evolutionary significance of depressive symptoms: different adverse situations lead to different depressive symptom patterns. J Pers Soc Psychol. 2006;91(2):316–330.
29. Nesse RM. Explaining depression: neuroscience is not enough, evolution is essential. In: Pariante CM, Nesse RM, Nutt D,et al, editors. Understanding depression. A translational approach. Cambridge (GB): Cambridge University Press; 2009. p 17–36.

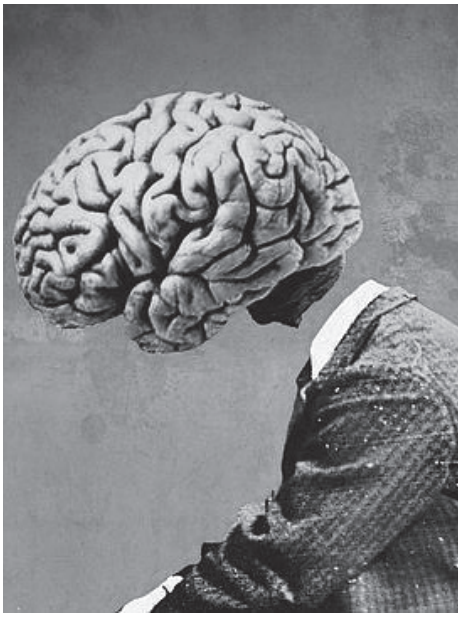
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

KAPAK KONUSU

Şizofreni ve evrimsel bakış

Dr. Alişan Burak YAŞAR • Marmara Üniversitesi Pendik Eğitim ve Araştırma Hastanesi

Bu yazıda Şizofreni ve ilişkili durumların (spektrum) birey için değilse bile, türümüz ve grup için olası evrimsel avantajlarını tartışmaya çalışacağız. Bunun bir nedeni yalnızca sendrom düzeyindeki şizofreninin bile kültürler ve toplumlar arası benzer oranlarda bulunuyor olması. Eğer tüm toplumlarda, aradan geçen zamandan bağımsız olarak, bu hastalık sabit bir şekilde korunuyorsa, bunun nasıl bir anlamı olabilir?

Evrimsel psikiyatri, evrimsel biyoloji gibi psikiyatrinin gelişimi adına belli yanıtlar almak için sorular sorar:

"Türlerimiz adaptasyonunu nasıl sağladı?"
"İnsan olma sürecinde ortaya çıkan evrimsel maliyetler nelerdir?"
"Zihin, neden çeşitli olumsuz koşullara rağmen daha uygun hale gelmiyor?"

Evrimsel psikiyatri, bu sorulara yanıt amacıyla sürecin başlangıcına, yani eski çağlardaki insanlara odaklanır. Milyonlarca yıl önce iklim ve çevresel koşulların da değişmesiyle birlikte insansı atalarımız, Afrika'nın geniş çayırlarında yaşamaya başladı. Üç milyon yıl içinde beyin hacmimiz üç kat arttı. Ateş ve alet yeteneklerimiz gelişti. Topluluk halinde yaşamanın sonucu olarak dil becerilerimiz gelişti. Konuşma, toplumsal hayatımızı daha da karmaşık hale getirdi. Kültür inşa etmeye başlandı. Zaman içerisinde ise, kültürel evrimimiz hem hızı hem ivmesi ile biyolojik evrimimizin önüne geçti. Fakat başlangıçtan itibaren beden gibi, insan zihni de bu savana koşullarında gelişti ve oraya adapte olacak şekilde evrildi. Bugünkü ruhsal problemlerin bir kısmının, beynimizin yapısal evriminin modern dünyanın gereksinimlerinin çok gerisinde kalması ile ilişkili olduğu düşünülmekte. Örneğin *beyin sapı ve limbik sistem denilen beynimizin daha ilkel bölümleri, halen vahşi doğadaki hayatta kalma modumuzun alarm sistemleri ile donatılmış durumda.* Buna rağmen günümüzde bu alarmlar, savanadaki tehlikeli koşullarda ve yaşam ömrü günümüze göre epey kısa olan insanı hayatta tutabilmek adına, uzun vadede daha olumsuz sonuçlara neden olması pahasına, işlev görüyor. Çünkü beynimizin, insancıl bölümü olan prefrontal korteks; düşünen, düşüncesi üzerine düşünmemizi sağlıyor. "Zihin kuramı" dediğimiz başkasının zihni üzerine fikir yürüten ve rasyonel karar veren bu bölümü, daha uzun soluklu analizler yapıp bunlara yönelik planlar yapabilme yeteneğine sahip. Buna rağmen kimi zaman ilkel beynimizin alarm sistemi, Travma Sonrası Stres Bozukluğunda olduğu gibi, eski çağların sistemine uygun şekilde yanlış alarm veriyor ve bu alarmda takılı kalıyor... İşte, ilkel zamanların koşulları, türümüzün doğal seçilim sürecinde hangi zihinsel adaptasyonlara olanak tanınacağının belirlenmesinde çok önemli bir rol oynuyordu ve bugün bu adaptasyonları incelemek pek çok hastalığı anlamak ve anlamlandırmak için bize yol göstermektedir. Bu yol göstericilik bilimsel ilerlemede yeni buluşlar için veya olan bilginin anlamlandırılabilmesi için bize önemli bir fayda sağlayabi-

> "Bugünkü ruhsal problemlerin bir kısmının, beynimizin yapısal evriminin modern dünyanın gereksinimlerinin çok gerisinde kalması ile ilişkili olduğu düşünülmekte."

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lir. Evrimsel bakış bu noktada bize yardımcı olmaktadır. Bu aşamada kısaca bilim filozoflarına kulak vermekte fayda olabilir. Bilim filozofları sağlam bir kanıt temeli oluşturmak için çok sayıda kanıt dizisinin iç içe geçtiği bir "kablolama" metodolojisini tanımlamışlardır. Sıralı bağlantıların mantıksal bir "zincirini" oluşturan argümanların aksine, kablolama yöntemi, eksik kanıtların dâhil edilmesini önemli bulur. Kimi bilişsel psikologlar, kablolama yönteminin hem sağlam (hem de paralel bir iplikçik başka bir iplikçikteki bir boşluğu telafi edebilir) hem de araştırmacıyı çok uzağa götürecek olan vahşi hipotezleri kısıtladığından dolayı bilimsel olarak güçlü olduğunu savunmaktadır. Dolayısıyla spekülasyonlara açık ve onlardan yararlanan evrimsel bakış açısı bu bağlamda hem güçlü hem de zayıflıklar barındıran bir alan olarak düşünülebilir.

İnsanlar gruplar halinde yaşar. İnsanın evrimsel seçilimde hem dış tehditler hem de grup içindeki tehditlere karşı tetikte olmak ve gerek olduğunda yanlış alarma rağmen hareket edebilmek önemli rol oynar. Neandertaller ve türümüz arasında gerçekleştiği düşünülen hayatta kalma savaşında, türümüzün sağ kalması ile ilgili görüşlerde daha savunucu veya kuşkucu "olabilen"in sağ kalımında etkisi olduğuna dair çeşitli görüşler mevcut. Bu yazıda Şizofreni ve ilişkili durumların (spektrum) birey için değilse bile, türümüz ve grup için olası evrimsel avantajlarını tartışmaya çalışacağız. Bunun bir nedeni yalnızca sendrom düzeyindeki şizofreninin bile kültürler ve toplumlar arası benzer oranlarda bulunuyor olması. Eğer tüm toplumlarda, aradan geçen zamandan bağımsız olarak, bu hastalık sabit bir şekilde korunuyorsa, bunun nasıl bir anlamı olabilir? *Acaba evrimsel olarak bu hastalığın korunması neye hizmet ediyor veya bunun korunması hangi özelliğimizin ürünü? Hastalığın tüm kriterlerini barındırmasa da hasta olmayanlarda da bolca bulunan "izler" türümüze faydalı oluyor olabilir mi? Şizofreni özellikleri belli eşiği geçmediğinde bazen faydalı olup yalnız eşiği geçince mi hastalık ortaya çıkıyor? Yoksa insan türünün gelişimsel olarak diğer türlerden çok önemli farklılığı olan "insansı düşünce" sistemi gelişirken oluşan bir yan ürün-yan etki midir şizofreni?*

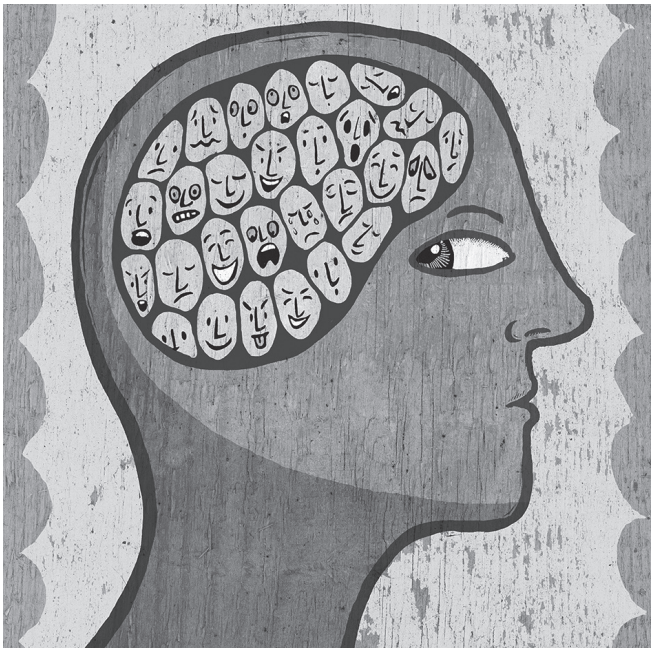
Modern insanın, karmaşık kişilerarası ilişkilere oldukça uyumlu ve adaptasyon gösteren bir beyni vardır. Bu "sosyal beyin", zihnimizin önemli bir parçasıdır. Şizofreni hastalığını beynin evriminin bir bozukluğu olarak gören yazılar, şizofreniyi sosyal bir hastalık olarak da tanımlar. Buna dair anatomik işlevsel ve klinik deliller mevcuttur. Dolayısıyla kimi yazılarda şizofreni "sosyal yabancılaşma fenomeni" olarak değerlendirilir. Buraya geçmeden, günümüz psikiyatrisinin bir zorunluluk olarak istatistiksel veriler ve deneyler sonucunda varabildiği tanı sistemini kısaca inceleyelim.

Şizofreni nedir?

Şizofreni halüsinasyon, hezeyan (sanrı) ve düşünce yapısı\işleyişinde bozuklukla giden kişinin günlük hayatını etkileyen bir psikiyatrik hastalıktır. Buradaki halüsinasyonlar görsel olabileceği gibi, yalnızca ses duyarak ya da dokunma hissi vb. ile de gerçekleşebilir. Hezeyan ise doğru olmadığına dair aşikâr veriler olmasına rağmen, değiştirilemeyecek şekilde saplantılı inanç olarak tanımlanır. Şizofrenide bu kimi zaman bizardır (gerçeklikten çok uzak). Hastalığın iki önemli belirtisi ise, kendine özgü içe kapanma ve algı ve yorumlamalarda değişikliktir. Şizofreni içinde halüsinasyon hezeyan ve gerçeklik algısındaki bozukluk durumlarına kabaca "psikoz" deriz. Bunlar şizofreninin sendromik tanımının unsurlarıdır. Fakat psikoz yaşantıları şizofreni hastalığı dışında yaşantılanabilir. Her psikotik yaşantı şizofreni anlamına gelmez. Örneğin ağır depresyonda veya madde kullanımı sırasında veya beyin tümörü varlığında yine psikotik belirtiler olabilir. Yardım arayışına neden olsun olmasın, psikiyatrik bir tablonun parçası olsun ya da olmasın, bir kez yaşansın ya da uzun süre devam etsin tüm psikoz durumları ise psikotik yaşantı olarak tanımlanır. Hastalık haline gelince belirti denilir. Bazı hastalıklarda psikoz şarttır ve hastalık için psikoz gerekir, bazense başka bir sendromun bir ek belirtisi olabilir. Psikoz yaşantısı toplumda sanıldığından çok daha yaygındır. Yaşam boyu herhangi bir kişinin psikoz deneyimleme olasılığı yaklaşık yüzde 4 gibi yüksek bir orandır. Bu *zihnimizin psikotik belirtiler konusunda ne kadar hassas olduğuna ve en ufak "değişiklik durumunda" fabrika ayarları olarak psikoza ne kadar yatkın olduğuna* dair önemli bir veri olarak değerlendirilebilir. Bu konuda şizofrenideki paranoid düşünceye eğilimin (sanrı-hezeyan), beynimizin farkındalıkla ilgili alanları dışında bir özellik olarak korunduğu düşünülmektedir. Grup seçilimi baskısı ile evrimleşen insanın, elbette ki ötekine ilişkin hazır ve hızlı çalışan sistemlerinin olması beklenir. Tıbbi bir hastalıkla benzerlik yapıldığında, orak hücreli anemi denilen hastalıkta kansızlığa neden olan bir mutasyonla birlikte insanlar daha solgun ve yorgun olarak yaşarlar. Bununla birlikte sıtmanın bazı türlerine yakalanan insanlara bakıldığında, orak hücreli anemi hastalığı olanların bu sıtma türünden etkilenmediği, buna karşı bağışıklık barındırdığı bilinmektedir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bir sıtma salgınında hayatta kalanlar onlar olacaktır. Buna benzer olarak paranoya için de benzer bir bağlam düşünülebilir. İnsan dışındaki saldırganlar tarafından tehdit altında bulunan veya diğer insanlarla mücadele eden insan gruplarının bir arada yaşadığı bir çevrede bu özellik veya eğilimlerin biraz daha fazla bulunması kimi kritik zaman aralıklarında türün varoluşu için bir avantaj teşkil etmiş olabilir.

Şizofreni ve psikotik bozuklukların zihinde hangi bölümlerde nasıl bir bozulma ile ilişkili olduğu, henüz bilimin kesin olarak tespit edebildiği net bilgiler değildir. Buna rağmen yapılan araştırmalar ve incelemeler sonucunda "bir sendrom olarak" aşağıdaki belirtilerin yan yana gelmesine artık şizofreni diyebiliyoruz. Tabii yukarıda bahsettiğimiz gibi toplumda psikoz tanımı ile eş kabul edilen şizofreni hastalığı içinde psikoz belirtileri bulunsa da, aşağıdaki koşulları tamamlayamayan psikotik belirtiler şizofreni olarak tanımlanmaz.

1. *Halüsinasyon, hezeyan* veya *darmadağın konuşma* belirtilerinden en az biri olmalı. Buna ek olarak *dağınık davranış ve duygusal-motivasyonel* katılım azlığı belirtileri ile birlikte, tüm bu beş belirtiden en az ikisi olmalı.
2. Şikâyetler hayat kalitesini bozuyor olmalı.
3. En az 6 ay sürmeli (hemen tedavi olmuşsa bu süre aranmaz).

Pek çok başka incelik ve detay barındırsa da kabaca şizofreni için indirgenmiş hali ile tanı kriterlerimiz bunlardır. Ancak bu kriterlere bakan bir psikiyatr ayrıntılı bir görüşme ile tanı koyabilir.

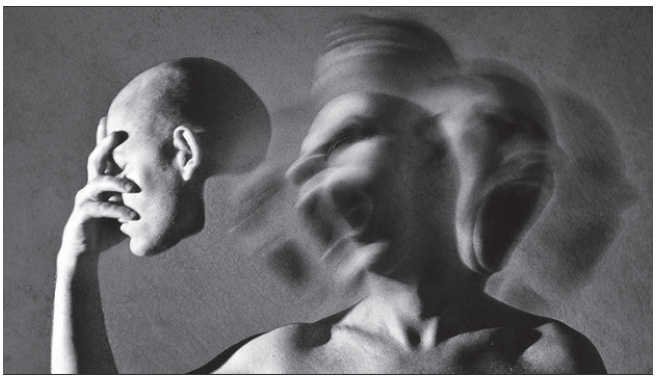
Bu kriterler, benzer şikâyetleri olan ve benzer tedavilerle iyileşen hastaların yıllarca izlenmesi ve araştırmalarla gösterilmesi üzerine ortaya çıkmaktadır. Bu araştırmalar hastalıkları belirleyip tedavi planlamak için zorunluluktur. Bu araştırmalar ilginç bir sonuç göstermiştir. Çeşitli genetik ve çevre ile ilgili hastalıklar bazı topluluk ve bazı ortamlarda daha fazla ya da daha az gözükür. Örneğin Ailevi Akdeniz Ateşi (FMF) denilen kansızlık hastalığı Akdeniz bölgesindeki toplumlarda sık görülür. Buna rağmen bir sendrom olarak tanımlanıyor olmasına rağmen, şizofreni hastalığının dağılımı dünyanın her yerinde hemen hemen aynı sıklıkta, yaklaşık olarak binde 4 ile binde 9 oranındadır. FMF hastalığı ile ilgili bir genetik özellik bu dağılımı açıklasa da, henüz şizofreni ile ilgili bu durumu açıklayabilecek netlikte bir genetik özellik tespit edilememiştir.

Şizofreni hastalığı, şizofreni ve psikotik bozukluklarda olan belirtilerin hastalık olan bir ucu ise bu belirtilerin hastalık olmayan diğer ucunda ise yine zaman zaman psikotik yaşantıları içerebilen başka tanımlar barınabilir. Örneğin Şizotürü (şizotipal) bozukluk için kriterler şunlardır:

Yakın ilişkilerden ani bir rahatsızlık duyma ve yakın ilişkiye girme yeterliliğinin düşük olması ile insan ilişkilerinde ortaya çıkan düşünsel veya algısal çarpıtmalar ve sıra dışı davranışlar. Bunlarla birlikte aşağıdakilerden 5 tanesinin kişide bulunması gerekir:

Alınma düşünceleri, kültürle ve toplumla uyumlu olmayan geleceği görme, altıncı his gibi büyüsel inanışlar, olağanüstü algısal yaşantılar ve bedensel deneyimler, yadırganacak denli aykırı düşünce, konuşma, kuşkuculuk, duygusal dalgalanmalarda kısıtlılık, yadırganacak denli olağan dışı davranış ve görünüm, yakın sırdaşının bulunmaması, kuşkuculuk barındıran, yatışmayan toplumsal kaygılar.

Bu belirtilerin 5 tanesinin olmasıyla tanımlanan şizotürü durumu, şizofreni hastalığına işaret etmez, yalnız 4 tanesinin olması bile şizotürü durumunun olmadığını gösterir. Dolayısıyla bu kriterlerin ve tanımların her biri psikotik özellikler açısından önemli görünse de her zaman hastalık olduğunu iddia edemeyiz.

Şizofrenin "doğal bir tanım" olmaması, somut biyolojik sebeplerinin net olarak belirlenememesi önemli bir fenomenolojik sorundur. İnsan genomunun neredeyse 10 yıl gen haritası çıkarılmasına rağmen şizofreniden sorumlu genler hâlâ bulunamadı. Şizofreni bugün için bu nedenlerle müphem

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ve ayırt edilmesi zor ve klinisyenler için gizemli bir olgudur. Bu yüzden evrimsel tarihçesinin tartışmasına bakıldığında zorluklar bulunmaktadır. Eğer şizofreninin nedeni olan beyin bölümü veya genetik altyapı netleşmiş olsaydı, şizofrenin evrimsel doğası ve adaptif\maladaptif özelliklerini daha güçlü şekilde tartışmanın olanakları bulunabilirdi. Buna rağmen toplumlar arası benzer oranda görülmesi, biyolojik altyapısı ne olursa olsun, bize evrimsel bağlamda önemli bilgiler veriyor olabilir ve biyolojik araştırmalar için bu bakış açısı bize ışık tutabilir. Biyolojik arka plan dışında "kültür" ve "kültürel evrim" burada tam da ihtiyacımız olan inceleme alanı olabilir. Çünkü şizofreni için kendi içinde pek çok alt hastalığı barındıran bir heterojen sendrom olarak düşünülmektedir. Buna rağmen bugün psikiyatri bilimi ile şizofreni hastalarının büyük çoğunluğu ilaç ve psikoterapi ile birlikte etkin şekilde tedavi edilmektedir.

Şizofreni terimini ilk ortaya çıktığı zamanlardan itibaren, terimi içsel düşünce ve kavrayış ile dünyayla bütünleşme veya duygusal bağ kurma arasında gerçekleşen temel bölünme için kullanmaktayız. Bu aşamada şizofreni konusundaki en önemli isimlerden olan Bluer'in öğrencisi Minkowski önemli bir açılım yapmıştır. Minkowski şizofreniyi akıl ve sezgi arasındaki kopma olarak değerlendirmiş; birincisini analiz etme ve soyut düşünce, ikincisini de tecrübenin canlılığı ve zamansal dinamizmi ile açıklamıştır. Hem öğrencisi hem Bluer, şizofrenin temel problemini, kişinin sosyal benliğinden ve sosyal dünyadan hissettiği kopma ve yabancılaşma olarak tanımlamıştır.

Sosyal uyum, hayatta kalmak için kritik olan bilgi ve becerilerin öğrenilmesi için çok önemli bir koşuldur. Filogenetik akrabalarımızdan insana doğru geldikçe sosyal işlevsellik karmaşıklığı kademeli bir şekilde artmıştır. Örneğin daha uzak akrabalarımızın tersine maymunlar işbirliği ve ittifakları yoğun şekilde kullanır ve maymunlar uzun süreli arkadaşlıklar gösterirler. Sosyal bakıma zaman ayırır ve uzlaşım yaparlar. Hatta sosyal manipülasyon teknikleri de kullanırlar. 1978'de şempanzelerde yapılan bir deney sonrası tanımlanan "zihin kuramı" ve temsil zekâsı maymunlarda da belirgindir. Zihin kuramı başkalarının görünen davranışlarını kendi zihnindeki benzer değişimler yoluyla zihinsel olarak açıklayabilme, zihinleştirme yetisi olarak tanımlanmıştır. Birçok yazar şempanze ve orangutan gibi insan olmayan maymunların temel zihin kuramı becerilerine sahip olduğunu ve bu sosyal biliş kapasitesi kökenlerinin yaklaşık 10 milyon yıl öncesine dayandığını savunurlar.

Yaygın inanışların tersine beyin büyüklüğündeki genişleme, modern insan bilişinin ve zihin kuramının gelişiminden tek başına sorumlu değildir. Hatta beyin bölgeleri arasındaki, beyni birbirine bağlayan sinirsel bağlantılar burada çok daha önemlidir. Bazı araştırmacılar sosyal davranışın evriminin, beynin gelişiminden ziyade, yeniden düzenlenmesi ile ilişkili olduğunu söylerler. Örneğin filogenetik olarak insana doğru geldikçe beynin sosyal davranış ve sosyal bilişle ilgili kısımlarından beynin sağ tarafındaki bir bölge olan sağ paryetel korteksin bağlantılarının belirgin şekilde güçlenerek geliştiği gösterilmiştir. Bebeklerde sosyal ve dil becerilerinin gelişimi üzerine yapılan araştırmalar "bireysel bilinç" ve "kendilik" duygusu ortaya çıkmadan önce sosyal bilinç ve kişiler arası gelişimin gerekli olduğunu ortaya koymuştur. Sosyal psikolojinin kurucularının "anlamların sosyal etkileşim yoluyla ortaya çıktığı" iddiası çok önemlidir. Bazı yazarlar, annelerin taklit oyunları yoluyla "bebekleriyle paylaşılan deneyimlerle öğrettiklerini" ve "bebeğin ortak bir öznellik dünyası inancının fiziksel etkileşimler dizisinden kaynaklandığını" iddia etmektedir. Bu bağlamda bireysel bilinç toplu anlamlardan "kültürden" üretilir denilebilir. Bebekler dilin anlamını, içine daldıkları sosyal dünyayla ilgili deneyimleri yoluyla öğrenirler. İnsan diğer canlılardan farklı olarak, beyin gelişimi doğduktan sonra da süren bir canlıdır. Bu arada yapısal değişiklikler de aynı şekilde olmaktadır. Beyindeki bağlantıların artması ve kimi bağlantıların budanması insanın doğumdan sonraki ilk 2 yılında büyük bir hızla ve sonrasında da hayat boyu yavaşlayarak da olsa sürmektedir.

Hücrelerdeki en kaba değişiklikler, bir molekülün üzerine metil eklenmesi, yani metilasyon yolu ile olur. Bir genin aktifleşmesi ve pasifleşmesi çoğu zaman tek bir metilasyon ile gerçekleşir. En çok metilasyonun beyinde olduğu düşünülürse ve doğumdan sonraki ilk birkaç yılda beyinde hücrelerin budanması ve çoğalmasının çok hızlı bir şekilde sürdüğü düşünülünce, hem zarar görme hem de sağlıklı gelişme açısından erken yaşlarda ne kadar hassas bir beynimiz olduğu da ortadadır. İlginçtir ki

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

şizofreni sıklıkla 25 yaş öncesinde ortaya çıkar. Ve şizofrenide ve şizofreni hastalarının yakınlarında zihin kuramı yeteneğinde bozulmalar saptanabilir. Bu bağlamda da sosyal bir sendrom olarak incelenmesi şizofreninin tanımlanmasında daha önemli görünmektedir.

Dolayısıyla insanın biyolojik ve kültüre uygun gelişiminde beynin ve beyin bağlantılarının gelişimi için de, yine aynı şekilde tehlikelere ve başka yöne evrilmeye mümkün bir hassaslık söz konusudur.

Ayna nöronlar iki insanın iletişim sırasında eşzamanlı senkronize aktivasyon geliştirmesi olarak kabaca özetlenebilir. Empati ve ilişkili yetenekler için ayna nöronlar kritik role sahiptir. Hem makaklar hem insanlarda beynin ön bölümündeki bir alan olan prefrontal korteksteki ayna nöronların tanımlanması sosyal biliş, zihinsel atıflar ve empatinin nöral temellerine dair önemli bulgular sunmuştur. Bir kişinin eylemi diğerinin zihninde canlanmaktadır. Hatta eylemin kendisinden öte, bir makak maymununun davranışlarından yola çıkarak fark edilen niyeti, diğerinin beyninde davranış aktivasyonu gibi değişiklik yaratmaktadır. Şizofrenideki belirtilerden biri de diğer kişinin onun hakkında olumsuz planlar yaptığına dair çarpık yargılamadır (alınma vb). Bu sosyal beynimizin özelliği olarak değerlendirilebilir.

Sosyal beyin; sosyal biliş, sosyal davranış ve duygusal duyarlılık için temel teşkil eden yeteneklerimizin altında yatan bilişsel ve duygusal sistemler olarak tanımlanır. Bilim insanları sosyal algılamayı yüz algısı, zihin teorisi ve kısa dönem hafızayla ilişkilendirir. Şizofrenide diğerlerinin zihnine dair zihin kuramında bir bozulma olur ve çarpık bilişler gerçekleşir. Yine şizofrenide yüzden duygu tanıma bozulmuştur.

Bu kritik sistemde bozulmanın korunumu konusuna dönersek... Şizofrenin ortaya çıkışının 60 000 yıl öncesi olduğu düşünülmektedir. Pek çok psikiyatrik bozuklukta olduğu gibi şizofreni için de evrimsel perspektiften "dengeli seçilim" üzerinde durulmaktadır. Şizofreniyi evrimsel açıdan anlamaya cesaret edenlerin çoğu, genotip ile ilgili gizli avantajların hastalıkla ilgili evrimsel dezavantajları telafi etmeye hizmet ettiğini savunarak, dengeli polimorfizm modeline ulaşmıştır. Bilimsel olarak test edilmesi zor olan bu model, şizofreni hastalarının birinci derece yakınlarında (genetik yakınlık) üreme dezavantajının olmamasının, Darwinizmin temel ilkelerine dayandığını düşündürmektedir.

Buna rağmen bu görüşe eleştirilerden biri de *adaptif bir etkisi olsa da belirli bir eşiği geçtikten sonra ciddi zarar veren bu çok faktörlü genetik altyapı neden kalıtılmaya devam etmektedir?* Hezeyan içeriklerinin kültürler arasında benzer olması da başka bir ilginç noktadır. Bu da evrimsel ve insan olmakla ilgili bir özelliğe işaret eder. Psikoz durumlarındaki paranoyaların içeriklerinde benzerlikler vardır. Örneğin erkeklerde daha sık başka yabancı erkekler tarafından kötülük görme ile ilgili hezeyan oluyorken, kadınlarda ise daha çok kendi kişisel çevrelerinden kötülük görmekle ilgili hezeyanlar olur. İlkel çağlardaki insan grupları yaşam koşulları düşünüldüğünde bu kodlamanın anlamı biraz daha netleşmektedir.

Şizofrenik bireylerin yakınlarında şizofreni olma riski %10, tek yumurta ikizlerinde ise %50 olduğu düşünüldüğünde, mekanizması nasıl olursa olsun genetik bir aktarım olduğu nettir. Bu durum "şizofreni paradoksu olarak tanımlanır." *Şizofrenin böyle sabit bir oranda görülmeye devam etmesinin nedeni nedir?* Üreme kapasitesi ile ilgili kısmen dezavantaj yaratsa ve çeşitli nedenlerle beklenen yaşam ömründe kısmen azalma barındırsa da şizofrenin tüm toplumlarda yaklaşık %1 gibi sabit ve yüksek oranda görülmesi gerçekten ilginçtir. Bu konuda şizofreniye yatkınlık yaratıcı genlerin ve genin güncel olarak aktifleşme-pasifleşme süreçlerinin pozitif seleksiyonla seçildiği ve hastalığı göstermeyen ama zeminini barındıran taşıyıcılarda yaşamla ilişkili bir avantaj oluşturduğuna dair görüşlere dönersek, şizofreni belirtilerini göstermeyen veya yüksek riskli sınırda psikotik durumda bulunmayan, genlerin etkisinin kısmi olarak yansıdığı etkinin belli bir eşiği aşmadığı kişiler için bir tür avantaj olabileceği düşünülmektedir. *Bu avantajı kültürel ve toplumsal normlar dışı düşünebilmek yaratıcılıkla ilişkili olabilir.*

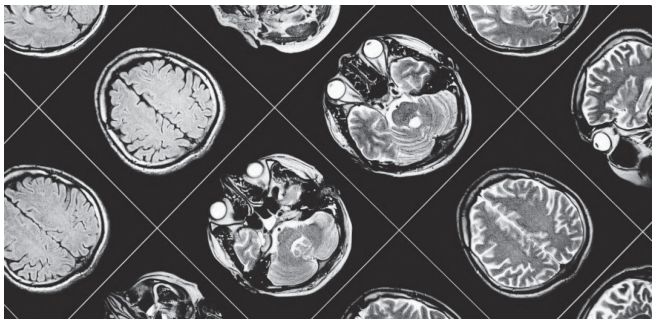
Başka ve önemli bir varsayım ise şizofrenin evrimsel gelişimde bir yan ürün olduğu yönündedir. *İnsan beyninin evrim sürecinde ortaya çıkmış zihinsel ve kültürel özelliklerinin doğrudan dezavantajlı bir yan ürünü olarak ortaya çıkmış olabileceği diğer varsayımdır.*

Şizofreniyi sosyal evrimin bir yan ürünü ya da maliyetli bir sonucu olarak kabul eden bu görüşte, yine

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

şizofreninin türümüzde mevcut olması ve süreklilik göstermesi önemsenir. *Bu görüşe göre şizofreniye olan genetik yatkınlık, nörogelişimden sorumlu olan "normal gen"ler sayesinde var olur.* Karşılıklı gen ve çevre etkileşimi genetik yatkınlığın bir hastalık olarak ortaya çıkması için, zararlı sosyal çevre duyarlı genler tetikleyici olabilir. Bu iki görüşten ilkine, yani dengeli seçilime dönersek, bu görüşte kısaca bir eşik değer ve bu eşik geçilince önceden adaptif olan varyasyonun maladaptif bir duruma dönüşüyor olduğu düşünülmektedir. Sağkalım avantajı sunan bu varyasyonların ortaya çıkışının seçilim etkisiyle bir eşik değerine kadar artarken bu eşiği geçtikten sonra uyum gücünde keskin bir düşmeye sebep olması uçurum kenarı uyum gücü olarak adlandırılmıştır.

"Adaptif etkisi olsa bile belli bir eşikten sonra ciddi zarar veren bu gen neden kalıtılmayı sürdüyor?" soralım. Bu sorunun yanıtlarından biri antagonistik pleitropi olabilir. Antagonistik pleitropik etki mendeliyen kalıtımda "alel" denilen DNA sarmalındaki karşılıklı iki kodda, aynı zamanda hem avantaj hem dezavantaj özellikleri eşit olarak taşınması ve bu nedenle dezavantajlı özelliğin engellenememesidir.

İkinci görüşe dönersek, bu görüş de özellikle şu bilgilere dayanır. Akli yeteneklerimizin birçoğunun uzun süren olgunlaşma döneminin kazanımı olduğu aşikârdır. İnsan beyni diğer canlılardan farklı olarak doğumdan sonra da gelişmeyi sürdürür ve bu gelişme sırasında kültürden ve toplumdan etkilenir ve bu gelişme genetik altyapımız sayesinde olabilmektedir. Yani bizi insan yapan genler bizi psikiyatrik hastalığı olan biri yapan genlerle aynı olabilir. *Zihin kuramı kapasitemizin olması ve sosyal olarak uygun etkileşimde davranabilme kapasitemiz işlevsel olmayan beyin bağlantıları ve şizofreni gibi bir hastalığa sahip olma kapasitemizle birlikte geliyor olabilir.*

Olasılıkla "dil" yeteneğimizin gelişimi ile birlikte olan bu sürecin, ilgili makromutasyonlar veya bir grup küçük mutasyon ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. *Şizofrenide de belirgin bozulmalar "dil" özelliği ile ilgili olmaktadır. Dil burada insancıl düşünme yeteneğimiz bağlamında daha kapsamlı bir anlam taşımaktadır.* Kültür ve dilden bu kadar bahsetmişken, son olarak grup normunun belirlenmesi ve kültürün algıya etkisinden kısaca bahsetmemek olmaz. Algının grup ile birlikte nasıl etkilendiği Muzaffer Şerif'ten itibaren iyi bilinmektedir. Bir grupta bir gerçeklikle ilgili sizden öncekilerin belirttiği görüş, gerçeklikle taban tabana zıt bile olsa sizin bilinçli düşünen yanınızdan önce bile algılayan yanınızı etkiler. Algı bilinçten öncedir. Öncekilerin, grubun ya da liderin söylemi "norm"un belirlenmesine etki eder. Şizofreni ve ilişkili hastalıklarda grup normuna aykırı düşünce ve söylemlerin grubun sağkalımı ve korunumu ile ilgili azami düzeyde bir norm dengelenmesine etki etmesi de kültürel gelişim ve insanlığın varoluşu bağlamında kritik bir rol oynuyor olabilir.

Sonuç olarak, insan bilincinin ve tecrübesinin, sosyal ortamla ve kültürle birlikte var olduğunu düşündüğümüzde, şizofrenin bireysel modelinden ziyade sosyal modeli ve "sosyal yabancılaşma fenomeni"ne yönelmek yeni araştırmalar için faydalı olabilir. Tabii tüm bu evrimsel değerlendirme için "doğal bir tanı" olarak şizofreninin daha çok tanınması ve alt grupları ile birlikte daha iyi anlaşılmasına ihtiyaç vardır.

İleri okuma önerileri

Yıldırım EA, Yıldızhan E, Öztürk N. Şizofreni; Evrime Ödenen Bir Bedel mi? (2016) Toplum ve Hekim, 31,5 2-400

Bora, E. (2009). Şizofreni Spektrum Bozukluklarında Zihin Kuramı. Türk Psikiyatri Dergisi, 20(3).

Aytaç, Ö., & Kurtdaş, M. Ç. (2015). Sağlık-Hastalığın Toplumsal Kökenleri ve Sağlık Sosyolojisi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 25(1), 231-250.

Taycan, O. (2017). *https://okantaycan.wordpress.com/2017/07/26/evrimsel-psikiyatri-zihinsel-hastaliklara-evrimsel-bir-bakis/*

Adriaens, P. R., & De Block, A. (Eds.). (2011). Maladapting minds: Philosophy, psychiatry, and evolutionary theory. Oxford University Press.

Brüne, M., & Brüne-Cohrs, U. (2006). Theory of mind—evolution, ontogeny, brain mechanisms and psychopathology. Neuroscience & Biobehavioral Reviews, 30(4), 437-455.

Brüne, M., Ribbert, H., & Schiefenhövel, W. (2003). The social brain: Evolution and pathology. John Wiley & Sons Inc.

Brüne, M., Belsky, J., Fabrega, H., Feierman, H. R., Gilbert, P., Glantz, K., ... & Troisi, A. (2012). The crisis of psychiatry–insights and prospects from evolutionary theory. World Psychiatry, 11(1), 55.

American Psychiatric Association. (2013). Diagnostic and statistical manual of mental disorders (DSM-5®). American Psychiatric Pub.Şizofrnei ve diğer psikotik bozukluklar Şizofreni ve Diğer Psikotik Bozukluklar(2018) Türkiye Psikiyatri Derneği

Yasar, AB.(2018) *http://www.bilimveutopya.com.tr/index.php/makale/gruplar-ve-sosyal-etkilesim-i-bana-arkadasinin-guclu-yanlarini-soyle-sana-seninkini*

Srinivasan, S., Bettella, F., Hassani, S., Wang, Y., Witoelar, A., Schork, A. J., ... & Dale, A. M. (2017). Probing the association between early evolutionary markers and schizophrenia. PloS one, 12(1), e0169227.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İstanbulculuk ideolojisi günümüzde ne anlama geliyor?

Prof. Dr. Çağatay KESKİNOK • ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Başkanı

"Dünya kentleri" yani küresel ağlar ve sermaye hareketleriyle en doğrudan ve en kolayca bütünleşebilen kentler, ciddi bir azmanlaşma sorunu ile karşı karşıyadırlar. Sermayenin yokluğu -piyasaya terk edilen toplumsal sermayenin belirsizliği koşullarında- kimi kentler açısından ne kadar sorun oluşturuyorsa, belirli kentlerde sermayenin yoğunlaşması ve bolluğu da ciddi kentsel sorunları beraberinde getiriyor. İstanbul bu kentlerin başında gelmektedir.

Sunuş

Ülkemizde geri çağ özlemini destekleyen ve Türkiye'nin bölgesel kalkınma bakış açısına tümüyle karşıt ideolojik çerçevelerden biri de, Ankara'ya karşı İstanbulculuk ideolojisidir. Gerici çağ özlemi ile beslenen bu İstanbulculuk ideolojisi ile uluslararası (küresel) sermayenin çıkarları arasında güçlü bir işbirliği vardır. Ankara'nın başkent oluşu, emperyalizm ile ittifak halindeki Saltanata başkaldırının en önemli bölgesel gelişme stratejisi idi. O nedenle, Ankara'ya karşı parlatılan İstanbul'un sınırsız biçimde büyümesi ile beslenen İstanbulculuk, dile getirilen özgürleşme projesine karşı cepheyi temsil ediyor.

Küreselleşme süreçleri ile azmanlaşan kent İstanbul, 2019 yılında yenilenen seçimleriyle ülkenin ana gündemini oluşturuyor. Medya iki adayı allayıp pulladı. Birisi Türkiye'yi geçmiş siyasetleriyle uluslararası sömürüye teslim eden bir partinin, diğeri emperyalizmin Türkiye'nin ana muhalefet partisi üzerinde yürüttüğü sistemli operasyonun adayı. Ne kadar ilginçtir ki, ana muhalefet partisinin adayının söylemi ve propagandası ve kullandığı dil, 1990'lı yılların ortasında Türkiye'yi batağa sürükleyen emperyalist-küreselleşmeci ideolojinin tekrarı, tıpatıp aynısı.

Çok açık olan bir şey var ki, emperyalizm Türkiye'deki operasyonunu yalnızca iktidar partisi üzerinden değil; muhalefet üzerinden de yürütmüştür. Bu, ana muhalefet partisinin İstanbul Büyükşehir Belediye Başkan adayının seçim açıklamalarında açık biçimde görülüyor. Ana muhalefet partisinin İstanbul Büyükşehir Belediye Başkan adayı, propaganda konuşmalarında 1990'lı yılların küreselleşmeci söylemini tekrarlıyor. İstanbul'un Ankara'dan yönetilemeyeceğini, İstanbul'u küresel merkezlere açacağını dile getiriyor. Konuşmalarında söz arasında İstanbul'un eğer "tek başına bir devlet olsaydı" vb. ifadeler kullanıyor; İstanbul'u küresel iddiaya sahip bir kent haline getirmekten söz ediyor. Bu satırların yazarı 1990'lı yılların ortasında, 2019 yılında ana muhalefet partisinin Büyükşehir Belediye Başkanı adayının dile getirdiği küreselleşmeci ideolojik çerçeveye karşı yazılar yazdı; o görüşlerini bugün de savunuyor. Ancak, o günün emperyalizme teslim olmuş siyasi iktidarının söyleminin 2019 yılında ana muhalefet partisinin siyasi söylemine nasıl ve hangi süreçlerle dönüştüğü

> "Gerici çağ özlemi ile beslenen bu İstanbulculuk ideolojisi ile uluslararası (küresel) sermayenin çıkarları arasında güçlü bir işbirliği vardır."

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

üzerinde düşünmek gerekiyor. Türkiye'yi bir dönem maceraya sürüklemiş iktidar partisi, uluslararası düzlemde küreselleşmeci-emperyalist söylemini terk ediyor ya da terk etmek zorunda kalıyor, emperyalizm karşıtı tavır alıyor. Buna karşın ana muhalefet partisi Türkiye'yi felakete sürüklemiş emperyalist-küreselleşmeci siyasetin ve ideolojik çerçevenin peşine takılıyor. Bu böyle olurken, gerek iktidar gerekse ana muhalefet partisinin İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı adaylarının, söylemleri ve propagandaları küreselleşmeci çerçeve içinde aynılaşıyor; emperyalist-küreselleşmeci siyasetin ve iktisadın yarattığı azmanlaşan İstanbul'a sarılıyorlar. Her iki aday da uluslararası sermayenin "Dünya Kenti İstanbul"unu savunuyor; bunu yaparak emperyalizm karşısında Türkiye karşıtı bir cephenin değirmenine su taşıyorlar. Ana sorun çelişmeyi emperyalizm ile ezilen ülkeler arasındaki çelişme olarak görmemekten kaynaklanıyor.

Yerel seçimler nedeniyle siyasi gündemdeki konular ve tartışma dikkate alınarak 2014 Yerel Seçimleri öncesinde Bilim ve Ütopya Dergisi'nin Mart ayı sayısında yayımlanan " "Son İstanbul' Bir Türkiye Ütopyası Olabilir miydi?" başlıklı yazının, kısaltmalar yapılarak yeniden yayımlanması gereği ortaya çıktı.

"Dünya Kenti" İstanbul ve İstanbulculuk ideolojisi

1980'li yılların ortasında şehircilik, kentsel siyaset, kent toplumbilimi alanlarında yüceltilen kavramlardan biri de Dünya Kenti (Sassen, 1991) kavramıdır. Dünya Kenti kavramı Wallerstein'in (1974) ekonomik güç odağı merkez ile tabi çevre ülkeleri karşıtlığı üzerinde tanımladığı Dünya Sistemi kavramına dayanmaktadır. Bu kavram, bütün dünyada yeniden kapitalistleşme programlarının uygulamaya konduğu 1980'li yılların en kilit kavramıdır. Dünya Kentleri, sermayenin küresel hareketi önündeki engellerin aşılması sürecinde stratejik değişim noktaları olarak vurgulanmıştır. Burada, sermayenin küresel hareketindeki stratejik kentlerden ve bu kentlerin oluşturduğu bir sistemden söz ediyoruz. Wallerstein'ın dile getirilen "Dünya Sistemi" kavramı, Yeni Dünya Düzeni'nin oluşturulmasına kuramsal çerçeve sunmuştur. Çünkü Wallerstein, belirli bir döneme ait özellikleri, değişmez gerçekliklere dönüştürecek bir sorunsal içinde ele almıştır. Bu kavramı tamamlayan ve küreselleşme ideolojisinin çerçevesini oluşturan diğer kavramlar şunlardır: "Ağlar", örüngü/ağ toplumu, küresel kent ağı, küresel ağlar. Kentlerin ve kentlerin ilişkili olduğu ağları/örüngüleri öne çıkaran bu bakış açısı, kentleri özneleştirmektedir. "Yaratıcı kentler", "girişimci kentler", "öğrenen bölgeler" vb. kavramlar bu özneleştirmenin ürünüdür. Kentsel bölgeler kavramı, İstanbul örneği dikkate alındığında, kapitalizmin eşitsiz gelişme koşullarının sonucu olarak ortaya çıkan dengesiz bölgesel büyümenin yüceltilmesinin kavramından başka bir şey olmadığı görülebilecektir.

"Dünya kentleri" yani küresel ağlar ve sermaye hareketleriyle en doğrudan ve en kolayca bütünleşebilen kentler, ciddi bir azmanlaşma sorunu ile karşı karşıyadırlar. Sermayenin yokluğu –piyasaya terk edilen toplumsal sermayenin belirsizliği koşullarında- kimi kentler açısından ne kadar sorun oluşturuyorsa, belirli kentlerde sermayenin yoğunlaşması ve bolluğu da ciddi kentsel sorunları beraberinde getiriyor. İstanbul bu kentlerin başında gelmektedir.

Özellikle, 90'lı yılların ortasından başlayarak, "çok kültürlülük" adına ezilen dünyayı ulusal devletler olarak iktidar odağı olabilmelerine götüren, o ortak ulusal kültür çerçevesi yıkılmaya ve yerine kendi içine kapanmış kültürel kimlikler konmaya çalışılmıştır. Ulusal kimlik derken, Türkiye örneğinde, bir devrimle kurulmuş ulusal devletin kültürü ve kimliği anlatılmak

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

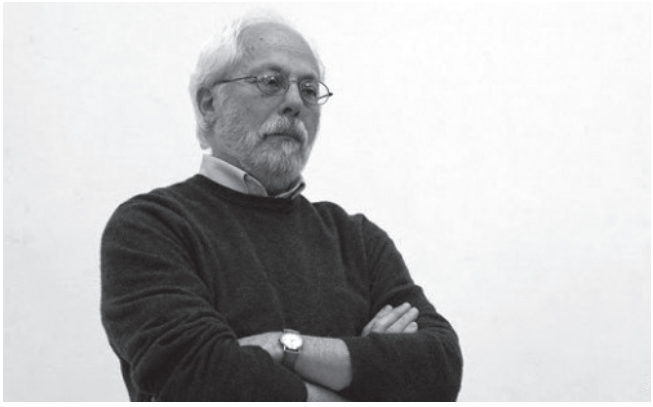
istenmektedir. Buna karşın, hâkim sınıfların hegemonyasının kurulması, yani –bölgesel gelişme dengesizliklerini- meşrulaştırmaya yönelik belirli ideolojik araçlara gerek vardır. "Yarışan kentler" kavramı böyle bir kavramdır. Bu küresel hiyerarşik sistemde yarışacak, bir üst kademeye çıkmak için çırpınacak aktörler olmalı ki sistem işleyebilsin. Kentlerin ve yerel yönetimlerin aktörler olarak ortaya çıkarılmasının temel kavramları, "yerel kimlikler", "çok kültürlülük", "yer duygusu" ve "yerel rekabetçilik" kavramlarıdır. Bu kavramlar, ulus-devletin ideolojik ve siyasi çatısını tasfiyeye yöneliktir.

Ulus-devlete karşı kentlerin öne çıkarılmasında başvurulan kavramlar "kentlerin kimliği", "yerel kimlikler" vb. olmaktadır. Dile getirilen kavramlar rastlantı değildir. Çünkü gelişmiş kapitalist merkezlerle bütünleşme, ulusal devletlerin bölgesel gelişme, bölge planlama gibi sermayenin küresel hareketini kısıtlayan ulusal siyasaların tasfiyesini gerektiriyor. Siyasi düzlemde, "Yeni Dünya Düzeni" olarak tanımlanan yeni ilişkiler düzeni, seçili kentlerin öne çıkarılmasını gerektirmektedir. "Dünya Kenti" kavramı, dile getirilen genel çerçeve içinde üretilmiş bir kavramdır.

Cumhuriyet karşıtı ideoloji, küreselleşme kılıfı altındaki kapitalist emperyalist yayılma ve küresel sermaye hareketleri ile tanımlanan "Dünya Kenti", "kentsel bölgeler" ve benzeri kavramlar ile ideolojik ve siyasi işbirliği içindedir. Ulusal Devlete karşı "Dünya kentleri", "kentsel bölgeler" kavramları, Cumhuriyet'in Anadolu'nun geliştirilmesi, Saltanat'ın merkezi İstanbul'a karşı kasabadan bir başkent yaratılması biçiminde özetlenebilecek gelişme siyasası ile kökten çatışmaktadır. Bu devrimci stratejiye karşı konumlanan bütün stratejiler bugün Cumhuriyet karşıtlığı ile özdeşleşmektedir. Varlığı İstanbul'un sınırsız büyümesine dayanan ve İstanbul'u yıkım aşamasına sürüklemekte olan bu kapitalist-emperyalist stratejiler bugün toplumun çevreci değerleri ile de büyük bir çatışma noktasına gelmiştir.

Ankara'nın başkentliği, emperyalizme karşı mücadelenin kazanıldığı günden bugüne emperyalist odakları öteden beri rahatsız etmiştir. "Yapay kent Ankara", vb. yakıştırmalarla, kent toplumbiliminin kavramlarını hoyratça kullanan emperyalizm ile bütünleşmeci liberal çevrelerin asabını bozmaktadır Ankara'nın başkentliği. Dünya şehircilik yazınında önemli bir bölgesel gelişme stratejisi olarak kabul edilen Ankara'nın başkent olarak seçilmesine, emperyalizm ile ittifak halindeki liberal kesim tarafından tahammül edilememektedir.

Küreselleşme ideolojisinin Çağlar Keyder gibi savunucuları, ulusal devlet çatısı altında bir bölge planlama ve bölgesel gelişme modelinin anlamını yitirdiğini ileri sürmüşlerdir (Keyder, 1992 ve 1993). Bu sav, ulus-devlete karşı kentleri öne çıkaran ideolojik tutumla doğrudan ilişkilidir. Keyder (1992), küresel ağlarla kapitalist bütünleşmeyi ve kuralsızlaşmayı savunmuştur. Keyder'in çok iyi bilinen yazısının başlığı "İstanbul'u Nasıl Satmalı?"dır. *Ulusal Kalkınmacılığın İflası* kitabında, ulusal düzeydeki düzenlemeler ve ulusal kalkınma düşüncesi, tapınılacak hale getirilen küresel ağlarla bütünleşme uğruna yerden yere vurulmuştur. Yazar, dünya ekonomisi ile bütünleşmenin ve İstanbul'u yabancı sermaye için çekici hale getirmenin olanaklarını vurgulamıştır. Bu çerçevedeki ana sav, küresel sermaye birikimin önemli odak noktalarından biri olarak "Dünya Kenti" İstanbul'daki sermaye birikiminin ve artı değerin adil biçimde ülkeye dağıtılabileceğidir. İstanbul'un küreselleşmesi ve liberalleşmesi ülkenin geri kalanı için olumlu bir işaret görülmektedir (Aksoy, 2009:48). Bu çerçevede, 'demokrasinin yeni kanalları olarak', ulusal devlete karşı yeni mekânsal örgütlenmeler ve bölgesel ağlar vurgulanmaktadır. Yazarların küreselleşme süreçlerine bu bağlanışı ile ulusal ekonomilerin özelleştirilmesi ve uluslararası sermayenin önündeki siyasal ve mekânsal engellerin ortadan kaldırılması arasında yakın bağ vardır. Bu siyasi ve ideolojik tutumun, gelişmekte olan ülkelerin ekonomileri üzerinde yıkıcı sonuçları olmuştur. Bunun sonucunda, yalnızca bölgesel gelişme farklılıkları değil, aynı zamanda gelişmiş bölgelerde bile kent içi eşitsizlikler, kapalı ve kapılı topluluk mekânları, kentsel kamusallığın zayıflaması ve toplumsal ayrıklaşma ortaya çıkmıştır.

Çağlar Keyder

İstanbul, "Dünya Kenti" olarak göklere çıkarılırken, Başkent Ankara bir "taşra kenti" olarak küçümsenmiştir. Batının, sermaye süreçlerine uygun gelişen Dünya Kenti kavramı, ülkemizin akademik çevrelerince aynen aktarılmış, özellikle büyük kentlerimizin yerel yönetimlerince siyasi bir özleme dönüştürülmüştür. Bu İstanbul için fazlasıyla geçerli olup dile getirilen İstanbulculuk ideolojisi bu zeminde gelişmiştir. Büyüyen ve sermayeyi kendine kolaylıkla çekebilen, "gelişme ve ilerlemenin merkezi" İstanbul'un ne kadar daha Ankara'nın yükünü çekeceği tartışılmış, Ankara'nın başkentliği sorgulanmıştır. Ulus-devlete karşı bir 'İstanbulculuk ideolojisi' inşa edilmiştir. Bu dönemde İstanbul basınında çıkan bazı yazı başlıklarını anımsatmakta yarar vardır: "Ankara bir sussa" (Düzel, 1994), "Ankara'nın

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

başkentliği" (Altan, 1996), "Başkasaba" (Altan, 1991).[1] İstanbul'un nüfusunun en fazla arttığı, "küreselleşme" ve sermaye yoğunlaşması etkilerinin en fazla hissedildiği 1990'lı yıllarda, İstanbul ile ilgili dergi haber ve yazı başlıkları bize kentsel büyümenin ve azmanlaşmanın nasıl bir ideolojiye dönüştürüldüğünü gösteriyor: "Bırakın İstanbul kabuğunu çatlatsın"; "İstanbul globalleşen dünyanın uluslararası metropollerinden biri neden olmasın?" (Un ve Çelik, 1992); sonuncusu da, "İstanbul'u nasıl satmalı?" (Keyder, 1992).

Ankara, Çankaya'dan bir görünüm

Aşağıdaki ifade ve yazı başlıkları, bu gelişmenin, akademik düzeyde meşrulaştırılmasına yöneliktir: "Yapay Ankara karşısında hakiki İstanbul... Eskimiş meşruiyetini yitirmekte olan bir politik yapının merkezi olarak Ankara... " (Ahıska, 2001, 51). "Sonuçta, İstanbul'u bir cazibe merkezi olarak şişmeye devam etse de, Ankara milliyetçi söylem içinde yapılmış, yaralanmış, yok edilmiş, dilsizleştirilmiş, herkesin tarihini/ kâbusunu biraz olsun taşıyor içinde..." (Ahıska, 2001, 55). "Ankara artık göçlerle ve globalleşme dalgalarıyla azmanlaşan İstanbul'un umurunda bile değildir. İstanbul almış başını gitmiştir. Türkiye sınırlarını çoktan aşmış, dünya ölçeğinde at koşturmaktadır. Coğrafyasının ona verdiği ayrıcalığı kendisinden yana çevirmeyi başarmıştır" (Özkan, 2001, 49). "Bir kentin iç bunalımı... Ankara, bir şeyler... Ankara, belki de kendisi için bir hayat tasarlanan, o nedenle daima çok çalışıp iyi bir öğrenci olduğu için hayatı hiç tanıyamamış bir çocuk gibidir... Ankara'nın bu derecede kuru bir mekân olmasının ve kendisini dönüştürememesinin çok temel nedeni var: Ankara belleği olmayan bir kenttir... Belleksizlik paradoksal olarak söylemek gerekirse, bir Cumhuriyet geleneğidir... Ankara boşluğun kenti olmuştur... Bugün Ankara eklektisizmin nerdeyse tarihsel bir örneği gibidir..."(Kahraman, 2001, 63). "Terazinin İstanbul kefesi ağır basıyor. Üstelik artık sadece tüketmiyor, üretiyor da. Ankara ise frenleyen konumunda. Ülkenin geleceğinin tohumları artık İstanbul'da atılıyor, günahı ve sevabıyla" (Uğur, 2001, 69). "Ankara'nın tekseslilliği, İstanbul'un çokseslilliği" (Tekelioğlu, 2001, 76). "Ankara'nın patronluğunun sınırları" (Koraltürk, 2001,101).

1) Günay (1996), "Ankara Karalamaları; Türkiye'nin Başkenti: Ankara" başlıklı yazısında Ankara'yı karalayan yazarlara yanıt vermiştir: "Ankara'dan Utanmıyorum", "Ankara Susmayacaktır", "Ankara Nal Toplamıyor".

İstanbul'un azmanlaşması süreci

Türkiye'de 1990'lı yılların ortasında Çillerlerle izlenen yeniden kapitalistleşme programları, küresel kapitalist bütünleşmenin önemli odak noktaları olarak İstanbul'un "küresel kent" olarak stratejik rolünü artırmıştır. Buna karşın, akademik dünyada "kentsel bölge" olarak yüceltilen İstanbul kenti, afet riskleri yanı sıra, sermaye yoğunlaşmasının doğal çevre üzerindeki yıkıcı etkileri ile karşı karşıyadır.

İstanbul sermaye yoğunlaşmasının yarattığı doğanın yıkımı sorunlarını yaşarken, ülkenin geri kalanı, İstanbul'a yönelen ciddi iç göç dalgalarını destekleyen yetersiz sermaye birikiminin sorunları ile boğuşmaktadır. İstanbul'daki sanayisizleşme süreçleri küresel ekonomi ile bütünleşme için zemin sunmuştur (Erkip, 2000). Perakende sektördeki yabancı sermaye yatırımı, küçük esnaf aleyhine artan toplumsal eşitsizlikleri beraberinde getirmiştir (Tokatlı ve Boyacı, 1999).

1990'larla birlikte, Türkiye'nin, küreselleşme olarak adlandırılan kapitalist bütünleşme süreci, artan bölgesel iktisadi ve toplumsal eşitizlikler ve kitlesel göç süreçleri ile nitelenebilir. Bu dönemde uygulanan iktisadi siyasalar yeniden bölüşümcü bölgesel gelişme siyasalarını engellemiştir. Bu açıdan, devlet fabrikalarının kapanışının gelişmemiş bölgelerde yıkıcı etkileri olmuştur. Bütün bunlar, kırsal alanda yoksullaşma sorununu derinleştirmiştir. Bu yoksullaşma süreci, 30 ilde belediyelerin sınırını il sınırına genişleten son yasal düzenlemeler ile daha da derinleşmeye aday gözükmektedir.

İstanbul'un nüfusu, 1980 yılına kadar sürekli artmasına karşın, Türkiye nüfusu içindeki oranı düşmektedir. Oysa 1980'li yıllar, bölgesel gelişme siyasalarının terk edildiği ve piyasa süreçlerinin bölgesel gelişmeye hâkim duruma getirildiği yıllardır. 1980'lerin başında, İstikrar Tedbirleri'ni izleyen liberalleşme döneminde İstanbul'un nüfusunun Türkiye nüfusu içindeki oranı hızla artmıştır. Dalan dönemi olarak adlandırılan dönemin, o çok konuşulan imar operasyonları, bu bölgesel gelişme süreçleri içinde değerlendirilmelidir. Bu dönem aynı zamanda, yerel yönetimlerin imarla ilgili yetkilerinin artırıldığı dönemdir.

Emperyalist-kapitalist sistemle bütünleşme açısından birinci dönem 1950'li yıllar olacak ise, ikincisi de 1980'li yıllardır. Özelleştirme siyasetleri bu yıllarda, önce kamu hizmetlerinin özelleştirmesiyle uygulamaya konulmuş ve uluslararası sermayenin girebileceği önemli bir pazar yaratılmıştır. Bu siyaset, aynı zamanda, yerel yönetimlerde kamu hizmeti üreten örgütlü işgücünün tasfiye edilmesine yöneliktir. Bu dönemle birlikte, Türkiye kentlerinde ideolojik

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

çerçevesini, Dünya Bankası kaynaklı "yarışan kentler", "yerellik", "yerelleşme" kavramlarında bulan ve yerel yönetimlerin imar ile ilgili yetkilerinin artırılmasına varan düzenlemeler, bugün ciddi bir krizin önemli etkeni durumuna gelen, gereğinden fazla imarlı alanın üretilmesi sorununu ortaya çıkarmıştır. Sermayeyi kendilerine çekmek isteyen yerel yönetimler, gereksinmelerin ve beklentilerin çok üzerinde imarlı alan arzı gerçekleştirmişlerdir. Bu dönemde gerçekleştirilen çoğu kent planı herhangi bir nüfus kestirimine veya bir planlama dönemi bakış açısına sahip değildir. Bu sorun bugün büyük kentlerde, özellikle de İstanbul'da ciddi bir ekonomik krize yol açabilecek boyutlara ulaşmıştır. Bütün bunlar, Özal dönemi ile başlayıp emperyalizme ve küresel sermayeye tam teslimiyeti temsil eden Erdoğan dönemine uzanan sürecin sonuçlarıdır. Son siyasi iktidarın geleceğini, siyasi konular yanı sıra, özellikle İstanbul'da üretilmiş bu gereğinden fazla imarlı alana yatırılmış sermayeyi harekete geçirebilmek ya da geçirememek belirleyecektir. O nedenle, basına yansıdığı başlıklarıyla "çılgın projeler", bitmek tükenmek bilmeyen köprü projeleri, son döneme damgasını vuran kentsel dönüşüm projeleri hep bütün bu gereğinden fazla üretilmiş olan imarlı alanda sermaye dolaşımını sağlayabilmeye, buradaki ölü sermayeyi canlandırmaya ve emlak sektöründeki ve yapılı çevre üretiminde sermaye dolaşımının önündeki kara delikleri ortadan kaldırmaya yöneliktir. Bu açıdan, kentin bir önceki döneminde yoksul kesimlerin, kentin gelişmesi ile birlikte konumları açısından değerlenen, buna karşın yapı stoğunun niteliği nedeniyle değerini bulamayan mahalleler, rant olanakları açısından çok cazip hale geliyor. Bu alanların afet riski bahaneleriyle kentsel dönüşüm uygulamalarına konu olması rastlantı olmasa gerekir. Diğer yandan, yabancılara mülk satışının kolaylaştırılmasına yönelik düzenlemeler, bir bakıma kriz tehlikeleri karşısında, kentsel rantların dağıtılması ve paylaşılmasına dayanan iktidarın imdadına koşan can simidi işlevi görüyor.

Kuralsızlaştırma siyasaları nedeniyle, bütün afet risklerine karşın İstanbul'da yığılma eğilimleri güçlenmektedir. 1980 ile 2007 Türkiye kentsel nüfusu içinde yıllık artış, 1.7 iken, İstanbul'da bu oran 3.6'dır. En düşük değer olarak Karadeniz Bölgesi'nde bu oran -0.4'dür. İstanbul ve Batı Marmara Bölgesinde 1995-2007 arasında yıllık göç oranı sırasıyla %10.2 ve %10.6'ya ulaşmıştır. 1980 ile 2000 arasında Türkiye'de istihdam oranı yıllık %2.1 iken, İstanbul'da bu oran %6.3'e yükselmektedir.[2] Bu oran, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde %0.1'dir. Veriler bütün il arazisini kapsayan bir "kentsel bölge" olarak İstanbul'un çevresinde yığılma eğilimlerini göstermekterdir. Başta İstanbul olmak üzere, büyük kentlerde sermaye yoğunlaşmasının nedenlerini anlamak zor değildir. Buna karşın ülkenin en büyük kenti sürekli sermaye yoğunlaşmasının ve nüfus yığılmasının imkânlarından yararlanırken, diğer kentler yetersiz sermaye birikiminin ve sınırlı büyümenin sorunlarını yaşamaktadırlar. Bu kentler farklı kentleşme süreçlerini yaşamaktadırlar. İstanbul'da sürekli nüfus yığılması, sermaye birikim süreçlerini güçlendirirken, diğer yandan eşitsizlikleri de doğurmaktadır. İstanbul ilindeki gelir eşitsizliği en üst noktadır (Sönmez, 1998). Sönmez'e (1998) göre en gelişmiş bölgeler ve iller en acı ve derin iktisadi eşitsizliklere sahne olmaktadırlar. Bu da, "kentsel dönüşüm" olarak bilinen "soylulaştırma", "yerinden edilme" olarak bilinen projelerin iktisadi zeminini oluşturmaktadır.

Dinçer, Özarslan ve Kavasoğlu (2003) tarafından DPT adına gerçekleştirilen araştırmada, 1996-2000 döneminde iller sosyo-ekonomik veriler açısından karşılaştırılmışlardır. Bu dönem "küreselleşme" adıyla anılan Türkiye'nin üçüncü dönem yeniden kapitalistleşmesi dönemidir. Çalışmanın sonuçlarına göre, sosyo-ekonomik sıralamada birçok il eski konumunu yitirmiştir. İlginçtir ki, bu tabloda en çok kaybeden iller, gelişmiş bölgelerdedir. Bu, gelişmiş bölgelerde bile giderek artan eşitsizlikleri ve sosyo-ekonomik kutuplaşmayı göstermektedir. Bu dönemin sonunda, İstanbul ilinin sosyo-ekonomik gelişme göstergesi + 4.80772 iken, en düşük değer olarak Muş ilininki -1.43956 düzeyinde kalmıştır. Bunların yanı sıra İstanbul'un nüfusu 2007 yılında ülke nüfusu içinde en yüksek oranına ulaşmıştır.

Bölgesel olarak düzenlenmeyen gelişmenin sonucu olarak sermaye yoğunlaşması ve artan bir ivme ile yığılma, İstanbul'da toprak üzerindeki spekülatif hareketleri güçlendirmektedir. Kentteki sanayisizleşme süreçleri, yabancı sermayenin imalat sektörü dışındaki alanlardaki yatırımını özendirmiştir (Tokatlı ve Erkip, 1998). 1985 yılında gerçekleştirilen yasal düzenlemeler ile kentlerde imarlı alanlarda bir patlama yaşanmıştır. Özal dönemi ile birlikte, her ölçekte plan yapma yetkisi ile donatılan belediyeler, büyükkent düzeyindeki büyümenin olanaklarını ele geçirme telaşına düşmüşlerdir. İstanbul Metropoliten Planlama Dairesi (2006) verilerine göre İstanbul İli sınırlarına dayanan kentsel bölgede, irili ufaklı belediyeler tarafından planlanmış alan miktarı kentin 2023 yılı için kestirilen nüfusunun gereksindiği alanın çok üzerindedir. Kaldı ki, kestirilmeye çalışılan bu eğilimler de değiştirilmesi gereken eğilimlerdir. Bu yıl için kestirilen nüfus 21 milyondur. Buna karşın,

2) Konu ile ilgili istatistiki bilgi için bkz: Filiztekin (2008)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İstanbul İli içinde planlanmış, imarlı alan miktarı şimdiden 30 milyonu barındırabilecek düzeydedir.

İstanbul örneğinde çok açıktır ki, sermaye piyasaları açısından bu toprağa yatırılmış olan ve batık durumdaki sermayenin harekete geçirilmesi yaşamsal öneme sahip olmaktadır. Bunu yapmanın tek yolu da, İstanbul'a yoğun iç göçün teşvik edilmesi, yabancılara mülk satışı, önemli kamusal kaynağın İstanbul'a yönlendirilmesidir. Ancak belirtilmelidir ki, koruma öncelikleri ve afet riskleri dikkate alınarak İstanbul'un hesaplanan taşıma kapasitesi 16-17 milyon civarındadır (Metropoliten Planlama Dairesi, 2006). Özetle, İstanbul kentinin planlama gerekleri yığılma süreçleriyle çelişmektedir.

Nasıl bir kent? Nasıl bir toplum? Nasıl bir Türkiye?

Nasıl bir kent, nasıl bir toplum? Nasıl bir gelecek? Nasıl bir ülke, nasıl bir Türkiye ütopyası? Nasıl bir bölgesel gelişme? Azmanlaşan, doğal ve tarihi çevreyi yok ederek ilerleyen bir İstanbul bir toplumsal kalkınma ütopyası olabilir mi? Azmanlaşan İstanbul, Türkiye'nin bütün toplumsal gelişme ütopyalarının ve geleceğinin yıkımı anlamına gelmektedir. Bu azmanlaşma, yalnızca iktisadi anlamda değil, toplumsal ve kültürel anlamda da giderek eşitsizleşen bölgesel gelişmenin bir ürünüdür. Bu gelişmenin sonucu olarak, İstanbul ve çevresindeki doğal ve tarihi çevre acımasızca yok edilmektedir. Çevrecilik ile kapitalist-emperyalist gelişmenin çıkarları arasındaki çatışma, İstanbul örneğinde ilk kez Gezi Hareketi ile apaçık ortaya çıkmıştır.

Nasıl bir Türkiye, nasıl bir İstanbul, nasıl insan yerleşmeleri, nasıl bir kır-kent ilişkisi vb. konular iç içedir. Bozkırın ortasında bir Başkent yaratılması, Anadolu'nun kalkındırılması, bölgesel gelişme, köylünün kalkındırılması ve özgürleştirilmesi, sanayi kentlerinin yaratılması ütopyaları, Cumhuriyet Devrimi ve Kurtuluş Savaşı ile gerçeğe dönüştürüldüler. Bu aşamada, bir ütopyadan değil, Cumhuriyet Devrimi'nin ürettiği bir gerçeklikten söz ediyoruz. Ve bu gerçeklik Sovyet Devrimi ile benzerlikler göstermektedir. Batı'nın kent ütopyaları, her iki siyasi devrim ile gerçekliğe dönüşmüşlerdir. Söylemek gerekir ki, Anadolu'nun geliştirilmesine yönelik bu siyasi tutum ve bölgesel gelişme stratejisi, İstanbul kentinin sorunlarını da çözülebilir hale getirmiştir. Bu siyaset ve ideolojiden geri çekiliş ise kendi karşı ütopyalarını yaratmıştır. Yukarıda dile getirdiğimiz İstanbulculuk, Anadolu'nun geliştirilmesi kararını temsil eden Ankara kentine karşı İstanbul düşkünlüğü, İstanbul kentini yok edecek ideolojinin ve gelişmenin değirmenine su taşımıştır ve taşımaya devam etmektedir. İstanbul'un sürekli biçimde öne çıkarılarak yığılma ekonomileri ile gelişmesinden çıkar umulması sürekli biçimde İstanbul'un yakınılan kentsel gelişme sorunlarını yaratmıştır.

Azmanlaşan, azmanlaştığı ölçüde doğal ve tarihi çevresini ve mekânını yok eden İstanbul, bir Türkiye ütopyası olabilir mi? Azmanlaşan İstanbul, kapitalizmin "küreselleşme" adına bir kenti nerelere sürükleyeceğini gösteriyor. Bu biçimde büyüyen İstanbul, Türkiye'nin artan bölgesel eşitsizliklerinin, kırdaki ve tarım ve hayvancılık sektöründeki sömürü ve yoksulluğun göstergesidir. Azmanlaşan İstanbul, depremin ardından Van'da sarılamayan yaraların nedenidir. Van'da ya da ülkenin kalkınma sorunları yaşayan bölgelerinin çözülemeyen toplumsal sorunları, İstanbul'un gündemleri işgal eden doğal çevresinin yıkımı sorunlarının nedenidir.

Karşı süreçler

Gerek yaşayan gerekse tarihsel mekâna değerler, doğal çevreye ve yaşama ilgi ve özen, özetle kullanım değerlerinin yüceltilmesi, kapitalizmin geldiği aşamada birikim koşullarının yaratılmasına engel oluşturuyor, birikim rejimini tehdit ediyor.

İstanbul'daki "çılgın projeler" Türkiye halkının refahına, sağlıklı bir çevrede yaşamasına, sorunlarına ne kadar çözüm olabilir? Bilimi ve bilimsel gerçeği geçersizleştirmeye yönelik, doğal çevreyi yıkıma uğratacak hesaplar, aynı zamanda kendi yıkımlarını da hazırlıyorlar. Ekolojik yıkım, bölgesel gelişme ve ekonomi açısından yıkım ile birliktedir. O nedenle çevreci kaygılar ile bölgesel gelişme ve milli kalkınma siyasetleri birbirlerini destekler nitelik kazanmışlardır. Bu karşı süreçler, Türkiye'nin eşitsiz gelişme koşullarının, eşitsiz gelişmeyi özendiren kapitalist-emperyalist bütünleşme siyasalarının yarattığı zemin üzerinde ortaya çıkmaktadır.

1960'ların ikinci yarısında ithal ikameci dönemde büyük kentlere iç göç yoluyla yığılan nüfusu belirli düzeyde emebilecek bir sanayi gelişmesi var iken, bugün ülke ekonomisi ciddi bir üretimden kopuş süreci yaşamaktadır. Sanayi gelişmesini de devlet işletmeleri borçlu olan kentlerdeki özelleştirmelerin sonucu olarak ciddi istihdam sorunları çeken kentlere yönelen iç göçün kentlerin sorunlarını daha da derinleştirmesi kaçınılmazdı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Özal dönemi ile başlayan ve sermayenin, özellikle de uluslararası sermayenin kentsel mekân ve yapılı çevredeki hareketinin önündeki her türlü engelin ne pahasına olursa olsun ortadan kaldırılması anlamına gelen kuralsızlaştırılması programları, ülkeyi üretimden uzaklaştırmıştır.

Batının ütopyalarından Doğunun gerçekliğine doğru Cumhuriyet Devrimi ve Kurtuluş Savaşı'nın rolü

Türkiye Cumhuriyeti'ni kuranların ütopyası Anadolu'nun kalkındırılması, sanayileşme, köylünün özgürleştirilmesi ve Toprak Devrimi idi. Tamamlanamamış bir Toprak Devrimi hâlâ bekliyorsa da, bu ütopya belirli bir düzeyde Devlet Fabrikaları ve Devlet Çiftlikleri sistemi ile Demiryolu Ağları ile ve Köy Enstitüleri ile tüm ülkeye yayılan bir gerçekliğe dönüşmüştür. Cumhuriyet'in ilanı ve Ankara'nın başkent olarak seçilmesi sonrasında 1950'lere kadar İstanbul kentinin nüfusu artmamış, tersine azalmıştır. Bu dönemde İstanbul'un kentsel gelişme ve çevre sorunları denetlenemez değildir. Tersine Anadolu'nun kalkındırılması siyaseti İstanbul'un sorunlarını çözülebilir düzeye çekmiştir. Ancak, bu emperyalist-kapitalist gelişme ile bütünleşmeye izin veren bir gelişme değildir. Dengeli bölgesel gelişme, Anadolu'nun kalkındırılması, kapitalizmin eşitsiz gelişme doğasına uymamaktadır.

Belirtmek gerekir ki, Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana 90 yılın sonunda sistemin öngördüğü 'karşı ütopya' ya da 'ütopyasızlık' hâlâ daha Cumhuriyet'in kuruluşundaki ütopyaların ekmeğini yiyor. Erken Cumhuriyet Döneminin ütopyaları gerçekliğe dönüştürme kararlılığının ürünü olarak yaratılan değer bugün karşı ütopyanın saldırdığı alandır.

Kuşkusuz, ulusal devletlerin düzenleyici işlevlerinin tasfiyesi gerçekleşmeden sermayenin küresel hareketini hızlandırma ya da kolaylaştırma olanağı bulunmuyor. Kentler, özellikle de kapitalistleşme olanakları ve cezbedici yanları güçlü liman kentleri bu gelişmede önemli işlevler üstleniyorlar. Ulusal devletlere karşı kentlerin öne çıkarılması bu çerçevede değerlendirilmelidir. Bakış açımız, ulusal devletin tasfiyesine yönelen küreselleşme ideolojisinin bakış açısından kökten farklı olup şu ana siyasaları içermektedir:

Ulus devletin savunulması, bağımsız ve iktisadi siyasa; özelleştirme siyasalarının reddi; başta KİT'ler olmak üzere özelleştirme programının sonucu olarak yitirilen kamusal kaynakların yeniden ekonomiye kazandırılması; üretimin planlanması ve yönetimde demokratik katılım araçları ve düzeneklerinin geliştirilmesi (yerel yönetim birlikleri, sendikalar, üretici birlikler, meslek örgütleri, kooperatif birlikleri); kamusal hizmet sunumunun güçlendirilmesi, kamusal yararlar çerçevesinde kamusal hizmetlerden yararlanma olanaklarının geliştirilmesi ve katılım düzeneklerinin yaratılması (Kent Konseyleri, Mahalle Örgütlenmeleri, Köylü Birlikleri, vb.) (Keskinok, 2003).

Küreselleşme sürecinde kazanan iller ve kazanan kentler de kaybediyor. Bölgesel dengesizlikler içinde kazanan iller ve kentler denetlenmeyen ve hızlı sermaye yoğunlaşmasının sonucu olarak kamusal değer olarak doğal ve tarihsel değerlerini yitiriyor. Kazanma kentsel büyüme ve yığılma ile ilişkilidir; yani sermaye yoğunlaşmasıyla. Kentsel dönüşüm uygulamaları, alışveriş merkezi patlaması, Dünya Ticaret Merkezleri, serbest bölgeler bu gelişmenin karşımıza çıkardığı ve ciddi emek sömürüsü süreçleriyle ilişkili gelişmelerdir. İstanbul'un dile getirilen gelişmesinde ısrar edilirse, kentin korunacak doğal ve tarihi değerleri kalmayacaktır. Biraz kalırsa da o da halkın elinden çekilip alınacak, emekçi halk kentlerin dışına sürülecektir. Kuşkusuz, bunun gerçekleşmesi olanaksız. Bunlar Gezi başkaldırılarının zeminini oluşturmaktadır.
İstanbul'da, kamusal mekânı ele geçirme, halkın mekânını varsıl kesimler için özelleştirme, kamusal mekân üretmek yerine ayrıcalıklı özel mekânlar yaratmak gibi sonuçları olan kentsel dönüşüm uygulamaları, dile getirilen bağlam içinde tarihsel olarak karşımıza çıkıyor. Kentsel mekândaki eşitsiz dağılımın, bölgesel düzeyde eşitsiz gelişme ile birlikte derinleştiğini ve tarihsel olarak oluştuğunu unutmayalım. Bütün bunlar üretkenliğini yitiren özel sermayeye yapılı çevre üretiminde nefes alabileceği bir yer açma girişiminden başka bir şey değildir.

"Ankara'nın küçültülmesi" (kimi başkentlik işlevlerinin İstanbul'a taşınması) ideolojisi, İstanbul'da emlaka yatırılmış ölü sermayeyi harekete geçirebilmek ve sermaye birikiminin koşullarının yaratılması ile ilişkisi içinde değerlendirilmelidir. Kamu hizmetlerinin özelleştirilmesiyle başlayıp, devlet iktisadi işletmelerinin özelleştirilmesine yönelik uygulamalar bugün kamusal mekân ve değerlerin özelleştirilmesine yöneliyor. 1920'lerde Ankara'nın yaratılması ve Anadolu'nun kalkındırılması Türkiye'nin yaratılmasıydı. 1990'lı yıllarla başlayarak bugüne kadar işlenen "Ankara'nın yükünden kurtulma" ideolojisi, İstanbul'un azmanlaşması ve sınırsız büyümesi, "kabuğunu çatlatması"na hizmet ediyordu. Bu ise ulusal birikimin küresel sermaye hareketlerinin odağına dönüştürülmek istenen Dünya Kentlerine aktarılması anlamına gelmektedir.

İstanbul'daki kentsel gelişmenin ve büyümenin ifadesi olarak emlak reklamları betimlenen durumu gözler önüne seriyor; nasıl bir kent ve kent mekânı, nasıl bir toplum ve mekân ilişkisi öngörüldüğü gözlenebiliyor. Bu reklamların ve pazarlanan emlaka verilen isimlerin çoğunun İngilizce olması bu piyasanın aktörlerini de gözler önüne seriyor bir bakıma. Şu reklam tümcelerine bir göz atalım:

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

"İstanbul yükseliyor",
"Kentin yukarısında birçok özel bir marka yaşam başlıyor"
"Kentin merkezinde... Merkez Rezidansda konfor, zevk ve keyif içinde bir daire sizi bekliyor... 24 saat güvenlik"
"... Park Plaza... İstanbul'da yeni bir iş merkezi... İş ve Finans Dünyasının kalbi... Muhteşem bir İstanbul manzarası..."
"Sınır tanımaz bir gelecek..."

Ülkemizdeki emperyalist-kapitalist bütünleşme süreçleri, başta İstanbul olmak üzere, büyük merkezlerde yığılma ekonomilerini güçlendirirken bölgesel dengesizlikleri artırmıştır. Ülkemizin kentleşmesi, ciddi bölgesel, bölgelerarası ve bölgeler içinde dengesizlikler sorunu ile nitelenmektedir.
En büyük kentimiz İstanbul, 1980'li yıllarla başlayarak küresel sermayenin kapitalist bütünleşme merkezine dönüşmüştür. Bu kentimiz, afet risklerine, korunması gereken doğal ve tarihi çevresine karşın sınırsız biçimde büyümekte ve sürekli büyütülmek istenmektedir. Bu büyümenin insan ve toplum yaşamı açısından hiçbir akılcılığı bulunmamaktadır.
Üretimden kopan ve sürekli biçimde yapılı çevre üretilmesi yoluyla kentsel rantların ele geçirilmesine dayalı bir ekonomi, kendi içinde kriz koşullarını da barındırmaktadır. Yabancılara mülk satışı, emlak sektöründe yatırım yapan uluslararası sermayenin hareketleri, alışveriş merkezleri vb. şekillerde yatırımlar aracılığı ile ülkeye giren sermaye ve spekülatif para hareketleri bu kentsel rantları beslemektedir. Buna karşın, uluslararası kriz etkenleri ve siyasi koşullara bağlı olarak bu kaynağın bir anda kesilmesi olasıdır. Bu durumun, kamu yönetimi alanında ciddi bir belirsizlik ortamı yaratacağı açıktır.

Eşitsiz gelişmenin ve değer aktarımının, büyük kentlerde yarattığı rantların önemli paydaşı, bu kentlerde emlak piyasasına girmiş olan uluslararası sermaye kuruluşlarıdır.

Konunun ülke düzeyindeki siyasi tartışmalar ile ilişkili bir yanı da, gerek kentsel gerekse bölgesel düzeyde uluslararası sermaye hareketlerine açık kapı siyasetleri, feodal ve yarı-feodal yapıları gizleyen etnik temelli yerel özerklik siyasetleri ve yerel yönetim reformları ile iç içe geçen ve bölgesel eşitsiz gelişmeyi yaratan iki önemli siyaset ayağıdır. Bunlar, büyük kentlerdeki yığılmayı ve bu kentlerdeki kentsel arsa üzerindeki spekülatif gelişmeyi desteklemektedir.

Bugün Türkiye'de büyük kentlerin karşı karşıya kaldığı sorunlara, piyasa ekonomisinin ve özellikle kapitalizmin eşitsiz gelişmesinin kaçınılmaz olarak ortaya çıkardığı yığılma ekonomilerinin olanakları kullanılarak gelinmiştir. İstanbul'da doğal çevre, tarihi çevre ve insan kaynağı sürekli olarak tüketilmektedir. Dünya kapitalizmiyle sınırsız bütünleşme koşulları sağlanmış olan ve "Son İstanbul" olarak kentin geldiği çok hassas aşamada, sürekli büyüme problemini, piyasa ekonomisinin koşullarında çözme olanağı bulunmamaktadır. Çünkü bu kente ve ülkeye ilişkin tüm stratejiler, büyüyen bir kentin sağlayacağı rantlar üzerinde temellendirilmiştir.

Tutucu bir iktidar, çılgın projelere neden gerek duyar? Çılgın proje olarak kamuoyuna yansıtılan Kanal Projesinin teknik ve mühendislik olarak hiç de çılgın bir yanı yok. Üretici güçlerin günümüzde ulaştığı düzey dikkate alındığında, bu projenin uygulanması hiç de zor değildir. Buna karşın proje, doğal çevreye ve ortama vereceği zarar açısından çılgın ve yıkıcıdır. İstanbul Boğazı'nın su ve doğal çevre değerlerini ve dengelerini altüst edecektir. Sermaye açısından ise çok gerçekçidir. İstanbul'da gereğinden fazla yaratılmış olan imarlı alana yatırılmış olan sermayenin harekete geçirilebilmesi için sürekli bir kamusal yatırım gerekiyor. Peki, bu projenin topluma maliyeti ne olacaktır? Şu anda atıl durumda olan Formula 1 Pistinin topluma maliyeti ne olmuştur? İstanbul'un taşına toprağına spekülatif amaçla yatırılmış olan para, gerçekte toplumundur. Bu toprağa gömülmüş para ve sermaye bugün İstanbul'u sonuna çağırıyor!

Atıl hale gelen İstanbul Formula 1 Pisti

Türkiye'de özellikle 1980 sonrasında izlenen yeniden kapitalistleşme ve özelleştirme programlarının, siyasi müdahale ve süreçlerin sonucu olarak İstanbul'a yönelik olarak tetiklenen iç göç dalgası ve bu iç göç dalgası ile taşınan kaynaklarla –bunlar içinde en önemlisi olarak da kentlerde yedek işgücü ordusunu oluşturan emek gücü ile- hayat bulmaktadır.

Dile getirilen ve uluslararası emlak şirketlerinin yer aldığı emlak piyasasını, bununla doğrudan ilişkili inşaat sektörünü döndürmek, bunlarla rantları yaratmak, yaratılan rantlara el koyabilmek açısından büyük kamusal yatırımlara gerek bulunmaktadır. Bu ise önemli bir kaynağın bu sınırsız büyüyen, azmanlaşan ve sonrasında ne olacağı düşünülmeyen bir kente aktarılmasıdır. Azmanlaşan İstanbul, emperyalist-kapitalist küreselleşme sürecinin öne çıkardığı merkezdir; bir aktarım noktasıdır. Burjuva idelojisinin peşinde sürüklenen akademik çevreler, "dünya kenti", "kentsel bölge" vb. kavramlarla, ülkelerde derin bölgesel eşitsizlikleri tetiklemiş

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

olan yeniden kapitalistleşme programlarına kaçınılmazlık atfederek "kuralsızlaştırma" siyasalarına çanak tutmuşlardır. Küresel kapitalizmin eşitsiz ve yıkıcı gelişmesi, en fazla bölgesel gelişme sorunları ile boğuşan az gelişmiş ülkeleri vurmuştur. Çünkü bu gelişme ucuz emek gücünün sömürüsüne ve köleleştirilmesine dayanıyor. Bir yandan, kamusal kaynaklar sermaye yatırımları için seferber edilirken, diğer yandan işgücü taşeronlaştırma ile en ağır kölelik koşullarına itiliyor. O nedenle, cemaatçilik ve sadaka ilişkilerine dayanan sözde bir yardımseverliğin, özelleştirme uygulamaları ile birlikte hak olarak görülen kamusal hizmetlerin yerine geçirilmesi küresel kapitalizmin ideolojisi ile çok güzel uyuşmaktadır.

Türkiye örneğinde Anadolu'nun kalkındırılmasında siyasi, iktisadi ve toplumsal anlamda yeni bir odak yaratma düşüncesinin ürünü olarak yeni bir başkent kurulması, sanayi kentleri, kır-kent bütünleşmesi, devlet fabrikaları sistemi, devlet fabrikalarının bulunduğu kentlerdeki sanayi yerleşkeleri ile kent halkı ve kırsal kesim arasında bütünleşme, fabrika yerleşkelerinde üretilen kamusal hizmetlerin halka sunulması vb. örneklerde, üretim ve tekniğin ilerlemesi ile üretim kültürünün gelişmesi, insanın dönüştürülmesi ve yaşamın ve mekânının dönüştürülmesi birbirlerini beslemişlerdir. İddia edilenin tersine, bu gelişmenin kendisi, o dönemde İstanbul'un kendi haline terk edilmesi anlamına gelmemektedir. O dönemde, bölgesel düzeyde yoğun bir göç dalgası yaşamayan İstanbul'un tarihsel çevresinin korunması ve düzenlenmesi imkânları ortaya çıkmıştır.

Erken Cumhuriyet Döneminde çağdaş şehircilik alanında teknik bilgi ve birikim çok sınırlıdır. Yetişmiş insan gücü az. Dışarıdan uzmanlara gereksinme duyulmaktadır. Ancak, devrimci kadroların topluma ve yaşama ilişkin siyasi kaygıları vardır; sanayinin geliştirilmesi, sanayi kentlerinin yaratılması, bilim ve tekniğin olanakları ile toplumun ve bireyin özgürleştirilmesi, ilerletilmesi gibi. Sanayi Kenti ütopyası siyasi kadroları etkilemektedir. Batının ütopyalarından Doğunun gerçekliğine giden süreçte siyasi irade önemli bir rol oynamıştır. Örneğin, küçük bir mahalle olan Karabük'te bir sanayi kenti yaratılması Cumhuriyetin devrimci kadroları arasında bir övünç kaynağıdır.

İstanbul'un emperyalist-kapitalist bütünleşme süreçleri ile şekillenen eğilimlerini tekrar ederek ne Türkiye'yi, ne İstanbul'u kurtarma olanağı bulunuyor. Küreselleşme ideolojisinin ikinci elden izleyicilerinin İstanbulculukları, İstanbul'un sınırsız büyümesi ideolojisini üreterek İstanbul'u "Son İstanbul"a getirdi. Küreselleşme rüzgârlarının estirildiği 80'li yılların sonu 90'lı yılların başında "Bırakın İstanbul Kabuğunu Çatlatsın", "İstanbul'u Nasıl Satmalı?" diyenler, İstanbul'u satmanın, İstanbul'un kabuğunu çatlatmasının bedelinin ne olduğunu anlamışlar mıdır bilmiyorum. Anlamadılarsa, "Son İstanbul" Dergi Ekindeki görüntülere bir bakıversinler. Buna karşın, İstanbul, afet risklerine, bekleyen depremine, hâlâ daha, var olan korunacak tarihi ve doğal çevresine rağmen kabuğu çatlatılmaya ve satılmaya çalışılıyor. Bunun bedelini önce İstanbul'a yönlendirilen kamusal yatırım ve kaynağı karşılayan Türkiye, yaşadığı yerlerden kentsel dönüşüm uygulamalarıyla sürülen yoksul kesimler, azmanlaşan kentin her gün evlerinden işlerine, işlerinden evlerine gelirken sarfettikleri zaman ile yaşamlarından çalınan emekçiler ödemektedirler.

Ne yazık ki, yenilenen 2019 İstanbul Yerel Seçimlerinde seçmenler medya oyunlarıyla iki aday aracılığı ile küreselleşmeci/emperyalist siyasetin İstanbul için öngördüğü söyleme tutsak edilmişlerdir; ülkenin emperyalizme verdiği mücadeleyi baltalamaktadır.

Kaynaklar

Ahıska, M. (2001) İstanbul Üzerinden Ankara, İstanbul, Tarih Vakfı (36)51-55.

Akat, A.S. (1994) "Ankara", *Sabah Gazetesi*, 23 Ekim 1994.

Aksoy, A. (2009) "Istanbul's choice: Openness", *Istanbul City of Intersections,* The London School of Economics and Political Science, London, 48-51.

Altan, M. (1991) "Başkasaba", *Yeni Yüzyıl Gazetesi*, 5 Temmuz 1991.

Altan, M. (1996) "Ankara'nın Başkentliği", *Sabah Gazetesi*, 6 Haziran 1996.

Ambrose, P. (1986) *Whatever Happened to Planning*, Methuen, London.

Castels, M. (1989) *The Information City: Information Technology, Economic Restructuring and the Urban-Regional Process* (Oxford, Blackwell).

Cointreau-Levine, S. (1994) *Private Sector Participation in Municipal Solid Waste Services in Developing Countries*, Urban Management Programme, The World Bank, Washington, D.C.

Dillinger, W. (1991) *Urban Property Tax Reform*, The World Bank Working Papers, n.710, Washington D.C.

Dillinger, W. (1994) *Decentralization and its Implications for Urban Service Delivery, Urban Management Program, The* World Bank, Washington D.C.

Dowall, D.E. (1991) *Land Market Assessment: A New Tool For Urban Management*, A paper prepared for the Municipal Finance component of the joint UNDP/World Bank, UNCHS, Urban Management Program (UMP), Washington, D.C.

Düzel, N. (1994) "Ankara bir sussa", *Hürriyet Gazetesi*, 23 Şubat 1994.

Eraydın, A, Güvenç, M. ve Türel, A., (2005) "Küreselleşme Kıskacında Yeni Kentsel Oluşumlar", *Archidek*, (1)50-55.

Ersoy, M., ve Keskinok, H.Ç. (1997) "Yerelleşme: Küreselleşmeye Karşı Bir Akım mı?", *Teori*, (97)17-22.

Farvacoque, C and Mc Auslan, P. (1992) *Reforming Urban Land Policies and Institutions in Developing Countries*, Urban Management Program, The World Bank, Washington, D.C.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Filiztekin, A. (2008), *Türkiye'de Bölgesel Farklar ve Politikalar*, Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TUSİAD), TÜSİAD-T/2008-09/471, İstanbul.
Friedman, J. (1998) "The new political economy and of planning: The rise of civil society," in M.Douglas and J.Friedmann (eds), *Cities for Citizens: Planning and the Rise of Civil Society in a Global Age* Wiley, London.
Günay, B. (1996) "Ankara Karalamaları- Türkiye'nin Başkenti: Ankara", *Ada Kentliyim Dergisi*, 96 (7) 80-85.
Healey, P. (1993) "Planning Through Debate: Communicative Turn in Planning Theory". F.Fisher and J.Forester (eds) *The Argumentative Turn in Policy Analysis and Planning,* UCL Press, London.
Helsinki Yurttaşlar Derneği (2001) *Modernleşme ve Çokkültürlülük-Modernity and Multiculturalism,* Helsinki Yurttaşlar Derneği, İletişim Yayınları, İstanbul.
İstanbul Metropoliten Planlama Dairesi (2006), İstanbul Metropoliten Alanı ve Marmara Bölgesi Bütününe Yönelik Gelişme *Stratejileri, İstanbul* Büyükşehir Belediyesi, İstanbul.
Kahraman, H.B. (2001) "Ankara, bir şeyler", İstanbul, Tarih Vakfı (36)63-66.
Keskinok, H.Ç. (1988) "Comments on Recent Debates on Privatization of Services and Goods Provided Publicly", [Kamusal Olarak Sunulan Mal ve Hizmetlerin Özelleştirilmesiyle İlgili Tartışmalar Üzerine Görüşler], *METU Studies in Development*, 15(4) 74-78.
Keskinok, H.Ç. (1999) "Özelleştirme ve Kent Planlama", *Teori* , (109) 3-21.
Keskinok, H.Ç. (2001), Küreselleşme Kıskacında Kent ve Planlama, *Mimarist*, (3) 64-78.
Keskinok, H.Ç. (2002) "Türkiye'de Kent Planlamanın Sorunları ve Avrupa Birliği Süreci", (7-9 Kasım 2001 tarihinde Ankara'da gerçekeştirilen Avrupa Birliği Süreci ve Planlama başlıklı 25. Dünya Şehircilik Günü 5. Türkiye Şehircilik Kongresi'ne sunulan bildiri), *Avrupa Birliği Süreci ve Planlama*, Şehir Plancıları Odası yayını, Ankara, 129-37.
Keskinok, H.Ç. (2006) "Türkiye'nin Ulusal Devletine Karşı Yeniden Yapılanmasında Yerel Yönetim Reformu", *Kentleşme Siyasaları*, Kaynak Yayınları, 79-88.
Keskinok, Ç. (2009) "Kenti Tüketmek Üzerine", *Mimarist*, (33)74-77.
Keskinok, Ç. (2010a) "Kenti Korumak: Kamusallığı Yaratmak", *Kentleri Korumak ve Savunmak*, 8 Kasım Dünya Şehircilik GÜnü 33. Kolokyumu Bildiriler Kitabı, Şehir Plancıları Odası Yayını, Koza Yayıncılık, Ankara,
Keskinok, Ç. (2011) "Yeni Liberal Siyasalar, Post Modernizm ve Türkiye'de Kent Planlama" başlıklı bildiri, *21. Yüzyılda Planlamayı Düşünmek*, AÜ. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin 13-14 Mayıs 2011 tarihinde düzenlediği Sempozyum, basılmamış bildiri.
Keskinok, Ç. (2012a) "Küreselleşme İdeolojisinin Kent Planlamaya İlişkin Kavramları", *Küreselleşme Sürecinde Kent ve Mimarlık Sempozyumu*, 13-14 Ocak 2012, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul, TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Şubesi.
Keskinok, Ç. (2012b) "Siyasi İktidar, Kentsel Rantlar ve "Çılgın Projeler"", *Dosya*, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara Şubesi, (28) 108-112.
Keskinok, Ç. (2012c) "Van Kentinin Kentleşme Sorunları", *Van Kent Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, TMMOB Van İl Koordinasyon Kurulu, Ankara, 205-226.
Keskinok, H.Ç. (2010b) "Shifting from Planning Human Settlements to Enabling Networks: At What Costs? The Case of Turkey", [Yerleşmelerin Planlanmasından Ağların Kolaylaştırılmasına Kayış: Ne Pahasına? Türkiye Örneği] *Ekistics*, (75) (Basılacak).
Keyder, Ç, (1992) "İstanbul'u Nasıl Satmalı?", İstanbul, Tarih Vakfı (3).
Keyder, Ç. (1993) *Ulusal Kalkınmacılığın İflası*, İstanbul, Metis Yayınları.
Klitgaard, R., Mac Lean-Abaroa, R., Parris, H.L. (1996), *A Practical Approach to Dealing with Municipal Malfeasance*, Urban Management Program, The Working Paper Series, (7), The World Bank.
Koraltürk, M. (2001) "1920'lerde Ankara'nın Sermaye Birikimini Yönlendirme Girişimleri ve Buna İstanbul'un Tepkisi", İstanbul, Tarih Vakfı (36)97-101.
Özgen Savur, A. (der) (2013), "Gökyüzünden Fotoğraflarla Son İstanbul-3. Köprü İnşaatından Çamlıca'ya, Sahil Dolgusundan Fikitepe Yıkımına", Tempo Dergisi, (56) 45-65.
Özkan, D. (2001) "Bazen Bir Durumu Anlamak veya Anlatmak İçin", İstanbul, Tarih Vakfı (36)48-49.
Paul, S. (1985) *Choosing Between Private and Public Alternatives in Development: Criteria, Constraints and Challenges,* a World Bank Working Paper, Washington, D.C.
Sanyal, B. (1993), "Relegitimation of development planning: What will it take?" *Changing Cities* (MIT, Department of Urban Studies and Planning), Spring, pp. 4-6.
Sassen, S. (1991), *The Global City: New York, Tokyo and London*, Princeton University Press, Princeton, NJ.
Sönmez, M. (1998), *Türkiye'de Bölgesel Eşitsizlik*, Alan Yayıncılık, İstanbul.
Sönmez, M. (2001) "10 Boyutuyla 2000 İstanbul'u" *İstanbul,* Tarih Vakfı (36)86-92.
Tekelioğlu, O. (2001) Ankara'nın Tekseslilği, İstanbul'un Çok Sesliliği, İstanbul, Tarih Vakfı (36)76-79.
The World Bank (1983) *Urban Sector Review: Turkey*. The Document of World Bank, Report No: 4631-TU.
Tokatlı, N. , Erkip, F. (1998) "Foreign İnvestment in Producer Services: The Turkish Experience İn The Post-1980 Period" *Third World Planning Review,* 20(1) 87-106.
Tokatlı, N., Boyacı, Y. (1999) "The Changing Morphology of Commercial Activity in İstanbul", *Cities*, 16(3) 181-93.
Uğur, N. (2001) "Tarih Tahterevallisinde Ankara-İstanbul", İstanbul, Tarih Vakfı (36)67-69.
Un, N.ve Çelik, F. (1992) "Bırakın İstanbul Kabuğunu Çatlatsın". *Nokta* Dergisi, (11) 40-47.
UNDP (United Nations Development Program) (1990), *Urban Management Program/ Phase 2: Capacity Building for Urban Management in the 1990s*, United Nations Development Program.
Wallerstein, I. (1974) *The Modern World-System*, Academic Press, New York.
World Bank (1983) *Urban Sector Review in Turkey*, The Document of The World Bank.
World Bank (1991), *Urban Policy and Economic Development- An Agenda for the 1990s*, A World Bank Policy Paper, Washington, D.C.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ANTROPOS

Dünyaca ünlü primat ve insan evrimi uzmanı Tim D. White'la konuştuk

Prof. Dr. Erksin SAVAŞ • Paleoantropolog
Prof. Dr. Tim D. WHITE • California Üniversitesi Öğretim Üyesi
Söyleşi: Mertcan ERİCE • Ankara Üniversitesi Biyoloji Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi
Çeviri: Hazal Saral • Bilim ve Ütopya Dergisi İnternet Yayın ve Çeviri Editörü

Sevgili Okurlar,

Geçtiğimiz ay paleoantropoloji ve paleontoloji alanında çalışan bilim insanları arasında heyecan verici bir gelişme oldu. Dünyaca ünlü, National Geographic, Discovery gibi belgesel kanallarında sıkça görüntülenen ve çalışmalarının yakından takip edildiği Profesör Tim D. White ülkemizdeydi. Kırşehir'deki Ahi Evran Üniversitesi Antropoloji Bölümü Başkanı Doç. Dr. Cem Erkman'ı ziyaret eden ve birlikte projeler yürüten bu bilim insanı, dünya üniversiteleri sıralamasında ilk 10'da yer alan California Üniversitesi (Berkeley) öğretim üyesidir. Ülkemizi çok seven Tim White, bilim dünyasının primat ve insan evrimi konusunda tartışmasız en önde gelen bilim insanıdır. Davet edildiği toplantılara gitme konusunda çok seçici olan Tim'in ülkemize ve arazi çalışmalarına olan ilgisi kendisiyle tanıştığım 1992 yılına uzanır. Benim için onur kaynağı olan Profesör F. Clark'ın davet mektubu ile Fulbright burslusu olarak gittiğim UC Berkeley'de Tim White'ın da bulunması, ülkemiz paleontoloji ve paleoantropoloji bilimlerinin ivme kazanmasında son derecede önemli bir itici güç oldu. Çünkü Tim White bilinenin aksine, alçakgönüllü ve konusunda çalışan bilim insanlarına sınırsız destek vermeye istekli bir kişiliğe sahiptir.

Tim White, Erksin Savaş ve Berhane Asfaw Etiyopya'daki kazılar sırasında

Berkeley'de bulunduğum sırada arazi çalışmaları konusunda teorik birçok şey öğrendiğim Tim'le, hem ülkemizde, hem de kendisinin lideri olduğu Etiyopya Middle Awash projesinde uzun yıllar çalışma olanağı bulmam, kendimle birlikte ülkemiz paleoantropoloji çalışmalarının –deyim yerindeyse- çağ atlamasına neden oldu. Tim ve Clark Howell'ın da bulunduğu bir ekiple 1993 yılında Ankara Üniversitesi Rektörü'nü ziyaretimizde rektörün bize "Yakında bilgisayar aracılığıyla iletişim kurulabilecek" müjdesini (!) vermesi Tim'le gizlice gülüşmemize yol açmıştı. Çünkü Amerika'da başladığımız internet ile haberleşmeye Ankara'ya döndüğümden beri devam ediyorduk ve evde telefona bağlı modem ve Ortadoğu Teknik Üniversitesi Bilgisayar Ünitesindeki "server" aracılığıyla biz zaten bağlantı kuruyorduk. Şimdi sizlere çok komik gelecek ama bir sayfalık bir yazıyı son derecede ağır işleyen modem aracılığıyla göndermek yaklaşık 10 dakika sürüyordu.

Daha sonra öğrencilerim Doç. Dr. Cem Erkman, Prof. Dr. Cesur Pehlevan, Dr. Ferhat Kaya, Prof. Dr. Şakir Önder Özkurt da Afrika'daki çalışmalara katıldılar ve Tim'in Türkiye ve Türk insanı sevgisinin gelişmesine katkıda bulundular. 30 yıla yakın arkadaşlığımızda her zaman Türklerin çalışkanlığını dile getiren Tim White'la Yüksek Lisans öğrencisi Mertcan Erice'nin yaptığı röportaj aşağıda. Tim'in Mertcan'ın sorularını çok beğenmesi beni gururlandırdı. Konuya ilgi duyuyorsanız, bu aydınlatıcı röportajdan çok yararlanacağınızı düşünüyorum. Tim ile arazi çalışmalarını ve yaşadığımız ilginç anıları gelecek yazılarımda konu edinmeyi planlıyorum.

Bilimle ve sevgiyle kalın.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bilim ve Ütopya: Sizin de aralarında olduğunuz çok sayıda bilim insanı, primat bipedalizminin (iki ayak üzerinde yürüme) kökeninin Afrika olduğunu savunuyor. Bize bunun delillerini aktarabilir misiniz?

Prof. Dr. Tim D. White: İnsanların primat atalarını düşünün. Bu türlerden yalnızca biri, iki ayağının üzerinde yürümeye başlıyor. Bunun nerede, ne zaman, neden ve ne şekilde gerçekleştiğini bilmek istiyoruz. Bu soruyu yanıtlayabilmek için kanıtlara ihtiyacımız var. Afrika'da, Asya'da, Avrupa'da ve burada Türkiye'de sorulan soru hep aynı ve hepsinde de kanıtlar aranıyor. Bugün elimizdeki en iyi kanıt Afrika'dan. İki ayak üzerinde yürümenin yaklaşık 5 milyon yıl yaşındaki ilk bulgularını Afrika'da görüyoruz. 5 milyon yıl öncesi, bugün yaşayan en yakın akrabamız olan şempanzelerle ortak atayı paylaşmamızdan sonrasına denk düşüyor. Bu şempanzeler diğer tüm primatlar gibi dört ayağı üzerinde yürüyordu. Aramızdaki ayrışma/çeşitlenme yaklaşık 7 milyon yıl önce gerçekleşti; bunu tarihlendirmelere ve başka birçok bulguya dayanarak saptayabiliyoruz. Bugün elimizde bulunan 3-4 milyon yıl öncesine ait fosiller ise *Australopithecus* adında bir canlıya ait. Bu canlının Güney, Doğu ve Orta Afrika'da iskelet kalıntılarına ulaşmış bulunuyoruz. İskelet anatomisinden açıkça anlaşıldığı üzere bu canlı iki ayağı üzerinde yürüyordu. Biz de şu soruyu sorduk: *Australopithecus'tan* önce ne olmuştu?

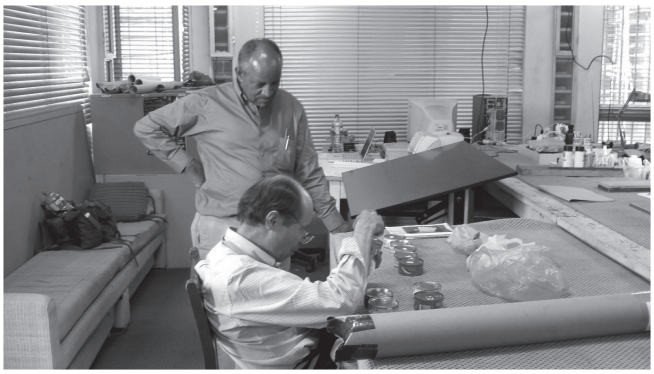

Tim White arazide

1992 yılına kadar elimizde bununla ilgili bir kanıt bulunmuyordu. Çünkü herhangi bir fosile ulaşmış değildik. Ancak sonra, Etiyopya'daki kazılarda *Australopithecus'tan* daha yaşlı bir fosil bulduk. Fosili incelediğimizde bugünkü insandan ve şempanzeden çok farklı olduğunu gördük. Bulduğumuz fosil eşsizdi; başka hiçbir canlıya benzemiyordu. Peki, bu fosili insana bağlayan herhangi özel bir şey var mıydı? Bu canlının pelvisinde, ayağında ve kafatasında bulunan birçok özellik, kendisinden sonra gelen *Australopithecus'la* ve insanlarla benzerlik gösteriyordu. Özellikle de pelvisi ve ayakları, iki ayağı üzerinde yürüdüğünün göstergesiydi. Pelvisin arka kısmının yanı sıra aynı zamanda elleri de ağaçlara tırmanma konusundaki hünerlerini ortaya koyuyordu. Yani, bu organizma insan değildi; ancak insan olmanın en temel özelliği olan, iki ayak üzerinde yorulmadan uzun mesafe kat edebilme yeteneğine sahipti. Bu dönemde yalnızca Etiyopya, Çad ve Kenya'dan bulgulara erişebilmiştik. Daha sonraları edindiğimiz tüm kanıtlar yine Afrika'dandı. Başka kıtalarda herhangi bir şeye ulaşamamıştık. Yani Afrika'nın, bu eşsiz yürüme biçiminin ortaya çıktığı yer olduğu açıktı.

BÜ: Dik yürümenin Avrasya kökenli olduğunu savunanların temel dayanakları nelerdir? Sizce hangi noktalarda yanılıyorlar?

TDW: Bipedalizmin Avrasya'da ortaya çıktığı gibi bir hipotez var olmakla birlikte, maalesef bunu destekleyecek en ufak bir kanıt bulunmuyor. Sıfır! Biri bir kanıt bulacak olursa oturur analiz ederiz. Bugüne kadar bu konuda ortaya atılan tek bulgu, Yunanistan'da bulunan ve bir iki ayaklıya ait olduğu iddia edilen ayak izleri. Ancak yalnızca bu çalışmayı yayımlayan ekip bunun bir iki ayaklıya ait olduğunu düşünüyor. Başka hiçbir bulgu yok bu konuda. Çok sayıda ape (Ape: şempanze ve orangutan gibi kuyruksuz büyük maymunlar) bulgusu var ama. Tüm Avrasya'dan, Çin'den, İspanya'dan, Türkiye'den, Yunanistan'dan... Her yerde ape, ape, ape! Ama bu ape fosillerine ilişkin delillerin bulunduğu hiçbir yerde bipedal izine rastlanmış değil.

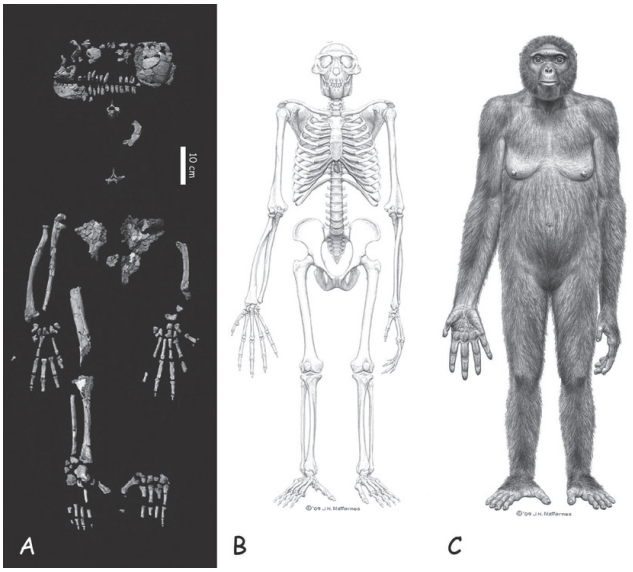
Etiyopyalı antropolog Berhane Asfaw ve Tim White

BÜ: Öncül bipedallerin hareketleri hakkında neler biliyoruz? Zamanlarının çoğunu ağaçta mı yoksa yerde mi geçiriyorlardı?

TDW: Afrika'da bulunan *Ardipithecus* iskeletleri, bu canlıların, bugün bizim becerebileceğimizden çok daha kolay bir biçimde ağaçlarda hareket ettiğini gösteriyor. Yerde ise şempanzelere göre daha rahatlar. Yani, iki çevreye de uyumlu davranabiliyorlardı. Peki ağaçları sadece uyumak için kullanıp yerde mi dolaşıyorlardı? Biz primatların güvende olmak, yiyecek bulmak ve hayatta kalmak için ne gerekiyorsa onu yaptığını biliyoruz. Yani, bunların bir kısmı muhtemelen ağaçlarda uzun vakit geçiriyor. Hatta belki tüm gece boyunca orada kalıyorlardı. Tıpkı şempanzeler gibi. Ama örneğin gorilleri düşünün. Bir goril zamanını ağaçta mı yoksa yerde mi geçirir? Yanıt açık: Yerde. O kesin olarak bir yer maymunudur çünkü. Yerde dört ayağı üzerinde yürür. İki ayağı üzerinde de yürüyebilir aslında ama bunu yapması için hiçbir sebep yoktur. Zaten bu pozisyonda çok uzun mesafe de kat edemez; kasları ve iskeleti buna göre adapte olmamıştır. Evrimsel olarak böyle bir

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

gereklilik yoktur; o bir otçuldur, yerde dolaşır ve bolca ot yer. Daha çok meyve tüketen şempanzeler gibi ağaca tırmanması gerekmez. Ama sonuçta ikisi de Afrika maymunudur.

Ardipithecus ramidus

Şimdi, gelelim *Ardipithecus'a*. O ne yapıyordu? Meyve tüketiyor muydu? Muhtemelen evet. Yerdeki besinlerden yiyor muydu? Muhtemelen evet. O bir hepçildi. Peki, bunu nereden mi biliyoruz? Dişlerinden. Dişlerinin şeklinden ve izotoplarından biliyoruz. Başka primatların davranışlarıyla karşılaştırmamızdan biliyoruz. Şempanzeler ne yiyordu? Meyve. Bu bilgiye de yine dişlerden ulaştık; dişlerin karbon izotoplarından. Analiz ettiğimiz fosiller yalnızca meyve tüketen primatlara ait fosiller değillerdi. Ama örneğin ağaçlarda incirin bulunduğu mevsimlerde, *Ardipithecus* ağaçlara tırmanır ve incir yerdi. Yani, o iki türlü de yaşayan bir canlıydı.

Nihayetinde günümüzden geçmişe bakarken çok dikkatli olmalıyız. Paleontolojinin güzelliği bugün gördüklerimiz üzerinden geçmişi hayal etmede değil, kanıtlar aracılığıyla geçmişi aydınlatmada yatar. Paleontolojinin bize anlattığı, geçmişin dünyasının bugünün dünyasından farklı olduğudur. Atalarımız, bugünkü bizlerden farklıydı...

BÜ: Hominin ve hominid nedir? Aralarında nasıl bir fark vardır?

TDW: Hominin ve hominid arasında yazım farklılığı var. Anlam olarak ise hayvanları nasıl sınıflandırmak istediğinize göre değişir. Hominid, bir memeli grubu olan *hominidae'nin* kısaltılmış hali. Bunun gibi başka memeli grupları da var. Örneğin *ursudae*; yani ayı grubu. Ya da *hyaenidae*; yani hyena grubu (sırtlangiller). Şimdi, insanları sınıflandıracak olursak bizler tanım gereği hominidiz. Tabii ki bizim bir familyaya ait olmamız gerektiğini düşünüyorsanız bu terimi kullanırsınız. Ben şahsen öyle düşünüyorum. Tercih meselesi... Ancak ben, şempanzelerin hominid olarak adlandırılmaması gerektiği kanaatindeyim. Çünkü onlar farklı bir memeli familyasına aitler. İnsanlardan da çok farklılar. Onları *panid* veya *gorillad* şeklinde adlandırmayı uygun buluyorum. Başkaları benimle aynı fikirde değiller; diyorlar ki "ama bakın şempanzeler bize çok benziyor. Evet, bizimle aynı ailedeler ama hominid ailesi içinde farklı bir oymağa (aile ile cins arasında kullanılan bir birim, oymak: tribe) dahiller. Sınıflandırmayla ilgili bu bakış açısı son 15 yılda yaygınlaştı ve geldiğimiz noktada ciddi kafa karışıklığına sebep oldu. Hem halkın hem de bilim insanlarının kafası karışmış durumda. Çünkü insanlar aynı sözcüğü kullanarak farklı anlamları kastetmiş olabiliyor. Örneğin ben size hominidin ne olduğunu açıklayacak olursam, onun maymunlar grubunun bizim tarafımıza yakın olan kısmında kalan canlılar olduğunu söylerim. Bu benim tanımım; en nihayetinde isimlere anlamını veren bizleriz. Yani *Australopithecus*, *Ardipithecus*, *Homo erectus* gibi türler birer hominiddir ve sapiens yani biz de hominidiz. Aile tanımı yapan başka insanlara göre, şempanzeler bize benzediğine göre onları da hominid olarak adlandırmamız gerekiyor. Yani aramızdaki tanım farkı şu: "Ben hominid dediğimde tek bir şeyi kastediyorum, onlarınkiyse çok daha geniş bir tanım." Kim haklı? Haklı diye bir şey yok. İsimleri biz veriyoruz, biz kullanıyoruz ve doğru kullanım diye bir şey yok. Bu bir tanımlama meselesi. Tek bir doğru sınıflandırma yok. Yalnızca bugün popüler olan bir tane var, o da hominin terimini içeriyor. Hominin sözcüğü, bizim (*sapiens*) yalnızca takım olarak farklılığımızı ifade ediyor. Ancak bana kalırsa, biz diğer maymunlardan epey farklıyız, o yüzden bizim kendimize ait farklı bir familya adlandırmamız olmalı. Bence stabiliteyi korumalıyız; çünkü Charles Darwin aile ağacında bize ait olan dalı "hominid" olarak tanımlamıştı. Ondan 100 yıl sonra, George Gaylord Simpson da aynı tanımı kullanmıştı ve o dönemde herkes "hominid" terimiyle ne ifade edildiğini anlayabiliyordu. Ancak bugün şöyle bir durum var: Bir primatolog geliyor ve diyor ki "bak, bir hominid!" ve siz onun neden bahsettiğini anlayamıyorsunuz. Çünkü onun hominid tanımının neyi kapsadığını bilemiyorsunuz.

"Middle Awash" proje ekibi, Ardipithecus buluntuları üzerinde çalışıyor. Küçük sarı belirteçler, Ardipithecus parçalarının çıktığı noktaları gösteriyor.

Hayvanları sınıflandırırken seçme şansımız olması gerekir. Herkes bizim "Homo sapiens" olduğumuz

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

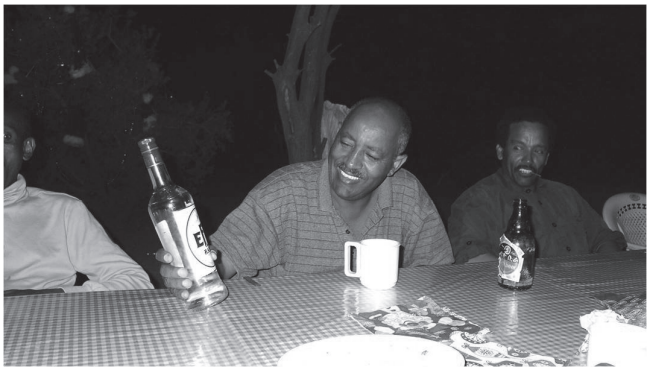

Ahi Evran Üniversitesi'nde çalışmalarda bulunan uluslararası araştırma grubunun bazı üyeleri, bir de konferans verdiler.

konusunda hemfikir ancak *Homo sapiens* nerede başlıyor? *Homo erectus* nerede son buluyor? Evrim sürekli işleyen bir süreç ancak sınıflandırma sonlu. Tanımı gereği böyle, bir şeyi sınıflandırıyorsunuz. İşte modern hayvanları ve fosilleri sınıflandırırken yaşanan sorun bu ve kolay çözülecek bir şey değil. Yani günümüzde biriyle hominidler hakkında konuşurken o kişiye hominid terimiyle neyi kastettiğini açıkça sormalısınız. Böylece o size neyi kastettiğini söyler. Siz de neden bahsedildiğini anlamış olursunuz.

BÜ: Ardipithecus cinsinde gözlenen ağaç yaşamına yönelik bazı adaptasyonlar (kolların bacaklardan uzun olması gibi), iki ayak üzerinde yürümenin ormanlık alanlarda evrimleştiğinin göstergesi olabilir mi?

TDW: İki ayağı üzerinde yürüyecek şekilde evrimleşen canlılar hepçil canlılardı. Şempanzeler gibi meyveyle veya goriller gibi sebzeyle beslenmiyorlardı. Etçiller gibi sadece et de tüketmiyorlardı. Hepçillerdi. Bir sebeple, hareketleriyle ilgili bir değişikliğe gitmişlerdi. Bu değişiklik belki beslenme, belki sosyal yapı, belki de üremeyle ilgiliydi. Birçok teori ortaya atılabilir. Ancak bu canlılar hem ormanlık arazide hem de daha açık arazilerde hareket edebiliyordu. Tüm bu farklı habitatlarda yaşayabiliyorlardı. *Ardipithecus* da muhtemelen bu sebeple, ağaçlara tırmanan hayvanlarda gördüğümüz bir özellik olan uzun kollara ve parmaklara sahipti. Bunun yanında ayakları ve pelvisi de iki ayak üzerinde yürümesine müsaade edecek şekilde evrimleşmişti. Sonuç olarak, orman mı savan mı sorusu bizi yanlış yönlendiriyor. Bence bu sorunun yanıtı şu: Yaşadıkları yer, tropik ormandan daha açık, savandan daha kapalı bir ormanlık araziydi ve zemini otlarla kaplıydı. Bu konuda elimizde ne gibi kanıtlar mı var? Tohumlar var, taşlaşmış ağaçlar ve maymunlar var, sedimanlar (çökeller) var. Ayrıca stratigrafiye başvuruyoruz. Bunların dışında daha birçok bağımsız gösterge bize bu canlının tercih ettiği habitatı gösteriyor ve bu habitat savan değil, orman. Sonuç olarak bipedalizm bu organizmanın davranışları neticesinde belirlenmişti. Benim fikrim, bipedalizmin muhtemelen beslenmeden değil, sosyal davranışlardan kaynaklandığı yönünde.

"Middle Awash" proje ekibi, Türk rakısıyla tanışıyor

BÜ: Homo erectus, bildiğimiz kadarıyla Afrika'yı terk eden en eski insan türü. Fakat H. erectus'ların bir kısmı Afrika'da kalıyor ve daha farklı bir evrim süreci yaşıyor. Afrika'da kalanların, Homo ergaster olarak isimlendirilmesini doğru buluyor musunuz? Bulmuyorsanız neden?

TDW: Bu yine bir isimlendirme meselesi ve farklı kişilerin bu konuda farklı fikirleri var. Bir ismin kullanımı, başka bir ismin gerekli olduğuna dair bir kanıt sunulana kadardır. Beyni günümüz maymunlarından büyük, insandan ise küçük olan hominidleri sınıflandırmak için kullanılan ilk isim *Homo erectus* idi. Bugün, fosilleri ayırma ve her birine farklı isimler verme eğilimi mevcut. Bu eğilim 1970-1980'lerde başladı ve günümüzde de sürüyor. Kimileri, Afrika fosillerine farklı isim verilmesi gerektiğini savunuyordu. Onlar *ergaster* ismini kullandılar. Ben buna gerek olduğunu düşünmüyorum. Bence bulunan bu fosiller, geniş kavramıyla çok rahat biçimde *Homo erectus* tanımına uyuyordu. *Homo erectus* Afrika'dan çıktığını bildiğimiz ilk türdü. Bunun ilk kanıtı, buraya çok yakın bir yerde, Gürcistan'ın Tiflis yakınlarındaki Dmanisi kasabasında bulunmuştu. Bence bu canlı buraya, yani Anadolu'ya da uğramıştı. Kendisi-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Etiyopya'daki kazılarda güvenlik amacıyla, silahlı görevliler de çalışmalara eşlik eder.

ne şimdilik pek rastlamadık ancak taş aletler bulduk (Ülkemizde, tarihlendirmesi iyi yapılmış ve 900.000 yıl öncesindeki insanlara işaret eden en eski taş alet buluntu yeri olan Dursunlu, başkanlığını Erksin Savaş Güleç'in yaptığı, aralarında Tim White ve F. Clark Howell'ın da olduğu bir araştırmacı grubu tarafından 1993'te keşfedildi). Bunlar önemli göstergeler. İspanya'da da yaklaşık 800.000 yıl yaşında örnekler bulduk. Her ne kadar İspanyollar onları farklı isimlendirmiş olsalar da bu canlılar muhtemelen aynı türe aitti. Tamam, her fosile farklı isim verebilirsiniz, sorun değil. Ama bunu yaparak dünyanın muhtelif yerlerinde farklı türlerin evrimleştiğine dair bir fikir ortaya atmış oluyorsunuz ve bence bu doğru değil. Bunu başka canlılara da uygulayacak olursanız iyice kafa karışıklığına sebep olursunuz. Bence insanların bu konuda kafası zaten yeterince karışık. Bu isimleri alışılagelmişin dışında kullanıyorlar. Örneğin buluntu adlarını "cins" isimleri şeklinde kullanıyorlar. Cinsler birey değildir, cinstir. Popülasyonları kapsarlar, popülasyonlar da bireylerden oluşur. Örneğin "Ben Tim'im, sen Mertcan'sın" diyebilirim ama bu yalnızca farklı bireyler olduğumuzu gösterir, farklı cinsler olduğumuzu değil.

BÜ: Türkiye'de insan evrimi konusunda çalışan antropologlara iletmek istedikleriniz nelerdir?

TDW: Bu noktada iki şeyi belirtmek istiyorum. İlki, ülkenizin paleoantropoloji konusunda köklü bir geçmişi var. Bu geçmişin sonucunda çeşitli kurumlar oluşturmuşsunuz. Örneğin bu çalışmayı* destekleyen Ahi Evran Üniversitesi gibi. Bu projeye ilgi duyan öğrencilerimiz var. Türkiye'nin potansiyeli, bu öğrencilerin ve eğitmenlerinin gerek sahada gerekse laboratuvarlarda çalışmalarını sürdürmesiyle gerçekleşecek. Türkiye'nin geleceği gerçekten çok parlak. Değinmek istediğim diğer nokta ise Türkiye'nin coğrafi konumu. Türkiye "Eski Dünya"nın merkezinde yer alıyor. Avrupa'nın, Afrika'nın, Ortadoğu'nun ve Avrasya'nın tam ortasında. Muhteşem bir yer burası! Bir o kadar da muhteşem bir potansiyele sahip. Ben rahatlıkla şu öngörüde bulunabiliyorum: bugün ne kadar önemli mesafe kat etmiş olsak da Türkiye'deki çalışmalar sürdükçe ileride çok daha fazlasını öğreneceğiz. Her alanda! Yalnızca Neolitik ve Roma Dönemi'ni değil, çok daha eskiyi de öğreneceğiz. Bugün, Türkiye'de elde edilen bulgular sayesinde burada 1 milyon yıl önce de insanların yaşadığını biliyoruz. Çalışmalar derinleştirildikçe elimizdeki bulguların daha da çeşitleneceğini düşünüyorum. Potansiyel gerçekten çok yüksek!

BÜ: Cevaplarınız ve ayırdığınız vakit için çok teşekkür ederim.

TDW: Bunları nasıl hazırladınız, çok iyi sorular!

*Bahsi geçen çalışma, Kırşehir'de yapılan bir Geç Miyosen Dönem kazısı. Tim White ve uluslararası bir araştırmacı ekibi, özellikle de keşfedilen primat buluntularını incelemek için Kırşehir'e gelmişlerdi.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

KONDOR'UN GÜNCESİ

Evita 100 yaşında!

Özgür UYANIK • Gazeteci - Yazar

Eva bir şey için doğmuştu. Bu hayata gelmenin ona yüklediği bir misyon olduğunun farkındaydı. Dünyaya bakışı ve onu kavrayışı yüksekti. Kendi kaderini değiştirme arzusu, ait olduğu milletin hak mücadelesiyle bütünleşti. Arjantin siyaset sahnesinde yalnızca altı yıl rol aldı. Milletvekili ya da asla resmi bir görevi olmamıştı. Öldüğünde henüz 33 yaşında olmasına karşın, çağdaş Arjantin tarihinin en önemli kadınına dönüşmüştü. Büyük bir arzu ile yürüttüğü mücadele onu öldükten sonra bile toplumsal mücadelenin canlı bir parçası haline getirdi.

Eva Peron (1919-1952)

22 Kasım 1955 gecesi, Peron hükümetini deviren General Pedro Aramburu'nun emriyle, Merkez Sendikası CGT binasına özel bir askeri birlik girdi. Operasyonun hedefi sendika binasının ilk katında sergilenen Eva Duarte Peron'un na'şını kaçırmaktı. Evita'nın mumyalanmış cesedi, içinde bulunduğu muhafazayla taşınamadığı için çıkarılmak zorundaydı. Evita düşmanı olan bu askerler, cesede bilerek zarar verdiler ve aşağıladılar. Evita'dan geriye kalanlar bir kamyona yüklendi ve her gün nerede olduğu tespit edilemesin diye başka bir yere taşındı. Hatta bir defasında kadavrayı korumakla görevli askerler Peronistlerin onu almaya geldiğini sanarak hamile bir kadına ateş edip öldürdüler. Operasyonun komutanı Albay Carlos de Moori Koenig, Eva'nın içinde olduğu tabutu dik biçimde kendi ofisine yerleştirdi. Bir süre sonra General Aramburu, kadavrayı orduya bağlı bir rahibe teslim etti. Ancak Eva'nın na'şının yeri gizliliğini korumaya devam etti. Annesi yıllarca kızının mezarını aradı. Arjantin oligarşisi Eva'dan o kadar nefret ediyordu ki, cesedinin bile o topraklarda kalmasını kabul edemiyordu. Eva'nın na'şı 1957 yılında gizlice İtalya'ya taşındı ve bir mezarlığa başka bir adla gömüldü.

1970 yılında Peronist silahlı hareket Montoneros General Aramburu'yu kaçırarak cesedin yerini öğrenene kadar kimsenin İtalya'daki mezardan haberi yoktu. Sosyal patlamayı frenleyemeyen cunta, sürgündeki Peron ile ilişki kurmak istediğinde General Lanusse'nin aklına Evita'yı Peron'a teslim etmek geldi. 1971 yılının Eylül ayında Eva, Milan'daki mezardan çıkarılarak Madrid'teki eşi Peron'a iade edildi.

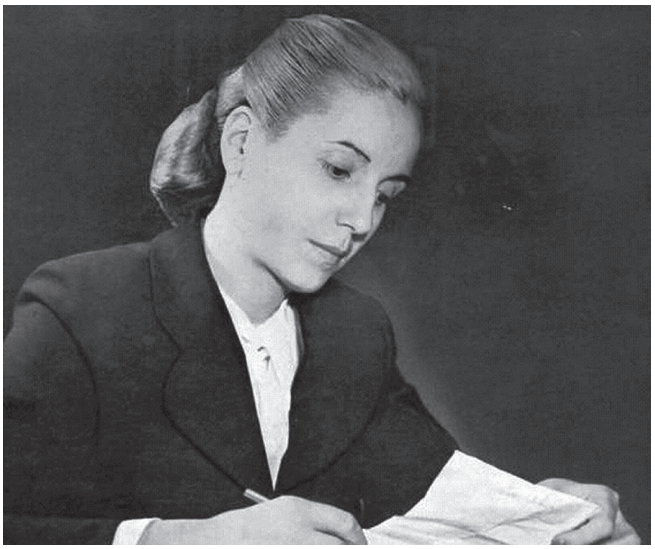
Eva'nın cansız bedeni ancak 1974 yılında vatanına dönebildi ve bugün dinlendiği Recoleta'daki mezarına 1976 yılında yerleştirildi.

> "Evita düşmanı olan bu askerler, cesede bilerek zarar verdiler ve aşağıladılar. Evita'dan geriye kalanlar bir kamyona yüklendi ve her gün nerede olduğu tespit edilemesin diye başka bir yere taşındı."

Bir yıldız doğuyor

Eva bir şey için doğmuştu. Bu hayata gelmenin ona yüklediği bir misyon olduğunun farkındaydı. Dünyaya bakışı ve onu kavrayışı yüksekti. Kendi kaderini değiştirme arzusu, ait olduğu milletin hak mücadelesiyle bütünleşti. Arjantin siyaset sahnesinde yalnızca altı

yıl rol aldı. Milletvekili ya da asla resmi bir görevi olmamıştı. Öldüğünde henüz 33 yaşında olmasına karşın, çağdaş Arjantin tarihinin en önemli kadınına dönüşmüştü. Büyük bir arzu ile yürüttüğü mücadele onu öldükten sonra bile toplumsal mücadelenin canlı bir parçası haline getirdi.

Dünya onu Arjantin çağdaş siyasetinin en büyük akımının "Peronizm"in kurucu lideri General Juan Domingo Peron'un eşi Eva Peron olarak tanıdı. Fakat Eva Peron'u anlamak için Eva Duarte'yi, yani onun doğduğu ve büyüdüğü koşulları tanımak gerekir. Eva, 7 Mayıs 1919'da Arjantin başkentine üç yüz kilometre mesafede Los Toldos'da doğdu. Kasaba bu ismi yerli halk Mapuche'lerin evlerinden almıştı. Bu kasaba Evita'nın doğumundan kısa bir süre öncesinde resmen bir belediyeye sahip olmuştu. Beş kardeşin en küçüğüydü. Aslında doğum yeri ve tarihi de uzun süre tartışma konusu olmuştu. Çünkü babası Juan Duarte, kırsal kesimde adet olduğu üzere bir resmi bir de kilise nikâhlı iki eşe sahipti. Evita'nın annesiyle resmi nikâhlı değildi. Babasının resmi ailesi Chivilcoy'da yaşıyordu. Eva'nın resmi bir doğum belgesi bile yoktu. Bu nedenle 1945'te General Juan Domingo Peron'la evleneceği zaman sahte bir doğum belgesi yaptırmak zorunda kalmıştı. O belgede doğum tarihi üç yıl daha geç görünüyordu. Fakat yıllar sonra yapılan araştırmalarda kilisedeki vaftiz belgesinden doğum yeri ve tarihi net olarak çıkarılabilmiştir.

Baba Juan Duarte, 20.yy'ın başında yerli topraklarına el koyan büyük toprak sahiplerinden biriydi. Bu Arjantin devletinin bir "yeniden fetih" politikasının sonucuydu. Kardeşi Chivilcoy'un belediye başkanıydı. Eva, babasının öldüğü 1926 yılına dek Los Toldos'da yaşadı. O tarihten sonra resmi bir hak iddiasında bulunamayan Eva'nın annesi, yaşadığı toprağı terk etmek zorunda kaldı. Eva, bir toprak ağasının "gayrı meşru" çocuğu olarak doğmuş fakat yedi yaşına basmadan mülksüz bir annenin beş çocuğundan biri olduğunun bilincine varmıştı. (İleride iktidar gücünü elde ettiğinde bu yasadaki "meşru ve gayrı meşru" çocuk ayrımını kaldırmak için yasa hazırlayacaktı.)

Yoksulluğa boyun eğmeden hayallerinin peşinde

1929 Büyük Krizi patladığında henüz on yaşındaydı. Arjantin gibi tarım ihraççısı ülkeler krizin faturasını emekçi halka ve küçük üreticiye yıktılar. Üreticiler topraklarını ekmek için -ürünlerini sattıktan sonra ödemek üzere- bankalara borçlandılar. Fakat Arjantin'in başlıca tedarikçisi olduğu ABD ve İngiltere hem aldıkları ürünlerde fiyat düşürdüler, hem de %40 gümrük vergisi getirdiler. Toprak sahiplerinin büyük çoğunluğu borçlarını ödeyemedi ve ipotekli arazilerini kaybettiler. Tarım işçileri yevmiyelerini alamadı. Aileleriyle aç kaldılar ve şehirlere göç başladı.

Bu koşullarda Eva'nın ailesi de Junin şehrine gitti. Junin, Buenos Aires eyaletinin önemli bir kentiydi. İki ana tren hattına sahipti ve burada binlerce işçi çalışıyordu. Ablalarından biri öğretmen, diğeri posta memuru, erkek kardeşi ise bir eczanede kalfa olarak çalışmaya başladı.

Eva küçük yaşta "normal" bir aileye sahip olamayacağının farkına vardı. Mesela hep beraber sinemaya giden ya da evde radyo tiyatrosu dinleyen bir ailesi olmayacaktı. Doğum gününde arkadaşlarıyla mumları üflerken fotoğraf çekilemeyecekti. Ablalarından kalan yırtık, ayağına dar ayakkabıları ve başkalarının çocuklarının artık kullanmadığı elbiseleri giymek zorunda kalacaktı. Bayram günleri zengin ailelerin okula gelip, yoksul çocuklarının başlarını okşayıp hayırseverlik gösterilerinin tanığı ve kurbanı olacaktı. O dönemden itibaren zenginlere dönük bir nefret taşıyacaktı. Bu konudaki görüşünü kitabında sakınmaksızın şöyle yazacaktı: "Sadaka vermek ve hayırseverlik, benim için, zenginliğin gösterişi ve yoksulları aşağılama gücünün ifadesidir... Çocukluğumun geçtiği yerde fakirler zenginlerden çok daha fazlaydı. Bu yüzden ben fakirlerin ve zenginlerin varlığının farkındaydım ve biliyordum ki fakirler zenginlerden çok daha fazlaydı ve her yerdeydiler. Henüz bu adaletsizliğin üçüncü bir boyutu olduğunu öğrenmemiştim. On bir yaşıma kadar fakirlerin çimenler ve zenginlerin ise ağaçlar gibi olduğuna inanıyordum. Bir gün ilk kez bir emekçinin ağzından fakirlerin zenginlerin aşırı zengin olduğu için yoksullaştığını duydum. Bu keşif bende çok büyük bir etki yarattı. Bir keresinde 'bunların hepsi bir gün değişecek' dediğimi hatırlıyorum. Ve bunun bir arzu mu, lanet okuma mı, yoksa her ikisi birden mi olup olmadığını bilmiyordum. Sözlerimin tüm isyanların ortak ifadesi olmasına karşın, söylediklerime kesin bir inanç duyuyordum. Belki de o zamandan beri gerçekten her şeyin farklı olacağına inanıyordum; ama ne zaman ve nasıl olacağını bilmiyordum."[1]

Peron'la tanışma ve Arjantin'de siyasi durum

1) Eva Perón, La razón de mi vida, Peuser, Buenos Aires, 1951

Sessiz, tutkulu, hayalleri olan ama gerçek dünyanın çatışmasını ruhunda taşıyan bir kadındı. Kendini ifade edebildiği tek yer, sahneydi. İlk kez 20 Ekim 1933'te bir radyo tiyatrosunda şiir okuyarak bu büyülü dünyaya adımını attı. On beş yaşında oyuncu olma rüyasıyla yollara düşmüştü. Bazı tarihçilere göre, kısa süre sonra polis işkencesinde ölen sendikacı sevgilisi Damian Gomez'in ardından başkent Buenos Aires'e geldi. Tiyatrolarda ve tango salonlarında çalıştı. 26 Temmuz 1936'da ilk kez bir gazetede resmi yayımlandı. Buenos Aires'in iyi salonlarında ve filmlerde başrol oynadı. 1943'te bir radyo tiyatroyla kontrat imzaladı. Aynı yıl Arjantin'in ilk radyo emekçileri sendikası olan ARA'nın kurucuları arasında yer aldı.

1944 başında Juan Domingo Peron'la tanıştı ve birbirlerine âşık oldular. O sırada Peron 1943 Devrimi olarak bilinen, halkın desteklediği bir askeri darbe yoluyla iktidarı ele geçiren grup içindeydi. Evita'nın çalıştığı Belgrano radyosu da bu askeri rejimin destekçisiydi.

1916'da ilk serbest seçimlerini yapan Arjantin'de temsili demokrasi 1929 kriziyle çökmüştü. Onu izleyen yıllar boyunca bir dizi askeri darbe ve zorbalık düzeni egemen oldu. Bu on yıllık döneme "Utanç Verici On Yıl" adı verilir. Fakat 1943'te Albay Peron ve arkadaşlarının iktidarı ele geçirmesiyle durum halk kesimleri lehine düzelmeye başladı. O tarihten itibaren oligarşinin çıkarlarını temsil eden muhafazakârlar askeri yoldan başarılı olamayacağını anladı. İlk seçimlerde hile ile kendi istedikleri sonucu elde etme hedefine yöneldiler. Buna karşı Peron, hızla kendi siyasetini geniş kitlelerde benimsetme yolunu seçti. Bunun için de Çalışma Bakanlığını sendikal örgütlenme ve sosyal programlar için kullandı. Kendisini bir politikacı olarak değil, bir lider olarak konumlandırdı. Zira 1930'ların başından itibaren yolsuzluk batağına batmış politikacılığın artık bir prestiji kalmamıştı. Üstelik Peron, Mussolini'li yıllarda İtalya'da askeri ateşe olarak bulunduğundan "Duce"nin kitleleri örgütleme becerisinden bazı dersler çıkarmıştı. Bunların başında "korporatizm" geliyordu. Çalışma Bakanlığı Sekreteri olarak emekçi sınıfı harekete geçirdi ve onu birleştirdi. Geleneksel politik partiler tarafından desteklenmedi. Politik hareketin ana kolonunu sendikal hareket haline getirdi. Bu yeni ve modern bir siyasetti. Hemen sosyal güvenlik ve çalışma yasaları çıkarıldı, iş mahkemeleri kuruldu, işten atılanlara tazminat hakkı tanındı ve iki milyon kişi emeklilik hakkı kazandı. Gazetecilere statü kazandırıldı, demiryolu işçilerine özel hastane açtı. 1944 yılında 123 toplu sözleşmeyle 1 milyon 400 bin, 1945'te 347 toplu sözleşmeyle 2 milyon 200 bin işçiye ulaşıldı. Ayrıca Peron askeri yönetimin ilk günlerinde kararnameyle faaliyeti yasaklanmış sendikacıların yasağını da kaldırmayı başardı.

ABD büyükelçisi Spuille Braden, Peron gibi bir askerin önderliğinde büyüyen bu işçi ve gençlik temelli toplumsal hareketin önüne geçmek için büyük bir cephe örgütledi. Ülke bir anda Peronist ve anti Peronist olmak üzere iki cepheye bölündü. Bu kamplaşma silahlı kuvvetlerin zirvesine kadar uzandı ve Peron, 9 Ekim 1945'te cuntadaki tüm görevlerinden istifa etmek zorunda kaldı. 17 Ekim 1945'te gözaltında tutulan Peron'a destek olmak için ilk büyük emekçi eylemi gerçekleştiğinde, Eva son filmini çekiyordu. Çok çalışkan ve hırslı bir oyuncu olan Eva, yaptığı işlerden pek memnun değildi. Tüm sırlarını anlattığı rahip Hernan Benitez'e bir defasında "sinemada kötü, tiyatroda vasat, radyoda geçiciydim" demişti.

Peron her kesimden kadın ve erkek emekçileri çalışma yasalarının koruyuculuğu altında sendikal örgütlenme temelinde siyasete kattı. 1946 seçimlerinde Peron'un geniş bir halk desteğiyle seçilmesi, beklenmedik bir olaydı. Peron popülizmi karşısında, elitlerle üretim ve siyaset yapmaya alışmış muhafazakâr gruplar, orta sınıf ve solcular, entelektüeller ve sanatçılardan oluşan farklı toplumsal kesimler birleştiler.

Evita'nın siyasete katılışı

Seçim kampanyasının başlangıcından itibaren Eva en öndeydi. Arjantin siyasetinde ilk kez bir kadın, kitlelerin önünde iktidar için savaşıyordu. Kadın hakları savunucuları ve eşit oy mücadelesi verenler, kadınların seçme ve seçilme hakkı için yüzyılın başından beri çaba sarf ediyorlardı. Eva'nın politikada öne çıkan kişiliği bir ışık oldu. Onun Peronizme en büyük katkısı, kadınların siyasal mücadeleye katılımını sağlamasıydı. Kurduğu kadın örgütlenmeleri Peronist hareketin motoru haline geldi.

İlk Peron hükümeti döneminde Arjantin toplumundaki önemli birkaç değişiklikten biri, kadının siyasete katılımıdır. Bu nedenle kadınların politikaya katılımında öncü rol oynayan bir Eva Duarte mitolojisi oluştu. Evita'nın gerçek rolünü anlayabilmek ve onu tarihte hak ettiği yere koyabilmek için onu söylentiler, kurgular ve fanteziler arasından çıkarmak gerekiyor. Bunun için Evita'nın nasıl iktidar yapısının içine girdiğini ve oraya nasıl etki ettiğini açıklamalıyız.

İlk büyük etkiyi 1947 Avrupa'ya yaptığı geziyle gerçekleştirdi. İspanya, İtalya, Fransa, Vatikan, İsviçre'ye resmi ziyaretlerde bulundu. Gittiği her yerde halk büyük ilgi gösterdi. O dönemde bir kadının politikada ilk planda olması Avrupa'da bile alışıldık bir şey değildi. Franco İspanyası'nda İç Savaşın yetim bıraktığı çocuklar için yurtlar açılmasını istedi. İdam cezasına çarptırılmış Cumhuriyetçi komünist kadın olan Juana Doña Jiménez'in infazını engelledi. Vatikan'da feministlerle bir araya geldi. Fransa'da adeta bir kraliçe gibiydi. Kadındı, politikti, inançlıydı ve özgürdü. İnanılmaz şekilde gittiği her yerde kitleleri harekete geçiren bir büyüsü vardı. İspanya'da yirmi bine yakın izleyicisiyle Avrupa'dan uğurlandı.

Kadını siyasetin merkezine yerleştirdi

Peron daha cunta içinde başkan yardımcılığı görevini yürütürken kadınların seçme ve seçilme hakkı için bir yasa hazırlamıştı. Yani bu Peronizmin demokratik kitle çizgisinin bir politikasıydı. Fakat kadınların siyasete katılımı esas olarak Evita'nın kişiliğinde somutlandı. Seçimleri kazanır kazanmaz yasa gündeme geldi ve üç ay içinde meclisten, bir yıl içinde senatodan onaylanarak çıkarıldı.

1949'da daha ileri giderek Peronist Kadın Partisi'ni kurdu. Evita'nın kadın partisi Peronist hareketin otonom üç yapısından birisiydi. Bu bir parti formundan daha çok modern ve bağımsız bir kadın hareketiydi. Mahallelerde, kasabalarda ve sendikalardaki kadınlardan örgütlenmeler oluşturuyordu. 1951 seçimlerinde Arjantinli kadınlar ilk kez seçimlere katıldılar. Peronist Kadın Partisi eyaletlerde toplam 80, ulusal mecliste 23 milletvekili ve 6 senatör kadın temsilci elde etti.
Kadınların seçme ve seçilme hakkını elde etmesiyle onların aleyhinde olan diğer tüm yasalarda değişiklikler yapıldı. Yargı önünde, mirasta, evlilikte, mülk paylaşımında ve aile reisliğinde eşitlik sağlandı. Eva, kadın emeği konusunda o kadar ileri görüşlüydü ki, ev kadınlarının çocuk yetiştirme, ev işleri ve bakım gibi konularda da bir çalışan olarak değerlendirilmesini savunuyordu. Ancak tüm bu kazanımlar Peron'a karşı gerçekleşen 1955 darbesiyle yürürlükten kaldırıldı.

Evita, başından itibaren bir devlet başkanı eşi figürünün çok ötesine geçmişti. O artık Peronist hareketin iki liderinden biriydi. Yalnızca kadın mücadelesinin değil, sendikal hareketin liderliğini de üstlendi. 1950'ye gelindiğinde sendikal hareketin komutası Eva'daydı ve açıkça çatışmacı bir sınıfsal mücadele çizgisini savunuyordu. "Oligarşi, insanlık dışı kapitalizm ve emperyalizm" kavramlarını sık sık kullanıyordu.[2] Sendikal hareketle o kadar bütünleşmişti ki, ölümünden sonra na'şı mumyalanarak Merkez Sendikası CGT'nin binasında sergilendi.

Sendikal hareketin yanı sıra kendi adına kurduğu vakıfla siyasete doğrudan müdahale etti. Oradan elde ettiği gelirle yardım kampanyaları yaptı, yoksul semtlerine okullar, sağlık ocakları, kentlere hastaneler ve olağanüstü üniversiteler kurdu. Hatta 1951 darbesi sırasında işçilerin direnmesi için binlerce silah alıp CGT binasına yığdı. Vakıf o kadar büyük bir güce kavuştu ki, on dört bin çalışanı vardı. On binlerce çocuk, yaşlı ve hastaya hizmet verdi. 1947'de Eva'nın ilan ettiği Yaşlı Hakları Beyannamesi 1949'da hem anayasaya girdi hem de teklif olarak Birleşmiş Milletlere taşındı. BM bu teklifi ancak 1991 Ekiminde bir kararname (no:46/91) olarak yayımlayabildi.

1951 seçimleri ve ölümü

1951 seçimlerine varıldığında Eva Duarte Peron bu defa siyaset sahnesine başkan yardımcısı adayı olarak çıktı. Popülaritesi kıtayı aşmış bu genç kadının iktidara yükselmesi, sendikal hareketin de iktidarın bir parçası olması anlamına geliyordu.
Adaylığı için Merkez Sendikası CGT iki milyon destekçisiyle büyük bir buluşma düzenledi. Sahnede Evita ve eşi Peron duruyordu. Kitleler onun başkan yardımcılığı için slogan atıyordu. O ise bazı yuvarlak ifadelerle cevap vermekten kaçınıyordu. Yüz binlerce kişi birden Eva'yı ikna etmek için "genel grev" sloganını atıyordu. Belki de bu kurgu onun sahne için yaratılmış olduğunun en başarılı ifadesiydi. Evita, Peron'la tanıştığı andan itibaren büyük bir arzu ve hırsla bu sahneyi kendi yaratmıştı. Şimdi kendi yarattığı sahnede kitlelere rol veriyordu.

Eva, o gün kabul ettiği başkan yardımcılığı adaylığından dokuz gün sonra istifa ettiğini açıkladı. Tarihçiler Eva'nın geri adımını kansere ve Peronist hareket içindeki dengelere bağlıyorlar. Kanser hastasıydı ve bir yıldan daha az sürede hayata gözlerini yumacaktı. Sendikal hareketi temsil ediyordu. Arjantin'deki egemen sınıf ilişkileri, işçi sınıfının iktidara ortak olmasına göz yummayacaktı. Öyle de oldu. Bir ay sonra ilk askeri darbe patlak verdi. Eva, hastalığına rağmen darbeye karşı silahlı işçi milislerini örgütledi. Silahlı kuvvetler içindeki Peron destekçisi askerlerin ve emekçilerin harekete geçmesiyle darbe başarısızlığa uğratıldı.

Üç ay sonra 1951 Kasımında Evita rahmindeki tümörü aldırmak için ameliyat oldu. Fakat bunun hiçbir faydası olmadı. Hastalığı çok hızlı ilerledi. 18 Temmuz 1952'de komaya girdi ve 26 Temmuzda 33 yaşındayken hayata gözlerini yumdu.

2) Navarro, Marysa 1994. Evita. Buenos Aires: Planeta.

BİLİMİN KURGUSU

Paralel Evrenler, Kara Kule ve Interstellar

Süleyman ERHARAT
Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilim Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

Kabul edilmelidir ki bilimkurgucular, sert bilimkurguyu konu edinenler haricinde oldukça hayalcidirler. Bu tür, kimi zaman bilime ilham vermiş ama genellikle bilimsel gelişmelerden beslenmiştir. Böyle bir teorinin de muhakkak hayal gücünü yeşerten bir çekiciliği vardır. Kaçınılmaz olarak, paralel evrenler konusu bilimkurguda defalarca işlenmiştir.

Bilin bakalım ne okudum?
9 Mayıs 2019 Perşembe günü, düşüncelerime oldukça (bir hayli) uzak bir gazetenin internet sitesinde *"Bilim kurgu kitap okumanın yararları nelerdir?"* başlıklı bir habere rastladım[1]. Hiçbir bilimsel temele dayanmayan habere göre: bilimkurgu okumak; hafızayı güçlendiriyor, Alzheimer gibi hastalıkları önlüyor, duygudaşlık kurmayı öğretiyor, analitik düşünmeyi güçlendiriyor, hoşgörü geliştiriyor ve stresi azaltıyormuş. Bilimkurgu denildiğinde akla gelen ilk 10 kitap önerisi de yapan haber, biri hariç hepsini okuduğum (Metro Serisi / Dmitry Glukhovsky) kitapları öneriyor. Önerilen eserlerin bilimkurgu için önemli olduğunu kabul etmeliyim. Ana haberlerinde tam karşısında durduğum bir mecrada böylesine bir paralellik yaşamak da kısmetmiş. Bu saatten sonra; haberi yayımlayan yayını takip eden insanların bilimkurgu okumasını hararetle istiyor ve umuyorum.

Diğer bir gelişme ise Osman Nuri Eralp'ın henüz Cumhuriyet kurulmadan önce, 1918 tarihinde yazdığı "Başka Dünyalarda Canlı Mahlûkat Var Mıdır?" adlı bilimsel makalesinin yüzyıl sonra yeniden raflara çıkması. Ama bu kez Osmanlıca olarak değil, modern Türk alfabesiyle... İlk kez Şirket-i Mürettibiye Matbaası tarafından basılan bu çalışma, Kara Karga Yayınları'nın atılımı sayesinde bilimkurgu meraklılarına görücüye çıkıyor. Yazıldığı dönem itibarıyla bilimkurgu değil bilimsel makale olarak kaleme alınan metin, günümüzde bilimkurgu olarak nitelendirilebilecek sorulara, kendi meşrebince cevaplar veriyor. Eserin modern Türkçeye çevirisi, arka kapakta da belirtildiği gibi, Merve Köken tarafından yapılmış, Bilge Kösebalaban tarafından da sadeleştirilmiş. 96 sayfalık "Başka Dünyalarda Canlı Mahlûkat Var Mıdır?" 14 Mayıs'tan itibaren satışa sunulacak. Okuduğunuz satırlar bu tarihten önce yazıldığından maalesef kitap hakkında daha detaylı bir açıklama yapamıyorum. Ancak 10 TL. gibi insaflı bir bedelle satılacağından, türün meraklılarının sarfınazar edeceklerini sanmıyorum.

> "Kıymetli ve nadir hayalperestler (her bilimkurgu okuru öyle değil midir?)! Bu ay konumuz: Paralel evrenler."

Kıymetli ve nadir hayalperestler (her bilimkurgu okuru öyle değil midir?)!

1) https://www.yeniakit.com.tr/haber/bilim-kurgu-kitap-okumanin-yararlari-nelerdir-745928.html

Bu ay konumuz: Paralel evrenler.

Önce Aristoteles fiziği vardı. Yüzyıllarca insanlar bu fiziği (son zamanlarında gerçekliğinden şüpheye düşerek de olsa) kabul etti. Sonra Newton kuralları değiştirdi, o gün ortaya konulan kurallar sayesinde bugün Güneş sistemimizin dışına uydular gönderiyoruz. Ahir zamanlarda Einstein, başka kuralları kanıtladı. Onlar sayesinde de nükleer güç elde ediyoruz. Buraya kadar tamam da; 1952'de Dublin'de Erwin Schrödinger, verdiği konferansta izleyicilere "biliyorum kulağınıza çılgınca gelebilir ama denklemlerinin farklı geçmişleri tanımladığı görülüyorsa, bunların alternatif değil, hepsi aynı anda gerçekleşebilir" dedi.[2] Amerikalı filozof ve psikolog William James, 1895'te "çoklu evren" terimini ilk kez ama farklı bir bağlamda kullandı. Terim, ilk olarak 1963 SF Adventures dergisinde yayımlanan The Sundered Worlds isimli kısa romanında Michael Moorcock tarafından kurgu ve bildiğimiz fizik bağlamında kullanılmıştır.

Çoklu evrenler, paralel evrenler, paralel boyutlar, kuantum evrenler, alternatif evrenler ve daha pek farklı şekilde tanımlanan bu olgu; günümüzde evrenbilimciler, fizikçiler, astronomlar, filozoflar, teologlar, psikologlar, edebiyatçılar ve elbette bilimkurgucular tarafından sıklıkla kullanılmaktadır.

Fizikçiler, paralel evren konusunda kararsızlar. Büyük kısmı bunun kanıtlanmadığı için teorik de olsa mümkün olamayacağını savunurken, bir kısmı ise mümkün olabilirliğini tartışıyorlar. Mesela 2007 yılında Nobel ödüllü Steven Weinberg, paralel evrenlerin mümkün olabileceğinden bahsetti.[3] Hugh Everett, Brian Greene, Max Tegmark, Alan Guth, Andrei Linde, Michio Kaku, David Deutsch, Leonard Susskind, Alexander Vilenkin, Yasunori Nomura, Raj Pathria, Laura Mersini-Houghton, Neil deGrasse Tyson, Sean Carroll, Stephen Hawking gibi bilim insanları paralel evren fikrini savunan isimlerden bazıları. David Gross, Paul Steinhardt, Anna Ijjas, Abraham Loeb, David Spergel, Neil Turok, Viatcheslav Mukhanov, Michael S. Turner, Roger Penrose, George Ellis, Joe Silk, Carlo Rovelli, Adam Frank, Marcelo Gleiser, Jim Baggott ve Paul Davies gibi bilim insanları da bu fikre kuşkuyla yaklaşıyorlar.

Biz ise olaya bilimsel açıdan değil, kurgusal açıdan yaklaşanlardanız. Kabul edilmelidir ki bilimkurgucular, sert bilimkurguyu konu edinenler haricinde oldukça hayalcidirler. Bu tür, kimi zaman bilime ilham vermiş ama genellikle bilimsel gelişmelerden beslenmiştir. Böyle bir teorinin de muhakkak hayal gücünü yeşerten bir çekiciliği vardır. Kaçınılmaz olarak, paralel evrenler konusu bilimkurguda defalarca işlenmiştir. Sıklıkla sinemada işlenen tema, edebiyatta da sınırlı olarak bilimkurgu yazarlarınca işlenmiştir. Üstelik bilimkurgu yazmayan edebiyatçılar da bu olguyu zaman zaman işlemişlerdir. Affınıza sığınarak burada bilimkurgu olarak kabul edilmeyen ancak paralel evrenleri ustalıkla işleyen bir romanı örnek göstereceğim.

1855'te İngiliz Yazar Robert Browning'in "Childe Roland to the Dark Tower Came" adlı bir şiiri yayımlanır. Her ne kadar Browning, bu şiirin kendisine bir rüyada geldiğini iddia etse de şiirin ismi ve kimi bölümleri Shakespeare'in Kral Lear oyunundaki repliklerle birebir örtüşmektedir. Neyse, konumuz şiirin orijinalliği değil. Bundan tam 123 yıl sonra, şimdiki kadar popüler olmayan bir yazar "The Magazine of Fantasy and Science Fiction" dergisinde 5 öyküsünü tefrika eder. 1978 yılında yayımlanan "The Gunslinger" ile başlayan seri "The Gunslinger and the Dark Man" öyküsüyle 1981'de sona erer. 1982'de bu beş öykünün toplamından bir kitap yayımlanır. Sekiz kitaplık bir serinin ilki olan kitabın, nihayete ermesi için 22 yıl daha gerekecektir. Üç kez Locus ödüllerinde adaylığı bulunan seri, ancak 2004'te son kitabın yayımlanmasıyla 2005'te İngiliz Fantezi Ödülü'nü alabilecektir. Evet! Pek ödüllere boğulan bir eser değil, üstelik okuduğunuzda yüksek bir edebi değeri olmadığını da kolayca anlayabilirsiniz. Ancak, toplamda 4316 sayfalık bu opus magnum, fantezi-bilimkurgu-paralel dünya meftunları için okunmazsa olmaz kitaplardandır.

Yukarıda bahsedilen meftunlar elbette ki hangi eserden bahsettiğimizi şıpınişi anladılar. Paralel evren için seçtiğimiz edebi örnek, Stephen King'in "Kara Kule" serisidir. Lovecraft, Tolkien ve elbette ki Browning'den etkilendiğini asla inkâr etmeyen King'i, bu satırları yazan kişi "sanatçı" değil, "zanaatkâr" olarak nitelendirir. King'in eserlerinde edebi sanata rastlamak oldukça zorken, yazdıkları hep çoksatardır ve genellikle çok kolay okunur. Zaten 1999'da yayımlanan "Yazma Sanatı" adlı kitabında "zanaatın" inceliklerini bir güzel anlatır. Konumuzdan fazla uzaklaşmadan, seriye geri dönelim. "Kara Kule" serisi kara fantezi, bilim fantezisi, korku, western, epik kurgu gibi çeşitli türleri içinde barındıran lezzetli bir aşuredir. Yaşadığımız dünya ile ilginç benzerlikler gösteren bir zaman ve mekânda geçer. Genel olarak konusu; kara kuleye ulaşmak isteyen bir silahşorun başından geçenlerdir. Sekiz ciltlik kitabın özetini sekiz kelimede de çıkarmak mümkünmüş gibi giriştiğim bu çaba elbette ki beyhudedir. Tolkien'den intihal eden bir "yüksek lisan" yaratma çabalarına dahi giren King, iyi ile kötünün mücadelesini eksene oturtur, Kral Arthur ve Büyücü Merlin'i kitaba dâhil eder, Sergio Leone'nin filmlerindeki silahlı çatışmaları mükemmel yazar, karakter ve mekân betimlemeleri doyumsuzdur. Her kitap, içinde belli bir dinamiği barındırır ve serinin tümü bir çizgiyi takip eder. 1999 yılında ciddi bir trafik kazası geçiren yazar, seriyi takip eden okurları tarafından "acaba devamını yazabilecek mi?" gibi insani kaygılardan uzakta birtakım edepsiz soruların öznesi olur. Ancak, 2003'te

2) *"Erwin Schrödinger and the Quantum Revolution"*, John Gribbin, 2012

3) *"Physics: What We Do and Don't Know"*, Steven Weinberg , 2007

yayımlanan "Song of Susannah" ile takipçiler rahat bir nefes alır. Bu noktadan sonra yazar da seriye dâhil olur ve işler daha da ilginç bir hale gelir. Seri boyunca, paralel dünyalar fikri okumaya en soğuk okuryazara dahi merak uyandıracak bir şekilde işlenir. Kimi sayfalarda, yaşadığımız evren ile geçişler yaşanır, sonlara doğru bu geçişler hız kazanır. Bazı uzun bölümler evrenimizde geçer ve sonunda döngü tamamlanır. Yeni bir döngü başlar. Bu konudaki otoriteler (Evet! Vardır böyle ahkâm efendileri) sonunu pek beğenmese de, kanımca Bay King olabilecek en mümkün son ile seriyi bağlamıştır. Tüm bu yazım sürecinde yazdığı pek çok çoksatar romanda, bu seriye yapılan atıflarla kendi okuyucu kitlesini de alabildiğine genişletmiştir. Yazdığı işlerde (bunlara "iş" demekte bir beis görmüyorum) bilimkurguya sıklıkla göz kırpar yazar (The Tommyknockers, The Dreamcatcher, The Dome, Black House, The Regulators, The Stand, The Mist, Revival). Yazarın bibliyografyasını didiklersek, bilimkurgu ile bağıntılı daha birçok roman görürüz. Demek ki; bu da başka bir yazının konusu olabilir.

Bu satırları okuyan nadir hayalperest eğer paralel dünyalara ilgi duyuyorsa, içindeki merak kurdunun iştahını bastırmak için serinin ilk kitabı "Silahşor"a bir göz atabilir. İlk kitabı severseniz sonu zaten gelecektir. Bize düşen "uzun günler, hoş geceler" demek olacaktır.

Gelelim ikinci örneğimize.

Siyah plastik kanatlı kostümler giyip zıp zıp zıplayan bir çizgi roman karakterini beyazperdeye taşıyan filmler (ancak o zamana kadar çekilen en gerçekçi kostümlü kahraman filmleridir eleştirmenlere göre) yöneten İngiliz yönetmen, kardeşiyle beraber yazdıkları bir senaryoyu 2014 yılında filme çeker. 165 milyon USD gibi devasa bir bütçe ile çekilen film, 700 milyon USD gibi bir hasılatla yapımcılarını sevindirir. Son yıllarda bilimkurgu deyince akıllarına sadece 16-25 yaş arası tüketiciyi dikkate alan (sinemaya en fazla bu grup gitmektedir) sinema endüstrisinin (bir sanat için bu tanımın kullanılması ne acıdır!) dikkatinin; kostümlü kahraman filmleri çekme niyetlerini birazcık da olsa "sert bilimkurgu"ya yöneltir.

Yıldızlararası filmi, bilimsel hiçbir gerçekliğe dayanmamasına karşın, bugüne dek gördüğümüz space-operalardan (yazılarımıza ünsiyet kazanmış okur bunun ne demek olduğunu bilecek, kazanmamışlarsa lügat karıştıracaklardır) oldukça farklıdır. Işınlama, ışık hızından hızlı uzay gemileri, uzaylılar, uçan otomobiller yoktur. Bunun yerine: tükenmekte olan bir dünya, sıçramaya değil ikameye yönelik bir yönetim sistemi, distopik bir çevre ile filmin ilerleyen aşamalarında: kara delik, olay ufku, kuantum evreni, paralel dünyalar, zaman geçişleri, rölativite teorisi gibi bilimsel olgular işlenmektedir. Yönetmen Christopher Nolan, gişe zevahirini kurtarmak amacıyla (O da ne yapsın! Ekmek parası.) araya baba-kız ilişkisi, insanın insana ettiği herzeler gibi Hollywood klişelerini yedirmiştir ama filmin ekseninde bilimkurgu vardır. Bilim insanları filmi yerden yere vurmuştur. Kendi perspektiflerine göre elbette ki haklıdırlar, ancak filmin janrı bilim değil, bilimkurgudur. Çeken de yazan da hayalcidir, ortaya koyduğu eser teori değil kurgudur, hayaldir. Önemli olan; sıradan izleyicinin dikkatini bilime yöneltmektir. Bir grup insanın; farklı hız dilimlerinde farklı zaman yaşamalarını (zamanın hızlandıkça yavaşlaması) birçok formül ve kanıtla anlatabilir ve ispatlayabilirsiniz ama hiçbiri sokaktaki insanın ilgisini, filmdeki o bölüm kadar çekmez. Kim bilir belki de o sahneyi izleyen bir meraklı yeniyetme bu konu üzerinde fazlaca düşünecek, belki eğitimini bu konuya yönlendirecek, düşük ihtimal ama ihtimal belki de bu konuda yeni bir teorem geliştirecektir. Bilimkurgunun amacı da sadece budur.

Tam da yazıyı bağlamaya çalışırken hayattaki en büyük hazinemin (Kızım olmaktadır o şahika!) önerisiyle dün akşam pek sevdiğim bir yönetmenin (Oriol Paulo) 2018 tarihli bir filmini izledim. Mirage (Durante la Tormenta) isimli film, yönetmenin her zaman kullandığı izleyiciyi ters köşeye yatırma stratejisini, bu kez zamanda kırılmalar ve paralel evrenlerle gerçekleştiriyordu. Romantik drama olarak tanımlanan filmin en vurucu kısmının bilimin kurgusu olmasına karşın tanımlanmasında bilimkurgu, belki de özel efektlerin hiç olmaması nedeniyle sarfınazar edilmişti. Böyle yazmışken, efektsiz bilimkurgu filmleri de ayrı bir yazının konusu olabilecek kadar cesametlidir (Andrei Tarkovsky'e selam olsun!).

2018 tarihli Mirage (Durante la Tormenta) filminin afiş görsellerinden.

Paralel evrenler konusu, bilimkurgunun bereketli vahasıdır. Hemen her gün bu konuda oltalara vurmuş kimi lezzetli (kıraça, lüfer, mercan), kimi tatsız (sarpa, ısparoz, izmarit) örneklerle karşılaşıyoruz (itiraf edeyim ki lezzetliler nadirdir). Bilim, bu konuyu kurgudan önce ele almış ama hayalciler bilimi sollayıp kimsenin aklına gelmeyen alternatifler yaratmışlar, yaratıyorlar. Kadim fakat eski olmayan bir deyişle ifade edecek olursak: Bu pilav daha çok su kaldırır...

Bilimkurguya yakın durun.

YERDEN GÖĞE

Evrenin en enerjik olaylarını atmosferimizde tespit etmek

Prof. Dr. Sıtkı Çağdaş İNAM • Başkent Üniversitesi Elektrik-Elektronik Müh. Bölümü Öğr. Üyesi

Atmosferimiz, elektromanyetik tayfın görünür ışık bölgesinde ve radyo dalgalarında uzayı doğrudan gözleyebileceğimiz "tayf pencerelerine" sahiptir. Dünya atmosferinin bu pencereler dışındaki elektromanyetik ışımayı ve özellikle de uzaydan gelen X-ışınları ve Gama-ışınlarını çok etkin olarak soğurduğunu söyleyebiliriz. Yine de söz konusu çok yüksek enerjili gama-ışınları ve çok yüksek enerjili kozmik ışınlar olduğunda Dünya atmosferinin kendisi adeta bir detektör gibi davranmakta ve bizlere evrenin en enerjik olaylarını yeryüzünden takip etmemize imkân sağlamaktadır.

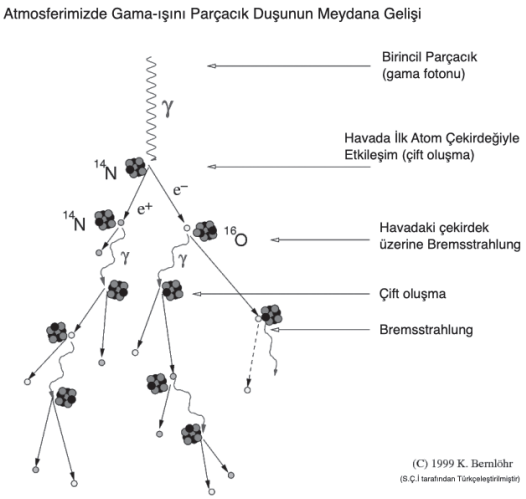

Yüksek enerji astrofiziğinin konusu olan kaynaklar ağırlıklı olarak elektromanyetik tayfın X-ışını ve gama-ışını bandlarında ışıma yaparlar. Bu bandlarda Dünya atmosferi gelen ışımayı çok etkin bir şekilde soğurur ve bu kaynaklardan gelen fotonların troposferin en üstlerine bile soğurulmayıp ulaşması mümkün olmaz. Gökcisimlerinden gelen yaklaşık 30 keV'dan daha düşük enerjili X-ışını fotonları için etkin tek yöntemin atmosferin dışına çıkıp uydu teleskoplarıyla gözlem yapmak olduğu çok açıktır. Yaklaşık 30 keV'den daha yüksek enerjili sert X-ışını ve Gama-ışını fotonlarının ölçülebilmesi de yine ya uzay teleskoplarıyla ya da stratosferin üst bölgelerine gönderilen balonlarla yapılabilmektedir (kıyaslama için görünen ışığın yaklaşık 1,7 ile 3 eV aralığında enerjili fotonlara sahip olduğunu belirtelim; en düşük enerjili X-ışını fotonları bile görünür ışık fotonlarından yaklaşık yüz kat daha enerjiktir).

Çok yüksek enerjili gama-ışınları; keV (bin elektron Volt), MeV (milyon elektron Volt) ve hatta GeV (milyar elektron Volt) mertebesinin de çok üstünde foton enerjilerine sahiptir. Kabaca 100 GeV ile 100 TeV (100 trilyon elektron Volt) foton enerjileri söz konusudur. Tek bir yüksek enerjili gama fotonunun enerjisi bile, özellikle TeV üstü enerjidekiler, muazzamdır: Bir sivrisineğin hatta bir pinpon topunun kinetik enerjisi mertebelerinde!

Çok yüksek enerjili gama-ışını kaynakları bizlere evrendeki en enerjik süreçlerle ilgili ipuçları verir. Özellikle X-ışınları ve Gama-ışınlarında parlak kaynakların bir kısmının çok yüksek enerji gama-ışınlarında da ışıma yaptıkları keşfedilmiştir. Bugün itibarıyla 78 adet çok yüksek enerjili gama-ışını kaynağı kataloglanmıştır [1].
Bu kaynaklardan gelen fotonlar uzaydaki gama-ışını teleskoplarınca tespit edilemeyecek kadar enerjiklerdir (detektörden girip hiçbir iz bırakmadan çıkarlar!). Neyse ki bizi X-ışını ve Gama-ışınlarından koruyan atmosferimiz bu kadar yüksek enerjiye sahip fotonların ise tespit edilmesinde bize yardımcı olur. Bu fotonlar, atmosfere girdiklerinde "parçacık duşları" meydana getirirler. Parçacık duşu, yüksek enerjili bir parçacığın madde içine girdiğinde maddeyle etkileşerek -çağlayanlar şeklinde- ikincil parçacıklar oluşturması sürecidir. Başta çift oluşması ile başlayan etkileşimler gelen gama fotonunun atmosferimizde bir parçacık duşu oluşturmasına sebep olur (bkz. Şekil 1). Sade-

"Çok yüksek enerjili gama-ışını kaynakları bizlere evrendeki en enerjik süreçlerle ilgili ipuçları verir."

Şekil 1: Bir gama fotonunun atmosferimizde parçacık duşu oluşturmasının şematiği [2].

ce çok yüksek enerjili fotonlar değil, aynı zamanda atmosferimize giren kozmik ışınların içerisinde yer alan hadronlar ve atom çekirdekleri gibi bileşenler de benzer süreçlerin oluşmasına sebep olur.

Şekil 2: Bir nükleer reaktörün etrafındaki suda oluşan Çerenkov ışıması [4]

Çok yüksek enerjili gama fotonlarının ve çok yüksek kinetik enerjiye sahip kozmik ışınları oluşturan parçacıkların meydana getirdikleri parçacık duşlarında oluşan ikincil parçacıklar o kadar yüksek kinetik enerjilere sahiptirler ki, hızları atmosferdeki ışık hızının üstüne çıkabilir! (Atmosferdeki ışık hızı boşluktaki ışık hızına çok yakındır ama çok da az -yaklaşık %0,03 kadar- olsa boşluktaki ışık hızından küçüktür). Bu durumda ortamdaki ses hızından daha yüksek hızlara ulaşan cisimlerin şok dalgası oluşturmasına benzer bir şekilde bu parçacıklar da hava gibi dielektrik ortamlarda ilerlerken "Çerenkov Işıması" olarak adlandırılan bir ışıma oluştururlar [3]. Çerenkov ışımasının en bilindik tezahürü, nükleer reaktörün soğutulması için kullanılan sudaki mavi parıltıdır (bkz. Şekil 2). Öte yandan çok yüksek enerjili gama-ışınları ve çok yüksek enerjili kozmik ışınların atmosferimizde oluşturduğu parçacık duşlarının ikincil parçacıklarının meydana getirdiği Çerenkov ışımaları ise atmosferin üst katmanlarında meydana gelir; bu ışımalar çok sönük ve kısa süreli (saniyenin milyonlarca hatta milyarlarca biri kadar süren) görünür ışıkta gözlenebilen ışımalardır.

Çerenkov ışımalarının kısa sürmesi ve sönük olması, bu ışımaların sıradan bir optik teleskopla tespit edilmesini imkânsız kılmaktadır. Parçacık duşlarından kaynaklanan Çerenkov ışımasını ve bu ışımanın nereden geldiğini tespit edebilmek için çok gelişmiş gözlem aletleri (bu işe özel tasarlanmış teleskop dizileri) ve gözlem tekniklerini kullanmak gerekmektedir. Günümüzde Çerenkov ışımasını gözlemek için kullanılan teleskop dizileri arasında Yüksek Enerji Stereoskopik Sistemi (High Energy Stereoscopic System – HESS) öne çıkan bir teleskop dizisidir [5]. Namibya'da konuşlandırılmış olan HESS, 2002 yılından beri çalışmakta ve geliştirilmektedir. Günümüzde her biri yaklaşık 100m2 ayna alanına sahip 4 teleskop ve 1 adet 600m2 civarında ayna alanına sahip bir teleskoptan oluşmaktadır (bkz. Şekil 3). Günümüzde gözlemlerini sürdüren diğer Çerenkov dizileri arasında -HESS dışında ilk akla gelenler- MAGIC [7] ve VERITAS [8] teleskop dizileridir.

Şekil 3: Namibya'da bulunan Yüksek Enerji Stereoskopik Sistemi (High Energy Stereoscopic System – HESS) isimli Çerenkov teleskop dizisi [6]

Ümitle belirtmek gerekir ki yakın bir gelecekte Dünya'nın Kuzey ve Güney Yarımkürelerinde yer alacak 100'ün üzerindeki teleskoptan oluşacak Çerenkov Teleskop Dizisi (Cherenkov Telescope Array – CTA), evrenin en enerjik olaylarını anlamamızda çığır açacaktır [9]. CTA'dan veri alınmaya ve alınan verilerin analiz edilmeye başlanmasından sonra yaratacağı fırsatlar, bugünlerde doğrudan kütleçekim dalgalarının gözlenmesi ve bir karadeliğin fotoğrafının çekilmiş olması kadar heyecan verici keşiflere kapı açacaktır.

Kaynaklar

[1] https://phys.org/news/2018-04-largest-published-high-energy-gamma-ray.html
[2] https://www.mpi-hd.mpg.de/hfm/CosmicRay/Showers.html
[3] https://www.fizikist.com/isik-hizi-asildiginda-cherenkov-isimasi/
[4] https://www.biooscience.com/single-post/2018/11/06/Cherenkov-Radiation-Faster-Than-the-Speed-of-Light
[5] https://www.mpi-hd.mpg.de/hfm/HESS/
[6] https://bit.ly/2WoDGBm
[7] http://www.magic.iac.es
[8] https://veritas.sao.arizona.edu
[9] https://www.cta-observatory.org

23 Nisan'ın içeriği ve milli bayram olması-2

İki Bayram nasıl aynı güne denk düştü?

Şule PERİNÇEK • Atatürk'ün Bütün Eserleri Genel Yayın Yönetmeni
Çevrim yazı: Sadık Can PERİNÇEK

Geri dönüp bakıldığında zaman kısadır ama "inkılap" büyüktür.
Bir "çocuk" ya da "rozet" bayramına sığmayacağı bellidir.
Ancak onun gerçekleşmesinde yaşamını verenlere borcumuz büyüktür.
O inkılabı ileriye taşıyacak olanların sağlığı ve eğitimi de önemlidir.
Kuşkusuz emperyalizme ve irticaya karşı emperyalist ve irticacı kültürle donanmış bir nesille mücadele edemezsiniz; bağımsızlığınızı savaş alanında kazansanız bile kaybedersiniz. Bunu elbette emperyalistler de biliyor.
"Milli bir terbiye programından bahsederken, eski devrin bütün hurafelerinden sıyrılmış, doğudan ve batıdan gelen yabancı tesirlerden uzak ve milli karakterimizle orantılı bir kültür"
"Milli dehamızın gelişmesi ancak böyle bir kültür ile mümkündür"

Kurtuluş ve bağımsızlık davası için ayağa kalkan Anadolu bu kutsal davayı temsil etmesi ve savunması için Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni oluşturmuştur. 1920 yılının 23 Nisan günü yeni ve yüce bir tarihe başlangıç olmuştur. Meclis, bu günü milletin hatırasında sonsuza kadar yaşatmak için özel bir kanunla 23 Nisan 1921'de milli bayram kabul etmiştir.

23 Nisan'ın anlam ve önemi bütün Türkiye'ye ve dünyaya Gazi Mustafa Kemal tarafından böyle duyuruluyordu. Gerçekten de yalnızca Türkiye'de değil, bütün mazlum ülkeler açısından bir dönüm noktasıydı.

Bu kapsamda bir bayram yalnızca "çocuk" katılımıyla kutlanabilir miydi?

O zamanlarda bu dönüm noktasını yakıcı bir biçimde yaşamlarında, bilinçlerinde ve bedenlerinde algılayan kadınıyla erkeğiyle, genciyle yaşlısıyla Türk milletinin hiç de öyle görmediği açık.

Devrimin lideri de bu konuda çok belirgin bir tutum alıyor ve özen gösteriyor.

Halkçı inkılap bayramı

Milli bayram olarak ilk kutlandığı gün, 23 Nisan 1922'de *Anadolu'da Yeni Gün,* "23 Nisan, yeni Türkiye'nin mukaddes halkçı inkılap bayramıdır. Türkiye tarihinin bu son dönüm günü, onu kanıyla tarihe yazan halka kutlu olsun" başlığıyla çıktı ve Mustafa Kemal'in şu beyanatını yayımladı:

"23 Nisan günü, Türkiya milli tarihinin başlangıcı, yeni bir dönüm noktasıdır.

"Bu gün bir husumet (düşmanlık) dünyasına karşı kıyam eden (ayağa kalkan) Türkiye halkının Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni vücuda getirmek ve onun etrafına toplanarak en hukuki manasında milli bir hükümet kurmak hususunda gösterdiği harikayı ifade eder." *(Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.12, s.391, Anadolu'da Yeni Gün, 23 Nisan 1922.)*

Adı yasayla belirleniyor

Bu içerikte tanımlanan ve 23 Nisan 1921'de yasayla Milli Bayram sayılan bayramın adı 1935'te çıkan yine bir yasayla konulmuştur. 27 Mayıs 1935'te kabul edilen ve 1 Haziran 1935'te Resmi Gazetede yayımlanan "Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun"unun 2/B maddesinde adı "Ulusal Egemenlik Bayramı" olarak anılmıştır.

Çünkü artık aynı kanunun birinci maddesinde belirtildiği gibi:

"Ulusal bayram yalnız Cumhuriyetin ilân edildiği 29 ilk teşrin günüdür. Türkiye'nin içinde ve dışında Devlet adına yalnız o gün tören yapılır."

13 Mayıs 1935 tarihli "Ulusal bayram ve genel tatiller hakkında kanun lâyihası"nın "mucip sebepleri' bölümünde tasarı şöyle gerekçelendiriliyor:

"İleri memleketlerden her biri kendisi için ulusal bayram olmak üzere tek bir gün kabul etmiş ve yal-

nız o gün gerek memleket içinde ve gerek yadellerdeki sefarethane ve şehbenderhanelerinde ulusal tören yapmakta bulunmuşlardır.

"Bütün Türk vatandaşlarının müştereken en derin sevinç heyecanı duydukları gün şübhesizdir ki Cumhuriyetin ilân edildiği gündür.

"Çünkü Türk milleti benliğine o gün kavuşmuş ve Türkiyenin terakki ve yükselme devri o gün başlamıştır. Hususî düşüncesi ve akidesi ne olursa olsun her vatandaşın beraberce bayram ettikleri ulusal gün o gündür. Onun için kanunun maddes ile yalnız 29 birinci teşrin günü ulusal bayram günü olmak üzere kabul edilmiştir.

"(...)Filhakika istiklâl savaşında son zaferin kazanıldığı 30 ağustos günü ile Büyük Millet Meclisinin açıldığı -Türk inkilâb tarihinde mühim bir merhale olan- 23 Nisan günü zaten özel kanunlarla tatil günü olarak kabul" edilmesi önerilmiştir.

Dâhiliye Encümeni hükümetin teklifinde bir değişiklik yaparak yasaya 23 Nisan'ın bayram adını da eklemiştir: "Ulusal Egemenlik Bayramı" *(T.B.M.M. Zabıt Çeridesi, Devre: V, Cild: 3, İçtima: F, Otuz birinci inikad, 27-V-1935 Pazartesi, s.302-304; S.Sayısı: 130 Ulusal bayram ve genel tatiller hakkında kanun lâyihası ve Dahiliye encümeni mazbatası (I /184) T. Ç. Başvekâlet 13 -V - 1935 Muamelât Müdürlüğü Sayı: 6/1433)*

Kutlayacak Meclis yok

Bugünkü "Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı" şeklindeki adı ise resmi olarak 1971'de bir yönetmelikte geçmekte, 1981'de de kanunla değiştirilmektedir.

İki tarih de anlamlıdır. Ulusal egemenliğin askıya alındığı, milletin iradesine el konulduğu tarihlerdir. Zaten 1981'de Türkiye Büyük Millet Meclisi "feshedilmiştir." Açılış gününü kutlayacak, milletin iradesinin temsilcisi "Meclis" yoktur.

Yasa mart ayı tarihlidir. Belli ki, 23 Nisan gelmeden önlem alınmıştır, "Ulusal Egemenlik Bayramı"nın içinin boşaltılarak yalnızca rontlarla-ponponlarla çocuk bayramı olarak kutlanması bu açıdan şaşırtıcı değildir. Belleklerde yaşasın diye oluşturulan bayram, bir başkaldırı günü; emperyalist bir darbeyle boyun eğdirme kültürünün zeminini hazırlamak üzere silinmeye kalkışılmıştır.

Peki, çocuk bayramı kavramı Büyük Millet Meclisi'nin açılış günüyle nasıl denk geldi?

1920'de o karanlık işgal günlerinde Ankara'da bir milletin sesinin yükselmesi, Meclis'in açılması, milli duyarlığın artmasına yol açmış, bütün Ankara o gün ve daha sonraki yıllarda, hele bayram ilan edildikten sonra sokaklara çıkmış ve kutlamalara yoğun olarak yaşlı-genç, kadın-çocuk katılmıştır.

O yıllarda Osmanlı Devleti arkası arkasına yıllar süren savaştan çıkmış, Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı ve Çanakkale'de başlayan Milli Kurtuluş Savaşı sonrasında hem ekonomik bakımdan hem de toplumsal olarak büyük zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Zaten bir çöküşün eşiğinde ve borç içinde yuvarlanan ekonomik ilişkiler iyice bozulmuştur. Bu, gelir dağılımında uçurumların oluşmasına, devlet yönetiminde yozlaşmanın katlanarak her yanı sarması sonuçlarını birlikte getirmiştir. Aile yapılarında dağılmalar, ana-babasızlık, açlık, evsizlik, yurtsuzluk, büyük sorunlar yaratmıştır. Bunun en ağır koşullarında ezilenler ise kuşkusuz çocuklar olmuştur.

Fransız Devrimi'nin bütün dünyada estirdiği millici rüzgârlar elbette 1800'lerden itibaren Osmanlı Devleti'nin aydınlarını, yazarlarını, sanatçılarını, toplum önderlerini de kadınıyla-erkeğiyle etkiledi. 1876 ve özellikle 1908 Hürriyet Devrimi, milli dayanışma ve sorumluluk anlayışlarında, örgütlenmelerde sıçramalar yarattı. Birçok yardım ve dayanışma derneği kuruldu. Himaye-i Etfal (Çocukları Koruma) Cemiyeti de bunlardan biriydi. Darüleytamlar; ardından 1908'de Kırklareli'nde, 1917'de İstanbul'da, 30 Haziran 1921'de de Ankara'da Himaye-i Etfal Cemiyetleri kurulmuştur.

Daha sonra Çocuk Esirgeme Kurumu adını alan bu kurum da ilginç bir rastlantıyla 5 Mayıs 1981'de Resmi Gazetede yayımlanan kararla feshedilmiş, görevleri Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na devredilmiştir.

Milli dayanışma

Bolu Mebusu Dr. Fuad (Umay) başkanlığındaki Ankara'daki Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti, özellikle milli dayanışma duygularının yüksek olduğu bu milli bayram günlerinde muhtaç çocuklar için Osmanlı toplumunda öteden beri gelenek olduğu üze-

re rozet takıp, kumbaralarla para toplama, "şefkat pulları" çıkarıp satma izni almışlardır.
Himaye-i Etfal Cemiyeti (HEC) açısından anlamlı bir gündü. İhtiyaç şiddetliydi. Ayrıca gelecek nesiller açısından bayramın içeriğinin çocuklara doğru kavratılması gerekiyordu.

Bu yıllarda Mustafa Kemal Paşa da sık sık bu vurguyu yapıyordu.

Dernek, 1925'te 23 Nisan'ı HEC günü olarak anmaya başlıyor. 1927'de Çocuk Günü, 1929'da Çocuk Haftası... Ancak bu Cemiyet'in aldığı kararlardı. Bu nedenle 23 Nisan iki "bayramın" bir arada kutlandığı bir gün oldu. Yıl yıl gazetelerin başlıklarını incelediğimizde çok açık olarak ortaya çıkmaktadır.

Tartışma konusu bile olmuyor

Nitekim Milli Bayram'ın 1935'te yasayla adı saptandığında kamuoyunda ve basında birlikte anılmasına karşın "çocuk bayramı" kavramı hiç geçmemektedir. Meclis tutanakları incelendiği zaman da tartışmalarda hiç söz konusu bile olmamıştır.

23 Nisan Milli Bayramı'ndan söz ederken İstiklal günü, Meclis Bayramı vb. de deniyor. Ancak 1922'de saltanat kaldırıldıktan sonra, bir süre 1 Kasım Hâkimiyet-i Milliye Bayramı olarak anılıyor. Ama 1924'te hilafetin de kaldırılmasından sonra Hâkimiyet-i Milliye Bayramı diye köşe yazılarında, haberlerde vb. çoğunlukla 23 Nisan'a yakıştırılıyor. Bu kendiliğinden konulan ad resmileşerek 23 Nisan'ın içeriğine, simgesine ve 1934'te başlayan dilde sadeleşmeye uygun olarak yasaya "Ulusal Egemenlik Bayramı" olarak yazılmıştır. Ta ki, 1981 darbesiyle yasayla değişene ve "çocuk bayramı"na dönüşene kadar.

Bütün bu aşamaları, ağırlıklı olarak; gelişmelerin Ankara'da doğrudan tanığı olan ve Ankara Hükümeti'nin ve Gazi Mustafa Kemal'in fikirlerini kaynağından aktaran Hâkimiyet-i Milliye'nin sayfalarından izledik.

Milli müdafaamız sürecek

Ankara'da Meclis'in açılmasıyla millet, kaderini tayin etmek üzere egemenliğe fiilen el koymuştur. İstanbul'da hâlâ bir padişah ve hükümet var, ama namaza bile İngiliz süngülerinin gölgesinde gidiyor. İstanbul hükümetinin ve hilafetin bağımsızlığı iptal edilmiş. Milletimiz bu vaziyete başkaldırmış. Tam bağımsızlık ile ezelden beri hür ve serbest yaşama kesin kararlığında olan milletimiz esaret vaziyetini tam bir şiddet ve katiyetle reddetmiş!
Mustafa Kemal Paşa'nın ifadesiyle:

"Milletimizin iç ve dış tam bağımsızlık içinde kaderini bizzat üstlenmeye ve idare etmeye başladığını bütün cihana" duyurmuş. *(23 Nisan 1920, ATABE, c.8, s.25)*

"İstanbul'un elim vaziyeti karşısında, orda herhangi suretle vatan ve millete hizmet ihtimalinin kalmadığını gören eski Harbiye Nazırı Ferik Fevzi Paşa *(Çakmak)* Hazretleri milletin mevcudiyetinin kurtarılması emrindeki mücahedelerine bundan böyle Anadolu'da iştirak eylemek üzere büyük zahmetlere ve tehlikelere katlanıp, Dersaadet'ten kılık değiştirerek ayrılıp salimen Ankara'ya" varmış *(ATABE, c.8, s.129, 27 Nisan 1920)*

Mustafa Kemal, Padişah Vahdettin'e Büyük Millet Meclisi adına telgraf çekerek kesin kararlılıklarını şöyle bildiriyor:

"Milli müdafaamızı düşmanların bayrakları, babalarımızın ocakları üstünden çekilinceye kadar terk edemeyiz. (...) İstanbul mabetleri etrafında düşman askerleri gezdikçe, öz vatan toprakları üstünden yad (yabancı) adamların ayakları çekilmedikçe mücahedemizde devam etmeye mecburuz" *(age., s.127-128)*

-Düşman "propaganda" namı altında bir teşkilatla, büyük harcamalar yaparak insanlık âlemini aldatmaktadırlar, pek ziyade üzücü hadiseler düşmanlarımızca işte bu vasıtayla çıkarılmaktadır. Meclis'te Şeyh Servet Efendi'nin önergesi üzerine "İrşad Encümeni" kuruldu. *(age., s.122-123)*

-BMM'in açılışı Avrupa'daki Dışişleri Bakanlıkları'na bildirildi.
-BMM Bütün İslam Âlemine Beyanname yayımlayarak seslendi:
"Hükümeti acı bir mütareke ile silahlarından tecrit edilmiş, orduları dağıtılmış bir millet, ana yurduna musallat olan başıboş bırakılmış bu yangıncı, yağmacı istilacılara karşı müdafaadan başka ne yapabilirdi. Biz bu sebeple aile ocaklarımızda eski gazalardan yadigâr kalmış silahlarımızla analarımız ve kız kardeşlerimizle, çoçuklarımız ve ihtiyarlarımızla her tarafta düşmanı karşılayarak geri iten bir halk mücadelesine başladık." *(ATABE, c.8,s.203, 9 Mayıs 1920)*

-Hıyanet-i Vataniye Kanunu çıkarıldı.
-Ankara'nın etrafını isyanlar sardı. En yakın ilçelere kadar gelindi.
-İstanbul basınının Anadolu'ya girişi yasaklandı.
-Mustafa Kemal İstanbul'da Divan'ı Harp tarafından idama mahkûm edildi.
-Damat Ferit Paşa ve arkadaşlarının vatana ihanet suçu işledikleri için BMM'nde vatandaşlık

hukukundan tecridine ve milletimiz arasından tardına karar verildi. *(Z.Ç. Devre I, c.I, s.343)*

Bir yıl bin yıl gibi

Gün gün hızla gelişen olaylar... Milli Mücadele ve Kurtuluş Savaşı bütün milletin içteki ve dıştaki düşmanlara karşı olağanüstü özverisiyle devam ediyor.

Ankara Hükümeti'nin nefes almasını engelleyen çember daralıyor.
Mustafa Kemal Paşa cephelerde.
Türk-Sovyet görüşmeleri ve yardımlar..
İstiklal Mahkemelerinin kuruluşu.
Halkçılık Programı'nın Meclis'te okunması ve ilk Anayasa.
Sevres'i imzalayanlar hakkında idam kararı.
Anlaşmalar, konferanslar, cephelerde zaferler...
Bir yıl böyle hızla geçti.
Ve BMM'in açılışının birinci yılı.

"Düşmanların canına kastettikleri muazzez vatanı kurtuluş ve selamet yoluna koyan, sınırlardan gelen hıyanet istilalarını kahramanca durduran, dâhildeki irtica ve isyan ateşlerini bastıran milli kuvvetin ilk resmi şekil aldığı gün, geçen sene bugündür (...)"

Mustafa Kemal Paşa:
"Bir millette şerefin, haysiyetin, namusun ve insanlığın vüçut ve beka bulabilmesi, mutlak o milletin hürriyet ve bağımsızlığına sahip olmasıyla kaimdir." *(ATABE, c.11, s.141, 143; Hâkimiyet-i Milliye, 24 Nisan 1921, s.1)*

Milli bayram heyecanı

Hâkimiyet-i Milliye, 23 Nisan'daki Ankara halkının o heyecanlı saatlerini ayrıntılı aktarıyor:

"Millî Bayram Tezahüratı"
"Dün ahali Büyük Millet Meclisi'nin yevmi içtimaının seneyi devriyesi münasebetiyle büyük tezahürlerde bulundular."
"Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı güne müsadif olan (tesadüf eden) dünkü gün Büyük Millet Meclisi binasını, bütün devairi resmiye (resmi daireler), dükkân ve mağazalar müteaddit bayraklarla tezyin edildi (süslendi)." "Öğle sıralarında Meclis binasının önleri, Millet Bahçesi, Taş Han önündeki meydanlık kadın erkek binlerce halkın içtima mahalli olmuştu. Saat üçte, bir kısım ahali bir sancak altında olarak geldiler. Bahçenin içerisinde tekbir, teclil ile ilerlemeye başladılar...." *(Hâkimiyet-i Milliye, 24 Nisan 1921)*

Çünkü bu millet şerefine ve namusuna düşkündü, ama hepsinden önce vatanının hürriyet ve bağımsızlığının elinden kayıp gitmesine izin vermiyordu...

O Meclis'in kapısının açılmasının ne anlama geldiğini çok iyi biliniyordu.
İşte 23 Nisan onun için Milli Bayram'dı.
Geleceğe taşınmalıydı.

Genç bir öğretmene mektup

Hasan Raşit Öymen, milli mücadele günlerinde Trabzon'da genç bir öğretmen. "Yeni Mektep" adında bir dergi çıkarıyor. "Ankara'da Mustafa Kemal Paşa" adresiyle dergiyi ona da gönderiyor. Öymen tarih vermiyor, ancak "Sakarya Muharebesi başlamak üzere" dediğine göre 21 Ağustos 1921'den önce olmalı.

Sonrasını Öymen'den dinleyelim:

"Çok geçmeden Trabzon'a Başkumandan'dan bir mektup geldiğini ve mektubun ancak şahsıma verilebileceğini, yazıp Trabzon postahanesinden istetmemi, evimden haber veriyorlardı. O sıkıntılı günlerde ateş hattının içinde olan Mustafa Kemal'in, bir memleket köşesinde çıkan çocuk ve öğretmen mecmuası ile meşgul olacağını hiç ummuyor ve bir cevap dahi beklemiyordum. Büyük Millet Meclisi Hükümeti Reisi Başkumandan Gazi Mustafa Kemal imzasını taşıyan bu mektupta şöyle deniliyordu:
"Mecmuanızı ve mektubunuzu aldım. Vatan yavrularının terbiyesine yönelik mesainizde muvaffakiyetinizin devamını diler, tebrik ve teşekkür ederim." *(ATABE, c. 11, s.266, Ağustos, 1921); (Hasan Raşit Öymen, "Çocuklar ve Atatürk", İlk Öğretim, 15 Kasım 1942, c.6, sayı: 119, s.1583.)*

Mustafa Kemal'in yaşamının son döneminde bile çok geç saatlere kadar çalıştığı bilinir. Halkına karşı ta askerlik günlerinden bu yana çok özenli ve ilgilidir. Ancak Türkiye doğum sancıları içinde. Zorlu bir dönemden geçiyor. Dakikalar önemli. Savaşın en ateşli olduğu zamanlar, üstelik henüz Meclis'in içinde bile tartışmalar var. Bu "koçbaşı" gibi emperyalizme karşı mücadele açmış Türk milleti, tarihte

bir ilki başarmaya çalışıyor. İstanbul hükümeti ayrı, yurtdışı faaliyetler ayrı "bu başkaldırı asla örnek olmamalı, daha filizlenmeden ezilmeli" diye bütün gücüyle yükleniyor. Ama devrimin lideri Anadolu'daki o öğretmene yanıt vermek için mutlaka zaman ayırıyor!

"Vatan yavrularının terbiyesine yönelik mesai"!
Bu aslında bir anlamda konumuzun da açıklanması oluyor.
İki ayrı bayram olması ve aynı güne kendiliğinden denk gelmesi bir rastlantı değildir.
Aynı şekilde tersine sardığınızda, 1971'de ve 1981'de asıl anlam ve öneminden koparılarak tek "çocuk bayramına" indirgenmesi de bir rastlantı değildir.
O da başka bir "terbiyeye" yöneliktir.

Gerçekten de özellikle 12 Eylül Amerikancı darbesinin en büyük tahribatı gençlerimizin ve çocuklarımızın değer yargılarında olmuş; yuvalarda bile çocuk şarkıları değişmiş, yerini cinsel içerikli bozuk paralanmalara bırakmış, herkes işini bilir olmuştu. 7-8 yaşlarında bir ilkokul öğrencisine sorulan klasik büyüyünce ne olacaksın sorusuna "patron" yanıtı gelebiliyordu. Yazık değil mi işçiler filan diyecek olsanız, "e ben de onlara iş veriyorum" mantığı kendi çevremizdeki arkadaşlarımızın çocuklarında bile çok doğallaşmıştı...

Emperyalizme karşı mücadele kültürü

Yine Atatürk'ten dinleyelim. 15 Temmuz 1921'de Maarif Kongresi'nde açış konuşması yapıyor:

"Muhterem Hanımlar, Efendiler;
Harbi Umumi memleketimize bir mağlubiyet tevcih etti. Bunu vesile yaparak, düşmanlarımız, milletimizi tamamen imha etmek istediler. Buna karşı vukua gelen milli galeyana, Ankara, muazzam bir sahne oldu. Bizi yaşatmamak isteyenlere karşı yaşamak hakkını müdafaa etmek isteyen Türkiya Büyük Millet Meclisi, Ankara'da toplandı. Bugün, Ankara, milli Türkiya'nın milli maarifini kuracak olan Türkiya Muallimler ve Muallimeler Kongresi'nin toplantısına sahne olmakla da iftihar etmektedir. Asırların yüklü olduğu idare ihmalinin devlette vücuda getirdiği yaraları tedaviye harcanacak gayretlerin en büyüğünü irfan yolunda hazırlamalıdır. (...) Bugün maddi ve manevi menfaatlarımızı düşmana karşı kullanmaya mecbur bulunuyoruz. Bugün irfan için sarf edeceğimiz kudret müstakbel maarifimize emel kurmaya kâfi değildir. Kâfi vasıtalara sahip oluncaya kadar geçecek mücadelede büyük bir itina ile çizilmiş bir terbiye programı hazırlamaya, mevcut maarif teşkilatımızı verimli bir surette çalıştıran esasları kurmaya mesai sarf etmelidir. (...) Milli bir terbiye programından bahsederken, eski devrin bütün hurafelerinden sıyrılmış, doğudan ve batıdan gelen yabancı tesirlerden uzak ve milli karakterimizle orantılı bir kültür kastediyorum. Milli dehamızın gelişmesi ancak böyle bir kültür ile mümkündür. Yabancı kültür, eski usullerin yıkıcı tesirlerini artırır. Yaratacağımız kültür, milli kültür zeminiyle; o zemin ise milletin karakteriyle orantılı olmalıdır. Çocuklarımızı ve gençlerimizi yetiştirirken, birliğimize ve varlığımıza taarruz eden her kuvvete karşı müdafaa kabiliyetiyle donanmış bir nesil yetiştirmeye muhtaç olduğumuzu unutmayalım. Yeni neslin ruhuna bu vasıfları ve kabiliyeti aşılamak lazımdır." *(ATABE, c.11, s.236, 15 Temmuz 1921, Hâkimiyet-i Milliye, 17 Temmuz 1921, s.2)*

Kuşkusuz emperyalizme ve irticaya karşı emperyalist ve irticacı kültürle donanmış bir nesille mücadele edemezsiniz, bağımsızlığınızı savaş alanında kazansanız bile kaybedersiniz. Bunu elbette emperyalistler de biliyor.

O zaman da yoktu, ama bugün öyle bir seçeneğimiz hiç yoktur.

Eğitim programının esasları

Bu kez de Meclis'teyiz.
1 Mart 1922'de Üçüncü Toplantı Yılı, Gazi Mustafa Kemal'in açış konuşması:

"Efendiler, yetişecek çocuklarımıza ve gençlerimize, görecekleri tahsilin sınırı ne olursa olsun, en evvel ve her şeyden evvel Türkiya'nın bağımsızlığına, kendi benliğine ve milli ananelerine düşman olan bütün unsurlarla mücadele etmek lüzumu öğretilmelidir. (Alkışlar.) Milletlerarası cihan vaziyetine göre, böyle bir mücadelenin gerektirdiği ruhi unsurlarla mücehhez olmayan fertlere ve bu mahiyette fertlerden meydana gelen cemiyetlere hayat ve bağımsızlık yoktur. (Bravo sesleri.)" *(ATABE, c.12, s.284)*

O zaman yapılacaklar bellidir. TBMM Reisi anlaşılan geceleri de boş durmuyor. Not defterine Maarif programı diye bir başlık atıp yazarken tayin edici bir konunun daha altını çizmiş. Toplumsal başarı açısından önemli. Yoksa devrim iki ayağının üzerinde koşamaz. Üstelik kız çocukları her bakımdan daha büyük tehlike altındadır:

"Erkek ve kız çocuklarımızı aynı tahsil derecelerinden geçirerek toplumumuza ruh ve hayati kabiliyet vermek şiddetli ihtiyacındayız."

"Milletimizin dehasını geliştirmek ve layık olduğu manevi mertebeye ulaşmasını temin için" yalnızca erkek çocukları "yüksek meslekler erbabı" olarak yetiştirmek ve "milli kültürümüzü eylemek" yetmiyor. Kız çocukları da aynı eğitim düzeylerinden yararlanmalı. Ancak bir olan "tahsilin sınırı" her ne olursa olsun her şeyden evvel: "Türkiya'nın bağımsızlığına Türkiya Büyük Millet Meclisi'ne ve hükümetine düşman olan bütün unsurlarla mücadele

etmek lüzumu öğretilmelidir." *(ATABE, c.13, s.26, 18 Numaralı Not Defteri, Mayıs-Ekim, 1922)*

Daha büyük saadetler için bayram

23 Nisan 1922'de ilk kez resmi bayram olarak kutlandı. *"Milli Bayram-Anadolu'da tezahürat" (Hâkimiyet-i Milliye, 25 Nisan 1922, s.2)* Türkiye'nin birçok yerinde törenler yapıldı, şehirler baştanbaşa süslendi. Resmi daireler, mektepler tatil edildi. Ankara'da Meclis'in önünde resmi geçit yapıldı. Askerler, öğrenciler büyük heyecan yarattı.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin birinci sayfasında "Bugün 23 Nisan" başlıklı haber şu yorumla veriliyor:
"Türkler ve müstakbel nesilleri için en büyük bayramdır."
"Büyük, küçük bütün Türkler, büyük sevinç, heyecan ve derin bir saygıyla Büyük Millet Meclisi'nin açılışının yıldönümünü kutluyor, daha büyük saadetlere kavuşturmayı temenni ediyor." *(Hâkimiyet-i Milliye, 23 Nisan 1922, s.1)*

Gerçekten de Erkân-ı Harbiye Umumiye Reisi Fevzi Paşa (Çakmak) "Milli bayramı inşallah gelecek sene İstanbul'da kemal-i istiklâl ile yaparız" diyor. *(İleri, 25 Nisan 1922)*

Türkoğlu gazetesi farklı bir açıdan 23 Nisan'ı aktarıyor, uluslararası etkisine değiniyor: "Türkiye ve Türkiyelilerin mukadderatını bizzat ve bilfiil idareye karar verdiği gün. Aynı zamanda emperyalist kavimler ile Şark'ın zulüm gören milletleri arasındaki asırlardır devam eden mücadelenin kesin bir biçimde tebellür ettiği (billurlaştığı), beşeriyet için yeni bir tarihin inkişafını gösteriyor." *(Türkoğlu, 25 Nisan 1922)*

Bütün Ankara kırmızı-beyaz

1923 yılının Nisan'ına gelindiği zaman coşku ve kutlamalar çok daha farklıydı. Zafer kazanılmıştı.

İstanbul-1924 , Çocuklar

"Dört sene evvel, aynı heyecan ve ateşi duymuş olan vatandaşlarımızın hissine bir de,(...) tam bir zaferle neticelenmiş olmasından mütevellid sevinç ilave olunuyordu." *(Hâkimiyet-i Milliye, 24 Nisan 1923, s.1)* 1 Kasım 1922'de saltanat kaldırılmıştı. Padişah Vahdettin İngilizlere sığınarak kaçtı. Artık TBMM'nin ve milli hükümetinin egemenliği tekti. 1 Kasım Hâkimiyet-i Milliye Bayramı bütün yurtta şenliklerle kutlandı.

"Onun için dün BMM bütün halk, bir ziyaretgâha gidilir iken duyulan hisler ile koştular. Daha şafakla beraber bütün Ankara 23 Nisan'ı alkışlayan kırmızı-beyaz sancağımızla tezyin edilmişti (süslenmişti). *(Hâkimiyet-i Milliye, 24 Nisan 1923, s.1)*

Artık ufukta Cumhuriyet'in ışıkları gözükmeye başlamıştı.

İşte bu heyecanla bu yılın 23 Nisan'ı "eriştiğimiz büyük bir bayram (...) kurtuluş istikametini tuttuğu gün"dü.

23 Nisan neden bayram

"23 Nisan... Milli bir bayram günü... Fakat bugün tarihimizi dolduran büyük bir kahramanlık vak'asının takrir ettiği bir gün, ne büyük bir zafere berikisinin ilave edildiği bir gün, ne binlerce senelik Türk hayat-ı tarihiyesinin bizlere devir ettiği parlak bir gün... 23 Nisan, bütün bu kahramanlık menkıbelerini, bütün bu zafer günlerini bize neş'et ile kazanılmış bu kesin bir hakla teside (kutlamaya) yol açan ve dalgalar içinde çırpınan Türk efkar ve amaline kati bir istikamet veren bir gündür. Onun içindir ki bizce aziz ve mukaddes olan her yıldönümünden fazla bir heyecan ve sevinçle bugünü idrak ediyoruz.

"Çünkü biliyoruz ki 23 Nisan'ın ehemmiyeti sadece Büyük Millet Meclisi'nin açılmasında değildir, belki oraya memleket tarafından gönderilen mümessillerin getirdiği fikr-i müşterek, arzu ve iradenin tam şekil ve ruhu ile tecelli etmesindedir. 23 Nisan, dört tarafından hıyanet, tecavüz ve ihtiras ile sarılan memleketin her şeyi, her sınıf-ı teşkilatı sırtından atarak, doğrudan doğruya kendi mukadderatını kendi idare etmeye karar verdiği ve bunu tatbike başladığı ilk gündür ve ilk gün bizim için bir ihya devrini ve yeni Türkiye'yi doğurmuştur. İşte 23 Nisan'ın bütün kudsiyet ve ulviyeti bu noktada toplanıyor.

"İrade-i milliyenin hâkimiyeti, memleketin dört tarafına sarılan düşmanlardan temizlenmesi ve en nihayet zaferin istihsali ve yarın gayemizin itmamı (tamamlanması) bu tarihe medyundur (borçludur). Onun için 23 Nisan'ı takdis edeceğiz, müstakil hayatımızda her gelecek 23 Nisan, bize 336 (1920) senesindeki ruhu hatırlatacak ve bu ruh geçen her

sene ile daha çok kuvvet bularak yeni Türkiya istediği en yüksek noktaya erişecektir." *(Hâkimiyet-i Milliye, 23 Nisan 1923, s.1)*

Mustafa Kemal oylanmış ve kaybetmişti

TBMM başkanlığında tebrik merasimi yapılıyor. O dönem resmi törenlerde, Ankara dışındakiler de dâhil olmak üzere protokolde Türk Ocakları, Hilal-i Ahmer, Himâye-i Etfal mutlaka var. Üçünün de varlık nedeni ve önemi birbirine benzer.
(Hâkimiyet-i Milliye, 24 Nisan 1923, s.1)

İçerideki tebrik merasimi bittikten sonra Gazi Paşa Hazretleri ve davetliler Meclis kapısı önüne çıktılar. Resmigeçit başladı.

Harbiye Mektebi süvarileri, piyadesi, makineli tüfekler, hava kuvvetleri, topçusu, arkadan riyaset muhafız taburu, süvari bölüğü, merkez taburu, itfaiye bölüğü, merkez jandarmalarından bir müfreze... Büyük Millet Meclisi'nin önündeki meydan, bahçe ve hükümet dairesine kadar bütün sokaklar insan dolu. Özellikle kadınlar çoğunlukta...
Bu yılın bir özelliği de arzulananın olması, bu Milli Bayram'ın artık İstanbul'da da kutlanmasıydı. "23 Nisan tezahüratı İstanbul'a iyi bir hayat verdi." *(Hâkimiyet-i Milliye, 25 Nisan 1923, s.2)* Bütün İstanbul kırmızı-beyaz bayraklarla donatılmıştı. Yabancı kurumlar da hem kendi bayraklarını hem Türk bayrağını asmışlardı. Şehrin birçok yerine zafer takları kurulmuştu. Sokaklar insan dolu. Mektepler, esnaf cemiyetleri, Amele Birliği azası, Darülfünun, Türk Ocağı... herkes Gülhane Parkında toplanmış... Müslim ve gayri müslimlere ait bilumum ticarethaneler de kapalıdır. Gazeteler renkli ve resimli nüshalar neşrediyorlar. *(Hâkimiyet-i Milliye, 24 Nisan 1923, s.1)*

Oysa bazıları bir dönem Anadolu'da yaşananları ya hiç görmemiş ya da yalan haber yapmışlardı.
Anadolu'nun başaracağına hiç inanmıyorlardı.
Öyle ya Mustafa Kemal İstanbul'dan ayrılmadan önce 1919'da Meclisi Mebusan'da bir anlamda oylanmış ve kaybetmişti.

Ali Kemal, çok değil daha geçen 24 Nisan'da, 1922 yılında *Peyam-ı Sabah*'ta şöyle yazıyordu:

"Ah bu Ankara, vah bu Ankara! Bu İzmir davasını harp ve darp vadisine dökmekle bu mülk ve millete ne büyük ihanet, düşmana nasıl hizmet ettiğini itiraf edecektir ama ba'de harab-ül Basra *("Basra harap olduktan sonra", iş işten geçtikten sonra anlamında ŞP)*... Anadolu kahramanlarının vazifesi, sulh müzakerelerini Hilafet ve Saltanatı temsil eden meşru hükümete bırakıp dağılmaktır. Böyle olursa büyük devletler bize daha çok yardım ederler."

Basra değil İstanbul harap oldu

Son cümlenin gizli ya da açık hâlâ kullanılıyor olması "tarihin tekerrürü" açısından değil ama "tarihten ders çıkarmak" konusunda aydınlatıcıdır.

Ayrıca Basra'nın değil, İstanbul'un "harap olacağını" görmek önemlidir.

Milli Bayram nedeniyle gazetelerde Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 22 Nisan 1923 tarihli beyannamesi yer almaktadır:

"Bugün dördüncü 23 Nisan Milli Bayramı'nı idrak ediyoruz. Bu büyük milli bayram asil ve kahraman milletimize mübarek olsun. Vatanımızda milli hükümet esasının konması hatırasını canlı tutan günün yâdı münasebetiyle bütün memleketin milli bağımsızlık ve hâkimiyetin sonsuz feyizleri içinde ebediyen mesut olmasını temenni eylerim. *(ATABE, c 15, s.304; Anadolu'da Yenigün, 24 Nisan 1923, Numara: 784, s.1)*

O yıllar Türkiye'nin "mukadderatının" değiştiği yıllar, bir ülkenin tarihinde önemli bir dönüm noktası. Olaylar çok hızlı gelişiyor. Devrimin seli önüne çıkan engelleri birer birer aşarak hızla akıyor. Saltanat kaldırıldı, sıra Mustafa Kemal'in de söylediği gibi adını koymaya geldi: Cumhuriyet!

Ardından 3 Mart 1924'te "hilafetin ilgasına ve Hanedan-ı Osmanî'nin Türkiye Cumhuriyet'i memaliki haricine çıkarılması" kararı geldi.

Başta bu gelişmeleri hiç göremeyenler var, sonradan görüp mücadeleye katılanlar var, katıldıktan sonra gelişme sürecine belli aşamalarda karşı çıkanlar var, yollarını ayıranlar... Ama "mecburiyetler" kendini dayatıyor, kalan sağlarla gemi yola devam ediyor, olmaz denilenler oluyor.

Türkiye Devletinin hükümet şekli

23 Nisan 1924 kutlamaları yapıldığında Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun (Anayasa) bazı maddeleri tadil edilmişti (değiştirilmişti) ve artık şöyle yazıyordu:
"Türkiye Devleti'nin şekl-i Hükümeti Cumhuriyettir."!

Yaşasın Cumhuriyet!
Yaşasın Cumhuriyet!
Yaşasın Cumhuriyet!
Meclis'te herkes ayağa kalktı ve üç kez bağırdı.
O gün Meclis'e yalnızca 158 milletvekili katılıyor.
Ama olsun, Cumhuriyet ilan ediliyor, Gazi Mustafa Kemal 158'inin de oyunu alıyor ve Cumhurbaşkanı seçiliyor.
Saltanat kaldırıldı. Hilafet kaldırıldı. Artık Cumhuriyet kuruldu.

23 Nisan'ın anlamı Milli Bayram olarak çok daha açık tanımlanıyordu. Falih Rıfkı'nın o günkü yazı-

sında söylediği gibi, "kırmızı şafaklardan güneş" doğmuştu. *(Hâkimiyet-i Milliye, 23 Nisan, 1924, s.1)*

Hâkimiyet-i Milliye şu başlıkla çıkmıştı:

"Tam beş sene evvel bir cuma günü Türk tarihi için yeni bir devir açılıyordu. Bu devir bize Büyük Millet Meclisi'ni ve onun feyizli mesaisi için en veciz bir ifade olan "23 Nisan"ı getirdi."

Mustafa Kemal Paşa da, 23 Nisan Bayramı dolayısıyla Hâkimiyet-i Milliye gazetesine, "Beş sene evvel nasılsa, bugün de aynı hisler ile, istikbalden mütehassisim. Bugünden ve gelecekten eminim. Bugün nasılsa yarın da öyle olaçaktır" şeklinde bir demeç vermiştir. *(ATABE, c.16, s.252, 23Nisan 1924; Hâkimiyet-i Milliye, 25 Nisan 1924, s.1)*

Milli hâkimiyet için canımı vermek vicdan ve namus borcu

1925 yılının 23 Nisan'ında bu kez Fransa'nın başkenti Paris'ten ilginç bir Milli Bayram kutlaması aktaralım.

Paris'teki Türk öğrenciler 23 Nisan bayramını bir çay ziyafeti ve şenliklerle kutlamışlar. Büyükelçi Fethi Bey, Mösyö Franklin Buyiyon (Bouillon), Mösyö Alber Saro *(Albert Sarrout, Ankara Anlaşmasına gelen heyette ŞP)* Hukuk Fakültesi hocalarından bir profesör, Madame Golis (Berthe Gaulis) ve diğer bazı şahsiyetler katılmış. Türk talebesi reisi Feridun Bey Mütareke devresine ait hatıralarla söze başlamış, Türkiye'nin gelişme ve yenilik hareketlerini, vatan savunmasını, toplumsal ilerlemesini ayrıntısıyla anlatmıştır. Konuşmasının sonunda Gazi'nin annesinin mezarı başında ettiği yemini hatırlatarak Türk gençliği adına ebedi sadakat yemini etmiştir. *(Yemin için bkz. ATABE, 27 Ocak, 1923, c.14, s.394)*

Büyükelçi Fethi Bey'in arkasından Madam Gaulis "emsalsiz deha Gaziye saygılarını sunmuş" ve dünyada barışın, ancak Batı'da Fransa, Doğu'da Türkiye birbirlerine yardım eli uzattıkları zaman mevcut olacağını söylemiştir. Çünkü Gaulis, Türkiye'yi dünya barışının bu kadar muhtaç olduğu emniyet ve selametinin doğuda teminine kabiliyetli yegâne güç olarak görmektedir. *(Hâkimiyet-i Milliye, s.2, 28 Nisan 1925)*

İnkılap büyük rozet bayramına sığmaz

Bütün yurttaki bu kutlamalara ve törenlere çocuklar ve diğer cemiyetler gibi Himaye-i Etfal Cemiyeti (HEC) de katılmaktadır. Ancak görüldüğü gibi şimdiye kadar 23 Nisan'ın bir kez bile "çocuk"la ilintisi kurulmamıştır.

İzlediğimiz gibi yıl yıl gelişen siyasi olaylar ve değişiklikler kutlamalara damgasını vurmuştur.

Hemen her yıl, her 23 Nisan yazılarında 23 Nisan'ın anlamı, Türkiye tarihindeki önemi vurgulanır. Buna Mustafa Kemal'in açıklamaları da dâhildir.

Geri dönüp bakıldığında zaman kısadır ama "inkılap" büyüktür.

Bir "çocuk" ya da "rozet" bayramına sığmayacağı bellidir.

Ancak onun gerçekleşmesinde yaşamını verenlere borcumuz büyüktür.

O inkılabı ileriye taşıyacak olanların sağlığı ve eğitimi de önemlidir.

Bir de şu tür tehlikeler de mevcuttur:

3 Ocak 1921'de "Anadolu'da yetimhaneler ve numune çiftlikleri ve sair hayır müesseseleri açılması ve tesisi hakkında Amerika Yakındoğu Heyeti namına" bir müracaat yapılmış ve gereken sert ve anlamlı bir yanıt verilmiştir:
"(...)
Hiçbir hükümet kendi tebaasından olan on binlerce çocuğu kendi memleketi dâhilinde bir yabancı heyeti tarafından her türlü teftişten azade olarak büyütülüp onlara istenildiği gibi telkinlerde bulunulmasına müsaade edemez. Buna müsaade etmek, (...) gerek o çocukların gerek içerisinde yaşayacakları halkın felaketini hazırlamaktır. (...) Türk hükümet ve milletine karşı dostane olmayan ve sadıkâne olmayan hissiyatla donanmış olarak yetişmelerine müsaade edemeyiz." *(ATABE, c.10 s.243, 3 Ocak 1921)*
Himaye-i Etfal Cemiyeti, savaşların memleketimizde yol açtığı yıkımların, şehit ve yetim çocuklarının, sıkıntı ve felakete uğramış çocukların bakımı, milletçe korunması, doyurulması, eğitilmesi amacıyla 30 Haziran 1921'de kurulmuştur. *(Hâkimiyet-i Milliye, "Himaye-i Etfal", 1 Temmuz 1921, s. 1.)*

Cemiyet'in talebi üzerine Mustafa Kemal de 1 Ağustos 1921'de şu yazıyla himayesine kabul etmiştir:

"Ankara'da Himaye-i Etfal Cemiyeti Muhteremesi Riyaseti'ne
3 Temmuz 37 [1921] tarih ve 1 numaralı yüksek tezkerelerinde talep buyurulduğu üzere Himaye-i Etfal Cemiyeti muhteremesinin himayesini büyük bir iftiharla kabul ettim. Cemiyetin kıymettar ve feyizkâr mesaisinde muvaffak olmasını temenni eylerim, Efendim." *(ATABE, c.11, s.270; Fotokopisiyle birlikte aktaran: Cemil Sönmez, 23 Nisan 1920'den Bugünlere, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1999, s.82.)*
HEC, 26 Kasım 1921 tarihinde İçra Vekilleri Heyetince kamu yararına hizmet eden cemiyet sayılmıştır. *(Dr. Makbule Sarıkaya, Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bir Sosyal Hizmet Kurumu: Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Der-*

gisi Sayı 34 Erzurum 2007, s. 322 ; Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi: (B.C.A), Fon kodu: 030. 13. 01. 02 Kutu:. 33 Dosya No:1. Evrak No:2, Kararname no: 1223, (tarih, 26 Teşrin-i sani/Kasım 337/1921)

Çocuk ve anne politikası

O yıllarda şehit çocuklarının 14 binden fazla olduğu belirtiliyor. Anadolu'nun ve büyük kentlerin birçok semtlerinde açlık ve yoksulluk çok büyük oranda. HEC ilk önce bu kimsesiz çocukların Ankara'ya getirilerek koruma altına alınmasıyla işe başlıyor. Hâkimiyet-i Milliye matbaasının perdesiz bir odasında kuruluyor. Bir masa ve on sandalyeleri var. Gelirleri de çok kısıtlı. Üye aidatları elbette yetmiyor. Rozet, kart, şefkat fişi, eşya piyangoları ve yayın gelirleri izinleri ekleniyor. Balolar, sergiler, konferanslar, müsamere gibi etkinlikler, kampanyalar düzenleniyor. Özellikle 23 Nisan bayramı sırasında milli duyarlığın yüksek olduğu günlerde basında da geniş yer veriliyor, halkın yardım ve bağışları artıyor.

Özellikle yurtdışından önemli miktarlarda bağışın geldiği belirtiliyor.

Kısa sürede yurtiçinde ve yurtdışında birçok şubeleri açılıyor. 1925 yılında yalnızca yurtdışında 25'i Amerika'da olmak üzere 32 şubesi var. *("Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Hülasa-i Mesaisi", Gürbüz Türk Çocuğu, 1 Ekim 1926, s.19-20.)*

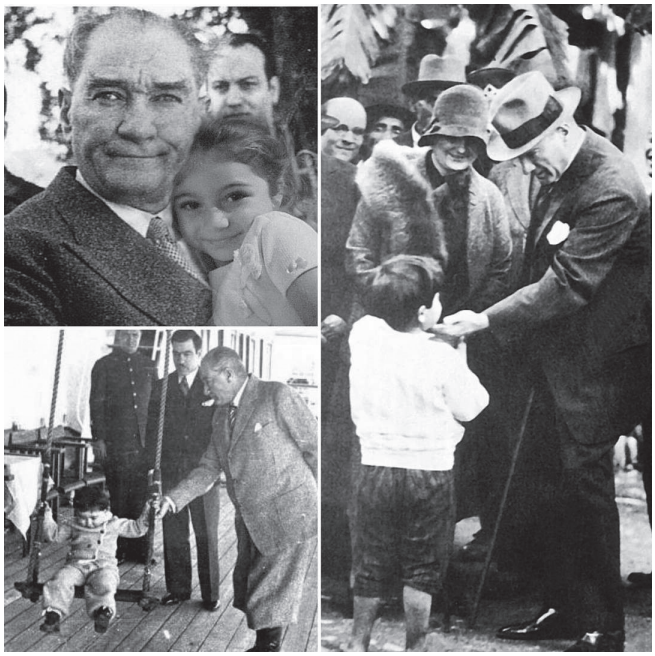
HEC, Türkiye'de bir çocuk ve anne politikasının oluşmasına da önderlik ediyor. Devrimin çocuk ve kadın anlayışı oluşturuluyor. Onun için de herhangi bir bayram günü değil, Türkiye'nin kuruluş günü, dönüm noktası olan 23 Nisan'a denk düşmesi son derece doğal. Bir anlamda toplumsal kuruluşa katılım ve tamamlayıcı faaliyet. Cemiyet'in etkinlikleri arasında bilgilendirici konferanslar, radyo konuşmaları, kitapçık yayımı, film gösterimi vb. de var. Bazı süreli yayınların adları şöyle: Çocuk Mecmuası, Ana Mecmuası, Çocuk, Çocuk ve Yuva, Gürbüz Türk Çocuğu, Türk Kadını, Çocuk Haftası...

Bunlar arasında en önemlilerden biri Gürbüz Türk Çocuğu Dergisi. 1926'da çıkan ilk sayısında "Milli Siyasetlerin En Mühimi Çocuk Siyasetidir" başlığı yer alıyor. Çocuğun bir ülkenin geleceğinin teminatı olduğu vurgulanıyor. Hatta sınırların güvenliği açısından bile. Sakarya Savaşı Milli Mücadele açısından ne anlama geliyorsa özgür ve bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin de kaderi çocuğa yapılacak yatırım, verilecek önem ve emeğe bağlıdır, deniyor.
"Sıhhî Çocuk Çamaşırları Nasıl Olmalı?" "Çocuk Nasıl Giydirilmeli?"den
"Sinirli Çocukları Nasıl İdare Etmeliyiz?", "Çocuğun Psikolojisi"ne kadar birçok eğitici makale de yer alıyor. Her alan ve anlayışta eskiye karşı yeniyi kurma konusunda kapsamlı bir mücadele veriliyordu, ancak yine de merkez noktası Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı ve milli duruştu. Bu açıdan 23 Nisan Milli Bayram günü önemliydi. O günü ilk önce Himaye-i Etfal, daha sonra çocuk günü olarak adlandırmaya başladı.

HEC ve yayınları da Türkiye Cumhuriyeti'nin gündemine ve basınına, bu çocuk politikasını önemli ölçüde taşıdı.

Türklerin çocuk günü

Hâkimiyet-i Milliye'nin 23 Nisan 1926'da çıkan sayısının birinci sayfasında başlığı "Bugün Türk devletinin tarihi bayramlarından biridir. 23 Nisan'da Türk milleti Anadolu'da kendi kendini idareye başlamıştır" diye girişi olan, uzun uzun ilk kuruluş günlerini anlatan bir haberin hemen altında "23 Nisan Türklerin Çocuk Günüdür" başlıklı bir haber vardı.

"Bugün yüreklerden şefkatin taşması ve hamiyetin coşması elzem olan bir gündür. Aziz vatanımızın hemen her köşesinde binlerce bakımsız ve kimsesiz kalmış, milletin inşası nazarlarından, şefkatli kalplerinden imdat ve müracaat bekleyen yavrular var" diyordu ve vatan görevine çağırıyordu. *(Hâkimiyet-i Milliye, s.1, 23 Nisan 1926)*

Falih Rıfkı'nın "23 Nisan" başlıklı yazısı da şöyle başlıyor ve belki de birçok şeyi özetliyor:

"Bazı takvim rakamları vardır ki, adına bir tarihin timsalidirler. Osmanlı İmparatorluğu'nun Ankara'sından Türkiye Cumhuriyeti'nin tesisine kadar, bu kısa, fakat her senesi bir asır gibi dolu geçen devri böyle, bazen birkaç küçük rakam hülasa etmeye kâfi geliyor.

"23 Nisan bu rakamlardan biridir." *(Hâkimiyet-i*

Milliye, s.1, 23 Nisan 1926)

Artık "çocuk günü" "Himaye-i Etfal günü" kavramları yazılarda, haberlerde geçiyor, ancak "bayram" olarak anılmıyor.

"23 Nisan ve Himaye-i Etfal" başlıklı yazısında Ruşen Eşref (Ünaydın) şöyle diyor:

"Millet evinin açıldığı bu vatan gününü o vatanı kurmak uğrunda canlarını heba edenlerin bergüzârlarına (armağanlarına) da gün saymakla Himaye-i Etfal Cemiyeti çok manâlı, çok mühim bir harekette bulunmuş oldu. "Çünkü bütün millet kendi evinin ilk açıldığı, kendi kulağına ilk kurtuluş nidalarının geldiği bir günü şenlikle yad ederken Himaye-i Etfal, onu en yüksek milli servet olan çocuklarını da düşünmeye davet ediyor." (...) Ona demek istiyor ki 23 Nisan'ın ebedîleşmesini dilersen onun manâsını senden sonrakilere de naklet.(...) Onun manâsını daîma daîma daha, daha yükseltsinler. (...) Büyük Türklerin milletçe sevindiği gün olan 23 Nisan küçük Türklerin de milletçe düşünüldüğü gün olsun" *(Hâkimiyet-i Milliye, s.3, 23 Nisan 1926)*

Canlarını zekât verenlerin çocukları

Süleyman Nazif, aynı gün "Unutmayın... ve verin!" başlıklı yazısında farklı bir açıdan sesleniyordu:

"Dinimizde kurban kesmek vacip, zekât vermek farzdır. Himeye-i Etfal ianesine iştirak etmenin kurban kesmekten daha büyük vücub ve zekât vermekten daha mübrem fariza olduğunu söylersem, eminim ki, Allaha da hoş gelir. Çünkü bu etfalin (çocukların) kısımı azamı (büyük kısmı) şehit yetimleridir. Babaları bu din yolunda kurban gitmiş, canlarını bu dine zekât vermişlerdir." *(Hâkimiyet-i Milliye, s.3, 23 Nisan 1926)*

İslamcılar da kendi açılarından aynı emelde birleşiyordu. Bu hürriyet mücadelesinin başladığından bu yana böyleydi. "Atatürk bugün yaşasaydı ne yapardı" sorusuna verilecek yanıt başarıya ulaşmış bir deneyle ortaya çıkıyordu. Ya da başka bir açıdan denklemi kurarsak "tarih bunu gerçekleştirecek liderini" öne çıkarıyordu. O fikirleri taşıyan ve yaşama geçireçek kişi bir anlamda seçiliyordu. Tıpkı 19 Mayıs 1919'da varolan değişik çözüm önerilerinin elenmesi ve birinin yaşamını sürdürmesi, can ve beden bulması gibi.
Para?
Yok.
Silah?
Yok.
Meclis'te oy?
Yok.
Ama süreç koşullarını dayattı.

Aynı emelde olanları birleştirdi ve zafere birlikte ulaştırdı.

Çocuk Mütehassı Doktor Hilmi de Batı'dan sesleniyor: "Amerika'da çocuk gününde ne yapılır"

"En akıllı ve en iyi anne ve babanın çocukları için istediği neyse cemiyet de bütün çocukları için aynı şeyi istemelidir." Amerikalı bir doktorun bu sözlerini aktarıyor. Memleketimizde çocuklara karşı uyanmaya başlayan muhabbet hissi ve anlayış ve sempatiden dolayı yarınki milleti daha mesut buluyor ve buna ön ayak olanlara karşı derin ve mukaddes bir hürmet besliyor. *(age, s.4)*

Çocuk günü olarak tesbit edilmiştir

22 Nisan 1927'de gazetede HEC'nin yayımladığı beyanname yer alıyor ve şu başlıkla veriliyor:

"Çocuk bayramı
"BM Meclisinin ilk toplandığı tarih olan Nisanın 23. günü Himaye-i Etfal Cemiyeti'nce Çocuk Bayramı günü olarak kabul edilmiştir"
Yarın vatanımızın her tarafında Çocuk Günü tesid edilecek"

Haberde, Cumhurbaşkanı'nın ve Başvekil'in çocuk gününün kutlanması için yarının sahiplerine özel ilgi gösterdiğini, Gazi'nin çocuklarımızın 23 Nisan bayramını daha sevinçli geçirmelerine vesile olacak büyük bir sevgide bulunduğunu, otomobillerinden birini 23 Nisan'da çocuklara tahsis ettiğini, Riyaseti Cumhur Bandosunun Çocuk Sarayında terennümsaz olunmasına müsaade buyurduklarını, onun için Himaye-i Etfal Ankara Merkezi'nin bir teşekkürname gönderdiğini aktarıyor.

"Himaye-i Etfal Merkezi Umumisi 23 Nisan Çocuk Bayramı münasebetiyle şu beyannameyi neşretmiştir:

"Millet Meclisi'mizle milli devletimizin Ankara'da ilk teşekkülüne müsadif olan (tesadüf eden)gün Cemiyetimizce Çocuk Günü olarak tesbit edilmiştir. Bize yeni bir vatan ve yeni bir tarih yaratıp, bırakan mübarek şehitlerle fedakâr gazilerin yavruları fakr ü ıztırabın (fakirlik ve acının) evlatları ve nihayet alelıtlak bütün muhtac-ı himaye-i vatan çocukları namına milletin şefkatli ve âlicenap hissiyatına müracaat ediyoruz. Kadın, erkek, genç, ihtiyar, hatta vakti hali müsait çocuklardan mini mini vatandaşları için yardım bekliyoruz.

"Her cümlesini başka bir şan ve muvaffakiyetle tetevvüç eden (taçlandıran) milletimizin yarın azami derece muavenet göstermekle beraber Çocuk Gününün layıkı veçhile neşeli ve parlak geçirilmesi için aynı derece alaka ve müzaheret ibraz edeceğinden emin olan Himaya-i Etfal Cemiyeti şimdiden arz-ı

şükran eder."*(Hâkimiyet-i Milliye, 22 Nisan 1927)*

Aslında belgede, yani beyannamede de adı "Çocuk Günü" olarak geçiyor ve Cemiyet'in bir kararı.

Özellikle vatandaşlık bilinci arttıkça toplumun milli sorumluluk ve muhtaç çocuklarına sahiplenme duyguları da artmaktadır. Hali vakti yerinde olan çocuklara bile bu sorumluluk hatırlatılmakta yoksulluk ve çaresizlik içindeki "mini mini vatandaşları" için yardımlaşma, dayanışma istenmektedir.
O dönemde, bu yıla kadar izlediğimiz o siyasi gelişmeler ve devrim atılımları sıcağında "dayanışma" duyguları elbette milletçe çok yüksektir ve giderek tırmanmaktadır ama "Çocuk Günü"nü 23 Nisan Milli Bayramı yerine koyma, ondan ibaret sayma kabullenişi de o derece uzaktır.

Daha sonra ulusal egemenliğin darbe yediği yıllarda Amerikancı darbe yöneticileri tarafından "aynılaştırma" doğal sayılabilir.

Bugün ise düşündürücüdür. Saflaşma kuralı bozulmamıştır.

23 Nisan 1927'de Hâkimiyet-i Milliye birinci sayfasında şu başlıkla çıkmıştı: "Büyük Gün"
Dünya tarihinde önemli dönüm noktaları vardır. Bunların her biri yeni bir devrin, yeni bir hayatın başlangıç noktalarıdır. İşte 1920 senesinin 23 Nisan'ı da öyle bir gün olduğu görüşünde gazete.
Bir başka başlık da şöyle: "23 Nisan bize zaferi ve zaferi takip eden çok büyük inkılapları müjdeleyen gündür"

Altında:
"Çocuk Bayramı"
İlk Çocuk Bayramı bugün sevinçle kutlanacaktır. HEC Ankara Şubesi tarafından yavrularımızın hoş geçirmeleri için bir bayram tanzim edilmiştir. *(Hâkimiyet-i Milliye, 23 Nisan 1927)*

Görüldüğü gibi iki ayrı "bayram" özenle ayrılmaktadır.

İstanbul'da da "BMM'nin ilk toplanışı ve istiklal muahedesinin temellerinin kuruluşu günü olan 23 Nisan gazeteler tarafından hararetle kutlanmaktadır."
"Aynı zamanda çocuk bayramı olan bugün halk HEC'ne yardım etmektedir. Bütün mektepler Hâkimiyet-i Milliye Bayramının tesidine iştirak etmektedir."*(Hâkimiyet-i Milliye, s.4, 23 Nisan 1927)*

Daha sonra hususi muhabir bildiriyor:
"23 Nisan Bayramı fevkalade bir surette tesid edildi. Şehir baştanbaşa bayraklarla donanmıştı. İlk mekteplerde öğleye kadar sancak keşidesi merasimi yapılmış sonra talebe mümesilleri muallimleri ve her sınıf birbirini tebrik eylemiştir. Muallimler sınıflarında Cumhuriyetin fezail (faziletlerini)(...) izah eylemişlerdir."

حاكميت ملية

Hakimiyet-i Milliye 24 Nisan 1928: Dünkü bayramı idare eden zevat İsmet Paşa Hazretlerinin köşkünün önünde. Yukarıki resimlerimiz: Hale'deki çocuk balosunda: Ortada bahriyeli elbisesiyle Başvekilimizin oğlu Ömer İsmet duruyor. Ortada: Çocukları gezdiren otomobillerin Çocuk Sarayı'nın muvaseleti (?). Solda: Çocuk balosuna iştirak eden yavruların hepsi bir arada.

Gazetenin ikinci sayfasında Ağaoğlu Ahmet "Çocuk Günü" yazısında "Bilhassa Hürriyet ve Cumhuriyet tarihinde hususi bir kıymeti olan bugünün intihab (seçilmiş) olunması pek münasip olmuştur. (...) Milli tesanüd (dayanışma) ve milli birlik noktai nazarından bu ne kadar faziletkâr bir teşebbüs!" demektedir. *(Ağaoğlu Ahmet, "Çocuk Günü", Hâkimiyet-i Milliye, 23 Nisan 1927, s. 2)*

Yusuf Akçura'ya göre bir milletin toplumsal ihtiyaçlarını karşılayabilmesi, milletin kendi kaderine kendisinin sahip olduğu anlamına geliyor. Dayanışma, ileri ve gelişmiş bir toplumun işaretiydi. *(Akçuraoğlu Yusuf, "Himaye-i Etfale Yardım", Hâkimiyet-i Milliye, 23 Nisan 1927, s.2)*

İbrahim Alâeddin, en esaslı bir vatan borcu olarak görüyor "çocuk hazretlerine" hizmeti: "Çocuklar, bizim evladımız oldukları için değil istikbalin vatandaşı ve vatanın istikbali bulundukları için" özel önem ve saygıya sahip olmalılardı. Hatta bu hürmet resmi bir mahiyette bulunmalıdır. *(İbrahim Alâeddin (Gövsa), "Çocuk Hazretleri", Hâkimiyet-i Milliye, 23 Nisan 1927)*

Şûkufe Nihal:

"Himaye-i Etfale yardım etmek, ona, minnetle ve şükranla yardım etmek, hepimizin en mukaddes gayesi olmalı. 23 Nisan gününün vecdiyle kutuya atacağımız birkaç kuruşla şüphesiz vazifemiz tamamlanacak değildir; (...) ona hayırkâr davranmak fakat sarp yollarda yorulmamasını temin etmek, kuvvet vermek; ödememiz lazım gelen bir borç, bir vatan, bir vicdan borcudur." *(Şûkufe Nihal, "Avare Çocuklar, Hele sizler! Hele sizler!...", Hâkimiyet-i Milliye, 23 Nisan 1927, s.2)*

جمهوریت

Cumhuriyet 24 Nisan 1927: Dün muntazam ve yeknesak kıyafetleriyle eğlencelere iştirak eden kızlarımız herkesin nazar-ı takdiratını (?) üzerlerinde topladılar. / Çocuk bayramını seyreden yavru. / Genç kızlarımız ve genç mekteplilerimiz Darü'l-Fünun Meydanı'nda terbiye-i bedeniye yaparlarken.

24 Nisan 1927'de gazeteler haberi şöyle verdi:
Dünkü tarihi günü ve çocuk bayramını bütün Ankara ihtiyarıyla, genciyle ve çocuklarıyla neşeyle ve heyecanla kutladı. Bilhassa çocuk balosu çok mükemmel oldu. Dün Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kurulduğu günün yıldönümüne ve aynı zamanda Çocuk Bayramına tesadüf ediyordu. Bu iki bayram dolayısıyla her taraf donanmıştı. Memleketimizde ilk defa yapılan Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin programını hazırladığı "Çocuk Bayramı" çok büyük bir alaka uyandırdı. *(Hâkimiyet-i Milliye, s.1, 24 Nisan 1927)*

Yabancı esareti pahasına

Mehmet Nurettin, Hâkimiyet-i Milliye'nin sayfalarında bizi İstanbul'un kara ve bedbaht günlerinden birine götürüyor.

Boğazda yığın yığın düşman tekneleri.
Sokaklarda sürü sürü düşman askerleri,
Pencerelerde kara kara yabancı renkleri.
Kahrolduğumuz günlerden biri...
Şehrin uzak bahçelerinden gelen temiz rüzgâra adeta biraz İngiliz tütününden, biraz Yunan rakısından bir koku karışmışa benziyor.
Küçük bir kız çayırdan tombul elleriyle papatya topluyor, diziyor.
İleride neşeli bir Rum ailesi geziyor.
Bir matmazel eğilip yüzünü okşuyor, çantasından bir çukulata çıkarıp çocuğa uzatıyor. Çoçuğun yüzü hiç gülmüyor. Rum aile oradan uzaklaşınca yere atıyor. Bir kısmı yamanmış, bir kısmı hâlâ patlak patikleriyle çukulatayı eziyor.
Mehmet Nurettin yanına gidiyor, "neden" diye soruyor. Yavru sorusunu çok cahilce bulmuş, yumuk güzel gözlerini kaldırıyor:
- Onlar Rum! Oh!
Bir başka anı:
Babıâli yokuşundan çıkarken bir Fransız asker dilenciye para vermek istiyor. Kadın çocuğuna "hadi koş al" diyor. Çocuk yüzükoyun kadının kucağına kapanıyor, ağlar gibi sesle "ben gitmem" diyor.

Üçüncü anı İstanbul'un artık kendi rengine kavuştuğu günlerden:
Mübadil bir çocukla annesi giderken, Gazi'nin fotoğraflarını görüyorlar.
Çocuk koşuyor. Önünde duruyor camekânın.
-Oh! Burada yasak değil!
Annesi:
-Burada yasak değil! Hiçbir zaman da olmayacak! *(Hâkimiyet-i Milliye, 23 Nisan 1927, s. 2)*

İşte bir daha hiç yasaklanmaması için bir eğitimdi 23 Nisanlar. Hem büyükler hem de küçükler için. Biri yasayla bayram, öteki bir derneğin günü. Türk milleti dört elle ikisine de sarıldı.

Genç ve onurlu Türkiye Cumhuriyeti'nin çocuğuna fakirlik ve sefalet yakışmazdı. Onu koruyan, esirgeyen ve eğiten Himaye-i Etfal'e yardım etmek borcumuzdu.

Ama milletimize yabancı boyunduruğu hiç yakışmazdı.

"Bedbaht ve fakir yaşamak, yabancı esareti pahasına nail olacağımız huzur ve saadete bin kere tercih edilir." İmza: Büyük Millet Meclisi emriyle Mustafa Kemal *(Padişah'a", 27 Nisan 1920, ATABE, c.8, s.128)*

Not: *Gelecek ay devam edeceğiz. Mustafa Kemal Çocuk Balosu'na gitti mi? 23 Nisan Milli Bayramı'nın adını değiştiren yasalar...*

MAKRO ve MİKRO BOYUTTA EVREN

Hadi zaman yoksa - 3

Dr. Hilal KÜÇÜK • Gazi Üniversitesi Fizik Bölümü

Zaman biz faniler için algılanacak bir kavram değildir. Bu şuna benzer; suda yaşayan ve hiç karaya çıkmamış bir balık asla suyun dışını tam olarak tanımlayamaz. Belki suyun sınırına gelmiştir ve az biraz görmüştür ama suyun kırılmasından dolayı onu da gerçek anlamda tanımlayamayacaktır. Ta ki suyun dışına çıkana kadar yalnızca bir kısmını algılayabilir.

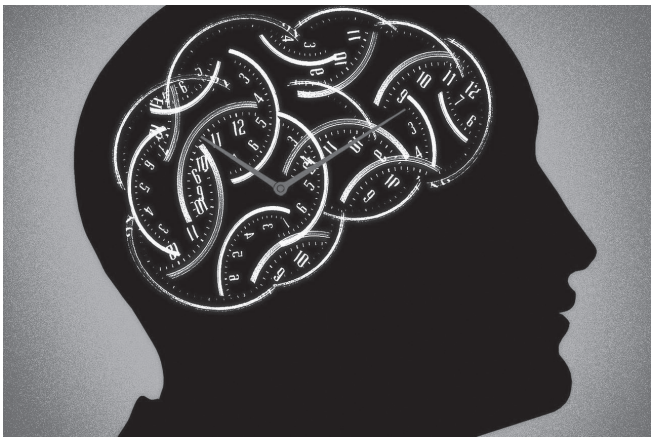
Yazı dizisinin en son kısmına geldik. Kısa bir özet geçelim. Newton fiziğine göre zaman her şeyden bağımsızdı. Yani zaman bir şeylerin etkisiyle kısalıp uzamazdı. Einstein ise ışık hızına yakın hızlarda zamanın yavaşlayacağını ve normal zamandan kat kat daha fazla olacağını söylemişti.

Bunca söz söyledikten sonra bizim zaman algımız nedir, onu tartışalım biraz da. Biz aslında zaman denen şeyi değil, süreyi algılıyoruz. Fizik, kimya, biyoloji ve beyin, yani bilinç, zamanı değil süreci biliyor. Yani bir olay karşısında geçen zamanı, gerçek tanımıyla süreyi algılıyoruz. Biz fizikte bir olayın geçtiği süreyi Δt olarak sembolize ederken, zaman ise t ile ifade ediliyor. Her ne kadar o ünlü formüllerimizde t olarak ifade etsek de t'yi yani zamanı değil Δt'yi ($\Delta t = t2 - t1$), süreyi buluruz. Mesela $x=v.t$ gibi alınan yolu ifade etsek de aslında gerçek formül $\Delta x = v.\Delta t$ ile belirli bir süre içinde alınan mesafeyi bulursunuz. Küçük bir örnekle 2. saniyeden 5. saniyeye 30 m/s sabit hızla gidilirse, 3 saniyelik kısa bir süre içinde 90 m yol aldığımızı hesaplarız.

Peki, en küçükten en büyüğe giderek zaman kavramına bakalım. An denilen bir kavramı anlayabilir miyiz? "An" dediğimiz zaman dilimine fizikte ne olarak bakılır onun hakkında konuşalım. Fizikte "an" Δt 0 yaklaşması olarak da kabul edilebilir. Peki, siz tanımlayabilir misiniz "an" nedir? Hadi deneyelim, gözünüzü kapatın ve an denen şeyi beraberce beynimizde hayal etmeye çalışalım. Şimdi! Bir saniye tam tanımlayacaktım, an kaçıp gitti ve geçmiş zaman oldu. Bir daha! Şimdi, hadi yine kaçırdık. Yine o an şimdinin geçmişi oldu. Bir daha konsantre olalım! Hay aksi yine geçti gitti. Aslında biraz da felsefi düşünürsek, an diye bir şey yoktur. Daha doğrusu anı algılayabilecek donanıma sahip varlıklar değiliz. Biraz fiziksel anlatmaya çalışacağım. Δt 0'a yaklaştıralım; . Δt= 0,001s yaklaştı mı? Matematikçilere göre asla yaklaşmadı, hatta çok uzak. Devam edelim, Δt = 0,0001s denilse, hayır kesinlikle yaklaşamadık, belki biraz ama tam değil. Δt = 0,00000000000000000001s biraz daha yaklaştık 0'a, ama sıfır da değiliz. Biraz daha 0 eklememiz lazım 1'in önüne. Biz "an"a yaklaşmaya, yani 0'a doğru giderken insan algısı çoktan kapandı. Yapılan araştırmalara göre beynimiz 0.013 saniyeyi algılayabiliyor, Δt = 0,000000000000000000001s böyle bir rakamı, hatta daha küçüğünü nasıl algılayabilir ki. Yalnızca kendince yaklaşımlarda bulunabilir, tıpkı bizim Δt 0'a giderken diye formülüze edişimiz gibi limitler koyarız hayata. Öyle limitler koyarız ki her birimiz bir türevini yaşarız, aynı hayatın.

> "Biz aslında zaman denen şeyi değil, süreyi algılıyoruz. Fizik, kimya, biyoloji ve beyin, yani bilinç, zamanı değil süreci biliyor. Yani bir olay karşısında geçen zamanı, gerçek tanımıyla süreyi algılıyoruz."

Peki ya Δt = 0 olduğu bir anda ne olur. Zamanın durduğu an, t2 zamanı da ve t1 zamanı da aynı olduğu için Δt = 0 oluyor. Yani "süre" ilerlemiyor. Böyle bir şey mümkün müdür? Heisenberg belirsizlik ilkesine (ΔE.Δt ≥ħ/2) göre zamanın durması demek enerji değişiminin (ΔE) sıfırlanması demektir. ΔE.Δt ifadesi her zaman ħ/2 sabitinden büyük veya eşit olmalı. ΔE'yi bulmak istersek, ΔE ≥ħ/2Δt olur ve Δt = 0 eşitlikte yerine yerleştirdiğimizde ΔE sonsuz gibi tanımsız bir şeye gidiyor. Ne matematik ne de fizik sonsuz enerjiyi tanımlayamayacağı için basit bir hile ile bu ilkeyi hâlâ geçerli kılıyoruz. Fizik ve matematiğe göre bu denklemi ancak ΔE=0 ,Δt = 0 olduğunda anlamlı kılıyoruz ve en önemlisi Heisenberg belirsizlik ilkesini de bozmamış oluyoruz. 0.0 = 0 ve hâlâ ħ/2 (0.527 × 10-34 m2 kg / s) sabitinden bu iki sıfırın çarpımı büyük oluyor. Enerji değişiminin sıfır olması demek, hayatın durması demektir. Çünkü her bir hareket enerji gerektirir. Tabii enerji harcandığı için de evrende enerji sürekli değişmektedir. Peki, gördüğümüz her şeyi bir anlık durduralım ve hiç hareket etmeyelim. O zaman zamanı durdurabilir miyiz? Elbette hayır, çünkü biz dursak bile içimizdeki atomlar durmayacak, atomlar dursa içerisindeki elektronlar duramayacak. Çünkü bir anlığına bile elektronlar dursa elektron çevresinde dolandığı çekirdek tarafından çekilip atomun yapısı yok olacaktır. Atomlar yok olursa bizler ve yaşam yok olur. Yani aslında asla duramayız ve asla zaman da duramaz. Evren var olduğu sürece zaman da var olmaya devam edecektir.

Zaman biz faniler için algılanacak bir kavram değildir. Bu şuna benzer; suda yaşayan ve hiç karaya çıkmamış bir balık asla suyun dışını tam olarak tanımlayamaz. Belki suyun sınırına gelmiştir ve az biraz görmüştür ama suyun kırılmasından dolayı onu da gerçek anlamda tanımlayamayacaktır. Ta ki suyun dışına çıkana kadar yalnızca bir kısmını algılayabilir. Ayrıca zaman uzayın içine örgülenmiş durumda. Tamamen iç içe. Uzay büküldüğünde zaman da bükülüyor ve gerçekte olması gereken zaman bize göre değişiyor. Peki, uzay nasıl bükülecek? Çok büyük kütleli cisimler uzayı bükerler. Uzayı çarşaf gibi düşünebilirsiniz. Büyük bir cisim çarşafın içine bırakıldığında düz çarşaf içeri doğru bükülür. Uzay da gezegenler ve yıldızlardan dolayı bükülüyor ve tabii ki zaman da bükülüyor. Zaman ve uzay bu kadar iç içe geçtiğine göre zaman kavramı tam olarak bilinebilir mi? Sanırım, biz de bu evrenden dışarı çıkana kadar tam olarak zamanı tanımlayamayacağız.

Peki, zamanı tam olarak algılayamıyorsak, süreyi doğru algılayabiliyor muyuz? Beynin algıladığı ile gerçek anlamdaki süre kavramı aynı mı? Biz doğayı kesin gerçeklikle anlayabiliyor muyuz? Sinirbilimciler bunun üzerine çok fazla araştırma yapıyorlar. Bu araştırmalar emekleme aşasında olduğu için kesin bir sonuç elde edilmiş değil. Ama bazı bulgular var. Mesela aynı zaman dilimini bazen çok uzun, bazen de çok kısa algıladığımız oluyor. Araştırmalara göre aynı zaman diliminde birçok bilgi beyne işlenmeye çalışırsa beyin zamanı sanki uzunmuş gibi hissediyor. Mesela kaza anını beyin normalden uzun olarak algılıyor. Şöyle düşünün, bilgisayarınıza çok hızlı bilgi kaydetmeye çalışıyorsunuz, aynı anda hem video çalışıyor, hem yazı yazıyorsunuz, hem de grafik programı açık ve hepsini aynı anda çalıştırmaya çalışıyorsunuz. O zaman bilgisayar halk tabiriyle kasmaya başlayacaktır ve bilgisayarınız artık her şeyi yavaş yapmaya başlayacaktır. Çünkü bilgisayardaki işlemci hepsini aynı anda algılayamaz. Beyin de tıpkı bilgisayardaki gibi işlemciye sahip. Kaza olduğunda da beyinde birçok bölge harekete geçiyor ve beyindeki işlemci tıpkı bilgisayardaki gibi yavaş algılamaya başlıyor. En azından benim yorumum bu şekilde; bununla ilgili kesin bir yanıt yok. Çok mutlu olduğumuzda neden zaman hızlı geçiyor tam bir bilgimiz yok. Muhtemelen hormonlar algının daha hızlı çalışmasını sağlıyor.

Görüldüğü gibi aslında insanoğlu gayet kısıtlı/aciz bir varlık. Hiçbir şeyi tam olarak tüm gerçekliğiyle anlayamıyoruz. Bu bize lütuf mu, yoksa ceza mı acaba?

PARANTEZ

Osmanlı Tarihi'ni yeniden dönemlendirme sorunu

Prof. Dr. Remzi DEMİR • Ankara Üniversitesi DTCF Bilim Tarihi ABD Öğretim Üyesi

2005–2007 yılları arasında yayımlamış olduğum Philosophia Ottomanica (Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde Türk Felsefesi) adlı düşünce tarihi çalışmamda, felsefî faaliyetin seyrini esas alan bir dönemlendirme girişiminde bulunmuştum. Buna göre, Osmanlı Düşüncesi, "Eski Felsefe Dönemi", "Bocalama Dönemi" ve "Yeni Felsefe Dönemi" olmak üzere üç aşamadan geçmişti.

Malum olduğu üzere, Osmanlı Tarihi, bugüne değin İbn Haldûn'un tarih felsefesinin etkisi altında "Gelişme-Duraklama-Çökme" üçlemesine istinaden dönemlendirilmiş ve yazılmıştı; ancak son yarım asırda yapılan tarihsel araştırmalar bu dönemlendirme modelinin gerçeği yeterince yansıtmadığını ortaya koydu.

Haklı olarak şöyle soruluyordu: Şayet duraklama, XVI. yüzyılın ikinci yarısında başlamış ise, nasıl oldu da, İmparatorluk üç buçuk asır daha hayatta kalabildi?

2005-2007 yılları arasında yayımlamış olduğum *Philosophia Ottomanica (Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde Türk Felsefesi)* adlı düşünce tarihi çalışmamda, felsefî faaliyetin seyrini esas alan bir dönemlendirme girişiminde bulunmuştum. Buna göre, Osmanlı Düşüncesi, "Eski Felsefe Dönemi", "Bocalama Dönemi" ve "Yeni Felsefe Dönemi" olmak üzere üç aşamadan geçmişti. Doğu Düşüncesi'nin (burada İslâm Düşüncesi'ni kastediyorum) biçimlendirdiği Birinci Aşama, XIV. yüzyıl ile XVI. yüzyıl arasını, Batı Düşüncesi'nin şekillendirdiği Üçüncü Aşama ise XIX. yüzyıl ile XX. yüzyılın ilk çeyreğini kapsıyordu. Aradaki iki yüzyıl ise Doğu Uygarlığın'dan Batı Uygarlığı'na geçişin sancılarıyla dolu karışık bir dönemdi.

Sonradan fark ettim ki, bu model, aslında Bilim Tarihi, Edebiyat Tarihi, Hukuk Tarihi ve Sanat Tarihi gibi diğer üstyapı tarihleri için de geçerliydi. Öyleyse bu yapıların teşekkülünü sağlayan altyapının tarihleri olan Siyaset Tarihi, İktisat Tarihi ve Toplum Tarihi de bu tarihlerin izlediği güzergâhı izlemiş olmalıydı.

Şu halde Osmanlı Tarihi, uygarlık dönüşümü üzerinden okunabilir ve dönemlendirilebilirdi:

> "Şayet duraklama, XVI. yüzyılın ikinci yarısında başlamış ise, nasıl oldu da, İmparatorluk üç buçuk asır daha hayatta kalabildi?"

Birinci Dönem: Doğu (İslâm) Uygarlığı Etkisindeki Dönem

İkinci Dönem: Bocalama Dönemi (Batı'nın Bilimi, Teknolojisi, Sanatının Yoklandığı ve Doğu Uygarlığı'na Uygunluğunun Sorgulandığı Dönem)

Üçüncü Dönem: Batı Uygarlığı Etkisindeki Dönem

Bu dönemlendirmenin birçok yeni soruyu davet ettiğinin farkındayım; ancak tahminim odur ki, bu model, muhtelif türden soruları başarılı bir biçimde cevaplandıracak kapasiteye sahiptir.

Hemen birkaç soru örneği verelim:

Osmanlıların takriben dört asır içinde Doğu Uygarlığı'ndan Batı Uygarlığı'na geçmelerini zorunlu kılan tarihsel koşullar nelerdir?

Üçüncü Dönem'de Osmanlı İmparatorluğu'nu artık neden bir "Batılı Devlet" olarak görmek gerekir?

Birinci Dönem ile Üçüncü Dönem'in sonlarında karşılaşılan büyük çaplı sorunlar, temelde iktisadî sistemin dönüştürülemeyişiyle mi alâkalıdır?

Birinci Dönem'de kurulan Semâniye ve Süleymaniye gibi temel yüksek eğitim kurumlarında Naklî İlimler'in öğretimine ağırlık verilmesi, global gelişmeler üzerinde belirleyici olmuş mudur?

Bocalama Dönemi'nde, Batı'da yaşanan Bilim Devrimi ve Aydınlanma Değerleri'nin Türkiye'ye gereği gibi aktarılamayışında Ulemâ'nın rolü olmuş mudur?

Birinci Dönem'de matbaanın gelmesi, Devlet'in ve Toplum'un kaderini değiştirebilir miydi?

İkinci Dönem'de, özellikle de Lâle Devri'nden sonra yapılan yenileşme girişimleri, neden başarısız kalmıştır?

İkinci Dönem'de Ulemâ'nın Ortaçağ İslâm Bilimi'yle irtibatlarının büyük ölçüde kesilmesinin nedenleri nedir?

Askerî Devrim'in kısmen de olsa yakalandığı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ömrünün uzamasında bu faktörün de etkide bulunduğu savlanabilir; ancak, Askerî Sistem'in (ve bu arada "Nizâm-ı Cedîd"in) XVI. yüzyıldan sonra giderek şiddetlenen sömürgeci saldırıları, gereği gibi karşılamada yetersiz kalışının nedenleri neler olabilir?

Meselâ şöyle bir soru da sorulabilir: Üçüncü Dönem'de Batı Uygarlığı benimsendiği halde, Osmanlı İmparatorluğu neden Avrupa'nın ve özellikle de İngiltere'nin sömürgeci saldırılarını gereği gibi

karşılayamamıştır?

Elbette bu soru, "büyük" bir sorudur ve bu sebeple yanıtlanması için birçok tarihsel etmeni değerlendirmeye dâhil etmek gerekir. Ancak (hiç değilse küçük bir adım atmak maksadıyla) muhtemel yanıt şöylece özetlenebilir: Devlet-i Aliyye'nin iktisadî ve sosyal alandaki (altyapısal) dönüşümü vaktinde tamamlayamaması ve buna bağlı olarak bilimsel ve teknolojik dönüşümü (üst yapısal) süratle gerçekleştirememesi, bu sonucun ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Buna karşın şunu da unutmamak gerekir ki sömürgecilerin temel hedeflerinden biri olan Türkler'in Anadolu'dan atılması girişimi başarılı olamamıştır (ve olamayacaktır). Çünkü Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğindeki direniş mücadelesinin neferleri Yeni Subaylar, Yeni Bilginler, Yeni Mühendisler, Yeni Öğretmenler, Yeni Edipler, Yeni Sanatkârlar, Üçüncü Dönem'deki modernleşme faaliyetleri esnasında edindikleri bilgi ve beceri birikimi sayesinde, "Kurtuluş Savaşı" vererek Anadolu'yu kurtarabilmiş ve "Kuruluş Savaşımı" vererek de, Türkiye Cumhuriyeti'ni kurabilmiştir.

Öyle umut ediyorum ki, önümüzdeki yıllarda yapılacak teorik ve pratik çalışmalarla, bu model geliştirilecek ve gerçeğe daha uygun bir Osmanlı Tarihi manzarası çizilecektir.

DOĞA TARİHİNDEN NOTLAR

Yerbilim tarihinden: Konveksiyon akıntıları teorisi

Prof. Dr. Nurdan İNAN • Mersin Üniversitesi Jeoloji Mühendisliği Bölümü Öğretim Üyesi

Konveksiyon akıntıları teorisinin temelini, yerin içinde kabuğun hemen altında meydana gelen ısı değiş-tokuşu oluşturuyor. Buna göre, yeryuvarının içi ile yeryüzü arasındaki sıcaklık farkı, yerin manto kesiminde bir akıntı oluşturuyor. Konveksiyon akıntıları, mantonun alt kesimlerindeki sıcak akışkan malzemenin aşağıdan yukarıya doğru akımıyla ya da ısınan bu malzemenin gravitasyon etkisiyle ortaya çıkıyor.

Konveksiyon akıntıları teorisinin temeli Otto Ampferer'in 1906'da ortaya attığı "alt akıntılar" kavramına dayanıyor. 1930'lu yıllarda, Alfred Wegener'in kıtaların kayması teorisi tartışılırken, bu teoriye ait ilk düşünceler Arthur Holmes tarafından ortaya konuluyor. Bu yıllarda kabul edilen egemen görüş, yerkabuğunun hiçbir şekilde hareket etmeyen kıtalardan oluştuğu şeklinde ve buna karşı ileri sürülen tüm farklı tezler şiddetle reddediliyor.

Holmes, konveksiyon akıntıları teorisini, Wegener'in kıtaların kayması teorisindeki, kaymayı sağlayan itici güç eksiğini gidererek teoriyi güçlendiren bir çözüm olarak sunuyor. Aynı zamanda Jeokronoloji biliminin önderlerinden biri olan Arthur Holmes (1890-1965), U-Pb (Uranyum-Kurşun) radyometrik yaşlandırmayı da ilk kullanan kişi olması bakımından yerbilim tarihinde çok önemli bir yer tutuyor.

Holmes, kıtaları hareket ettiren mekanizmayı manto içerisindeki konveksiyon hücreleri olarak tanımlıyor ve bunu esas alan "konveksiyon akıntıları teorisi"ni 1944'te "Fiziksel Jeoloji Prensipleri" kitabında yayımlıyor.

"Konveksiyon akıntıları teorisi", daha sonra Vening Meinesz (1934), Hans Cloos (1936), Edward Henry Krauss (1936) ve Davıd Griggs (1939) tarafından geliştiriliyor ve konveksiyon akıntıları tektonik plakaları astenosfer boyunca hareket ettiren asıl güç olarak gösteriliyor.

Konveksiyon; katı yüzey ile akışkan arasında gerçekleşen ısı transferi olayına deniyor. Bu transfer, akışkan içindeki akımlar aracılığıyla gerçekleşiyor. Doğal olarak manto içinde de, okyanuslarda da, atmosferde de gözleniyor.

> "Kıtaların kayması teorisi tartışılırken, bu teoriye ait ilk düşünceler Arthur Holmes tarafından ortaya konuluyor."

Bu akımları çok basit olarak şöyle canlandırabiliriz: İçi su dolu şeffaf bir kaba, farklı sıcaklıklarda renklendirilmiş sıvılar enjekte edildiğinde, daha soğuk olan sıvı tabana doğru çökerken, sıcak olan sıvı yükselmeye başlıyor. Birinin aşağıya inme, diğerinin yukarıya çıkma eğilimi su içinde bir sirkülasyona neden oluyor. Bu sirkülasyonu konveksiyon akımlarına benzetebiliriz.

Konveksiyon, kondüksiyon ve radyasyon ısı transferinin üç ana mekanizması. Örneğin, içi su dolu bir kapta, su ve suyun kaba te-

mas ettiği iç yüzey arasındaki ısı transferi konveksiyon, temas eden maddeler arasındaki ısının iletilmesi kondüksiyon, sıcaklığı 0°K'den büyük olan her maddenin ışınım yoluyla çevresine ısı yayması olayı ise radyasyon.

Konveksiyon akıntıları teorisinin temelini, yerin içinde kabuğun hemen altında meydana gelen ısı değiş-tokuşu oluşturuyor. Buna göre, yeryuvarının içi ile yeryüzü arasındaki sıcaklık farkı, yerin manto kesiminde bir akıntı oluşturuyor.

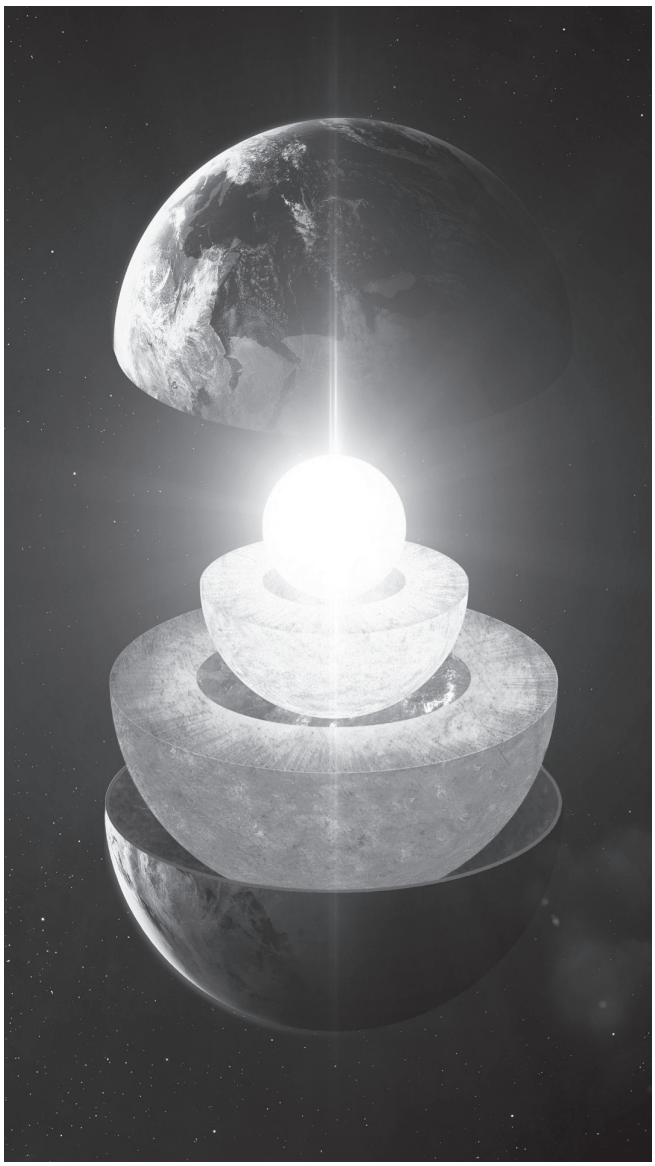
Konveksiyon akıntıları, mantonun alt kesimlerindeki sıcak akışkan malzemenin aşağıdan yukarıya doğru akımıyla ya da ısınan bu malzemenin gravitasyon etkisiyle ortaya çıkıyor. Bu işleyişte, konveksiyon akımını besleyen ve onu sürekli olarak hareket halinde tutan enerji kaynağı yerin sıcaklığı (Holmes) ve gravitasyon (Reinout Willem van Bemmelen) etkisi. Mantonun ısı kaynağı ise kendi içindeki radyoaktif tepkimeler.

Konveksiyon akıntısı olarak tanımlanan bu hareket yılda birkaç cm hızla hareket ederek sürtünme yoluyla yerkabuğuna ulaştırılıyor.

Arthur Holmes (1890-1965)

Isınan manto malzemesi genleşiyor ve yoğunluğu düşüyor. Düşen yoğunluk mantonun yükselmesine neden oluyor. Isınan manto yükselirken üzerindeki basınç da azalıyor ve kendisinden daha soğuk, katı kabuğa kadar ulaştığında bu kez hareketine yanal yönde devam ediyor. Yani okyanus ortası sırtlardan itibaren iki yana doğru dağılıyor. Okyanusal kabuğun altında yanal yönde hareket ederken de konveksiyon yoluyla ısı iletimini gerçekleştiriyor. Bu hareket, kabuğun yanlara doğru sürüklenmesine neden oluyor. Sürüklenme işlevi sırasında ısısını

kabuğa verdiği için soğuyan malzeme yitim zonlarına geldiğinde artık yoğunluğu iyice artmış olduğu için gravitenin etkisiyle aşağıya doğru çekiliyor.

Manto içerisindeki radyoaktif tepkimeler devam etikçe bu çevrim sürekli kalıyor. Bu çevrim sayesinde derinlerdeki manto kesiminde çok yavaş akan maddeler yerkabuğundaki hareketlere aktif olarak katılmış ve büyük tektonik yapıların oluşmasına katkı koymuş oluyor.

Kaynak

İnan, N., Yerbilim Tarihi Ders Notları (Yayımlanmamış)

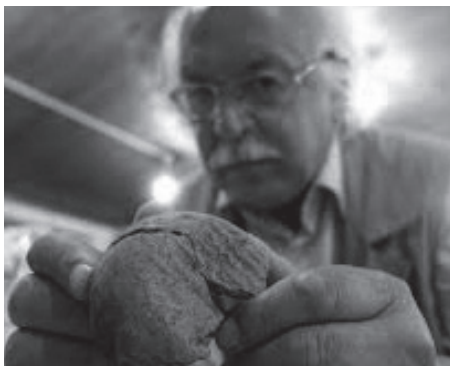
ARKEOLOJİ SÖYLEŞİLERİ

Arkeolog olmak

Prof. Dr. Mehmet ÖZDOĞAN • Arkeolog
Söyleşi: Melih OKYAY • Bilim ve Ütopya Dergisi Yazı İşleri Müdürü

Sevgili Bilim ve Ütopya okurları, süregelen arkeoloji söyleşilerimizde bu ay, Mehmet Özdoğan ile "arkeolojinin mesleki boyutu ve arkeolog olma bilinci " üzerine yoğunlaştık. Söyleşimiz, eminiz ki, arkeolojiye ilgi duyanlarla beraber özellikle üniversitelerin arkeoloji bölümünü tercih etmek isteyenler ve üniversitelerdeki arkeolog adayları için de aydınlatıcı olacaktır. Hepinize keyifli okumalar!

Bilim ve Ütopya: Mehmet hocam neden arkeoloji? Ya da şöyle sorayım: Geçmişe dönüp baktığınızda sizi arkeolojiye çeken sebepler nelerdi? Ülkemizde arkeoloji adına kelimenin gerçek anlamıyla emek vermiş olan ve önemli çalışmalar içerisinde bulunan birisi olarak bu soruya vereceğiniz cevap kuşkusuz merak edilecektir.

Mehmet Özdoğan: Yanıt hiç beklediğiniz gibi olmayacak bunu baştan söylersem iyi olacak. Uzun hikâyeyi kısaca şöyle özetleyeyim. Lisede Robert Kolej'deyken 60 İhtilalinin öğrenci çevrelerinde yarattığı heyecan ile lise birinci sınıfta Türkiye Milli Talebe Federasyonu (TMTF)'nun açtığı "amatör turist rehberi" kursuna katıldım. Çoğunluğu üniversite öğrencilerinin oluşturduğu öğrenci kurumunun ortamı beni kendine çekti, okuldan çok TMTF'ye bağlandım diyebilirim. Zaten o yüzden lise ikide sınıfta da kaldım. Rehber kursu Türkiye'de açılan, sanırım ikinci kurstu, ortalıkta turist filan da yoktu. Kursta çok yetenekli hocalardan yoğun ve yüklü bir ders programı gördük. O yılların genç ve devrim heyecanını yitirmemiş insanlarından Metin Sözen, İslam Mimarisi dersi veriyordu. Sanırım bir yıl içinde yalnızca İstanbul'da 62 cami gezdik. Can Kerametli, Şerare Yetki gibi üniversite hocaları her konuda ders verdiler. Beni çok sardı. Ertesi yıl bazı dersleri yeni açılan kursta ben vermeye başladım. Bu arada lisede tek sevdiğim ders sanat tarihi idi, hocası da ünlü Godfrey Goodwin'di. Bir gün derste Konya Çumra'da Çatal Höyük diye bir yerde çok önemli kazı varmış, gidip gezin dedi. Ben ciddiye aldım, bir arkadaşımla otostop yaparak Konya'nın Çumra ilçesine gidip, 17 km yürüyerek Çatal Höyüğe ulaştık. Hiçbir şey anlamadan tıpış tıpış geri geldik. Lise bitip üniversiteye adım atma günü gelmişti. O zaman merkezi sistem yoktu, her bölüme ayrı başvuruluyor, ayrı sınava giriliyordu. Ben politikacı olmak istiyordum. Siyasal, Hukuk sınavlarına girdim, bir de arkeolojiye yazıldım. Üçünü de kazanınca, Ankara'da Siyasal'a gitmek zor geldi. Hukuk Fakültesi'ne kaydolmaya karar verdim. Kayıt kuyruğuna girdim, baktım çok uzun, bir türlü ilerlemiyor. Sıkıldım, kimsenin sırada olmadığı Arkeolojiye kaydımı yaptırdım. Arkeolojiyi seçmem bu kadar basit. Ben Hitit arkeolojisi okuyacağımı sanıyordum, kaydolduğum bölümün adı bir tuhafıma gitti, Arkeoloji ve Prehistorya diyordu levhada. Prehistoryanın adını bile duymamıştım, meğer bölüm Klasik Arkeoloji ve Prehistorya imiş, Hitit ise ayrı bir bölüm olan Ön Asya arkeolojisindeymiş. Çok bozuldum. İlk derste Klasik Arkeoloji hocaları da bana çok heyecan vermemişti. Prehistorya hocası arazide, daha gelmedi dediler. Onu da görüp bölümü terk etmeye karar verdim. Hoca bir ay sonra geldi. Halet Çambel, kürsüye çıktı, şöyle bize bir baktı. Ben tamam kalıyorum dedim ve kalıp hiç aklımda olmadığı halde Prehistoryacı oldum.

"Lisede tek sevdiğim ders sanat tarihi idi, hocası da ünlü Godfrey Goodwin'di. Bir gün derste Konya Çumra'da Çatal Höyük diye bir yerde çok önemli kazı varmış, gidip gezin dedi. Ben ciddiye aldım, bir arkadaşımla otostop yaparak Konya'nın Çumra ilçesine gidip, 17 km yürüyerek Çatal Höyüğe ulaştık. Hiçbir şey anlamadan tıpış tıpış geri geldik."

BÜ: Peki bu alandaki çalışmalarınıza dair "keşke" leriniz var mı?

> "Bilimin de ülkesi yoktur, yani ulusal bilim olmaz, bilim uluslararasıdır. Dünya ile rekabet etmeden, paylaşmadan bilim olmaz, ancak olmuş gibi olur."

MÖ: Var tabii. Keşke Halet Çambel gibi başkaları da olsaymış, keşke ülkemizde bilimsel arkeoloji daha da canlı, yaygın olsaymış...

BÜ: Arkeoloji üzerine ilgi duyan, üniversitede arkeoloji bölümünü tercih etmeyi düşünen ve bu alanda yaşamını var etme planı yapan genç bir insana, "keşke"lerden uzak olması adına, deneyimli bir arkeolog olarak hangi telkinlerde bulunurdunuz?

MÖ: Söyleyeceklerim, bütün bilim alanları için geçerli olan ilkeleri yinelemek olacak. Üniversiteyi bitirdikten sonra, hangi alan olursa olsun dört seçenek vardır: a) benim bir diplomaya gereğim vardı, üniversite bunu bana sağladı, dört yıl da babamın parası ile iyi zaman geçirdim, artık yaşantımı düzenlerim b) bu bana bir kültür, kimliğimi geliştirecek bir altlık sağladı, ama yaşamamı ben başka yollar ile sağlarım c) Ben meslek öğrendim, bunu uygularım, teknik ya da ara eleman olmak yeter d) ben akademisyen, olacağım -yalnızca kadro olarak değil- bilim insanı kimliği ile. Dördüncü seçenek en güç olanı, yani yaptığınız işi, iş olarak değil, bilim insanı sorumluluğu ile insanlığa, ülkeye, daha önce bilimi geliştirmiş bilim insanlarına görev olarak yapmak. Bu bir karar meselesi; diğer yolları seçenlerin yaşamı çok daha kolaydır, sıradanlığın dışına çıkmadıkları için toplumla barışıktır. Bilim insanı ister istemez toplumun aykırısıdır, dünyası bilim dünyası olur. Bilimin de ülkesi yoktur, yani ulusal bilim olmaz, bilim uluslararasıdır. Dünya ile rekabet etmeden, paylaşmadan bilim olmaz, ancak olmuş gibi olur. Bu nedenle bilim insanı olma seçeneğini seçecek olanların mutlaka dünyayı anlayarak izlemeleri, dil bilmeleri, okumaları, tartışmaları ve yaptıklarını düşünmeleri, kendilerinin kendilerine eleştiri getirmeyi bilmeleri gerekir. Kelimenin tam anlamıyla "kendilerine olan saygıyı" yitirmemeleri gerekir. Bu işin en güç yanıdır.

Bir de arkeoloji okuyarak arkeolog olmak isteyenlerin düştüğü temel yanılgıyı vurgulamak isterim. Türkiye arkeolojik açıdan çok zengindir, arkeoloji çok iyidir. Bu maalesef böyle olmuyor. Bu doğru olsa, örneğin bizim çok iyi dağlarımız var, bizde coğrafya çok iyidir, ya da Afrika'da çok çeşitli hayvan zenginliği var, zooloji çok iyidir. Arkeolojik varlıkların çok ve zengin olması bizi durduğumuz yerde iyi arkeolog yapmıyor, yapmaz da. Bir fizikçi, ya da tarihçi ne kadar çabalıyor ise arkeolog için de geçerlidir. Kimse çevredeki arkeolojik zenginliğin onu durduğu yerde iyi arkeolog yapacağı yanılgısına düşmesin.

BÜ: Mart sayımızda sizinle "Arkeolojinin geleceği var mı?" konulu bir söyleşi yapmıştık. Söyleşi içerisinde bütün bilimlerde olduğu gibi arkeolojide de "genetik" üzerine projelerin yaygınlaştığını vurgulamıştınız. Arkeoloji üzerine emek verecek birisi için sadece arkeolojik bilgilere hâkim olmak yetersizdir diyebiliriz sanırım. Artık bir arkeoloğun eskisinden daha fazla disiplinler arası bilgiye sahip olması gerekmiyor mu?

MÖ: Hayır; her bilim dalı, diğer bilim dalları ile ilişkilidir, birlikte paylaşarak çalışmak, gelişmek durumundadır. Arkeoloji için de geçerli. Biz geçmiş dönemlerdeki insanı araştırıyoruz. Bu insanın yaşadığı doğal çevreden, iklimden, nefes aldığı atmosferden, çevresindeki bakterilerden taşlara kadar ortamı var. Bu ortamı inceleyen çeşitli bilim dalları, çeşitli ve her yıl sayısı artan yöntemler var. Bir arkeolog hangi bilim dalına neyi soracağını ve gelen yanıtın güvenilirliği kadar "kullanılabilirliğini" bilecek kadar diğer alanları tanımalı, bir anlamda konusu insan ve çevresi olan her alan dediğimiz zaman zaten astronomiden mikrobiyolojiye kadar insanın yaşamını ilgilendirmeyen alan yok. Önemli olan sorduğunuz soruyu kime, niçin soracağınızı bilmeniz. Yukarıda arkeolojiyi diğer bilim dalları ile ilişkilendirdim, örnek olarak. Ancak aynı durum diğer bütün dallar için de geçerli. Birbiri ile artık her alan ilişkili. Belki arkeolojidekinin farkı, sonuçlar toplumda daha çarpıcı etki yapıyor; diğer bilim alanları o kadar topluma yansımıyor. Ancak esasen yöntemleri bulup geliştiren onlar. Belki şu örnek daha iyi anlatır ne demek istediğimi: Arkeoloji doğa bilim dalları için zaman laboratuvarı işlevini yüklenmişti, diğer bilim dalları da arkeolojinin öğrenmek istediklerini öğrenmesini sağlayan yöntemleri

" Bizde bir yanılgı var; bir üniversitedeki bölümün, o alanı tümü ile kapsayacağı gibi. "

verir. Diğer bilim dalları ile arkeoloji arasında simbiyotik bir ilişki vardır. Örneğin nükleer fizikçiler radyoaktivitenin zamanla azaldığını kendi çalışmaları ile öğrenir, ancak yarı yaşı, yani ne kadar zamanda radyoaktivitenin yarılandığını öğrenmeleri için tarihi bilinen bir arkeolojik örneğe gerek duyarlar. CI4 denen radyoaktif tarihleme böyle başlar. Arkeologlar kesin tarihi bilinen örnekler vermiş, fizikçiler yöntemi kendi amaçları için geliştirdikten sonra, arkeologlar tarihi bilinmeyen buluntular için bu yöntemi kullanmış. Ya da jeofizikçiler dünyanın manyetik kutunun sürekli yer değiştirdiğini biliyorlar, ancak bunun hızı ve eskiden yöneldiği yerleri tarihleri ile bilmek için arkeolojik örneklerden yararlanmışlardır. Yanmış yapıların, fırınları manyetik yönlenmesini ölçerek, Bugün C14 ile ölçülemeyecek kadar eski kalıntılar için manyetik tarihleme kullanmaktayız. Sorduğunuz DNA, genom vb biogenetik alanı için de aynı şey geçerli.

BÜ: Peki, bir arkeoloğun çalışma masasında hangi alanlardan kitaplar olmalı? Antropoloji, tarih, biyoloji?..

MÖ: Kültür tarihi ve insan ile ilgili. Bizde bir yanılgı var; bir üniversitedeki bölümün, o alanı tümü ile kapsayacağı gibi. Bu olanaksızdır, dünyada hiçbir yerde bu olmaz, olamaz da. Genel temel bilgi verilir, ancak arkeolojinin hangi alanları, hangi sorular üzerinde üniversitenin o bölümünün yoğunlaşacağına göre kitaplık ayarlanır; zamanla öncelikler değişirse kitaplık da yenilenir. Yani hangi kitapların olması gerekli gibi bir sorun yok. Genel kültür dışında uzmanlaşılan alana göre değişir. Örneğin etnoarkeoloji ağırlıklı çalışılacak ise başka bir kitaplık, ağırlık beslenme modelleri ya da Paleolitik Çağ gibi bir dönemse başka kitaplar gerekir

BÜ: Arkeoloji tarihine baktığımızda ülkemizde veya dışarıda genç arkeolog adayları için çalışmalarını takip etmelerini önereceğiniz isimler var mı?

MÖ: Günümüz için bunu benim söylemem hiç doğru olmaz. Yanıltıcı bir yönlendirme olur. Ancak bilim alanı olarak arkeolojinin bugüne nasıl geldiğini, bilim tarihi bakış açısı ile öğrenmeleri mutlaka gerekir. Burada, arkeolojiyi arkeoloji yapan isimler tabii var. Herhangi bir arkeoloji tarihi kitabı ile başlanırsa zaten isimler kendiliğinden öne çıkar. Burada da neye önem verdiğinize göre bu adlar değişir. Sosyoekonomik modellerin gelişimi için olan öncü kişi ile örneğin kazı yöntemleri için bakılacak isim başkadır gibi.

BÜ: Peki, arkeoloji adaylarına arkeoloji disiplini içerisinde yönelmelerini önereceğiniz; üstüne gidilmemiş, çalışılmamış bir alan var mı?

MÖ: Çok. Günümüz ne kadar renk ve çeşit içeriyorsa, geçmiş de o kadar renkli ve çeşitlidir. Neye ilgi duyduğunuza bağlı olarak bakacağınız, ele alacağınız konu da değişir. O kadar değişik konu var ki her dönem için. Yaratıcı olan bilim insanları, bu alanları görüp seçmesini ve nasıl ele alınması gerekli olduğunu bulandır. İlk soruda verdiğim yanıtı burada anımsayın, eğer teknisyen düzeyi ile bilim yapacaksanız her şey aynıdır. Bildiğinizi ararsınız, onu bildiklerinize uygun olarak sınıflandırıp belgeler, yayınlarsınız. Bu bilimin hamallığıdır. Yeniyi araştırma alanı olarak ortaya çıkartmak ve yeni bir yol açmak ise bilimdir. Bu da önceden yemek tarifi gibi verilmez.

BÜ: Arkeologlar "dijital çağ"a ne derece adapte olabildiler? Diğer ülkelerdeki arkeologlarla bizim arkeologlarımız arasında bu kapsamda bir karşılaştırmaya gidebilir miyiz?

MÖ: Hatta gereğinden biraz fazla; dijital çağın kazanımları ile bilimi bilgisayar oyununa çevirmenin arasında çok hassas bir sınır vardır. Bir bilgisayar programcısının geliştirdiği programı uygulayıp güzel görünümlü grafikler, dijital üç boyutlu resimler ortaya çıkartmak zevkli ama bilgisayar oyunu olmanın ötesinde bir yere gitmez. Yani sizin yerinize makinenin düşünüp karar vermesi, dijital zekâ, bu en azından şu anda çok güzel göz boyayan bir eğlenceli uygulama. Buna karşılık, tabii ülkemizde de sayısal ortamı çok doğru uygulayarak kullananlar da var.

BÜ: Teşekkür ediyorum hocam.

Jeoloji mühendisi Mükerrem Türkünal ve dev ammonit

Deniz TÜRKÜNAL

Yaklaşık bir yıl önce aramızdan ayrılan bilim insanı Mükerrem Türkünal, bizlere Ankara yakınlarında bulduğu ve 1968 yılından beri MTA Tabiat Tarihi Müzesinde sergilenmekte olan paleozoik döneme ait, Türkiye'de bulunmuş en büyük ölçekli dev ammonit fosilini bırakmıştır.

Paleontolog Mükerrem Türkünal, Kapalıçarşı'da tüccarlık yapan bir baba ile Bulgar göçmeni bir aileden gelen ev hanımı annenin çocuğu olarak İstanbul Fatih'te doğmuştur.

Sırasıyla Aksaray 45. İlkokulu, Çapa Kız Ortaokulu ve İstanbul Cumhuriyet Lisesini bitirmiştir.

1949 yılında, genç Cumhuriyetin sayılı aydın kızlarından biri olarak, İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji, Zooloji ve Jeoloji üçlü lisans bölümünden mezun olmuştur.

Mükerrem Türkünal

Mezun olur olmaz, İstanbul Erkek Lisesinde kısa süreli yardımcı öğretmenlik, daha sonra da Amasya'da bir öğretim yılı boyunca lise öğretmenliği yapmıştır.
30 Ağustos 1950 tarihinde Ankara Maden Tetkik Arama Enstitüsü'nde Makro Paleontolog olarak çalışmaya başlamıştır. Paleontolojinin sabırla çalışmak olduğunu çok iyi bilmiş ve bunu çok başarılı şekilde uygulamış olan Mükerrem Türkünal, 1950 yılından müze kuruluş çalışmaları başlayana dek, paleontoloji konusunda arazi çalışmaları yapmıştır. Özellikle Jurasik Ammonitler konusu üzerine uzun yıllar yaptığı çalışmalar sonucu, bu konuda çeşitli makaleler yayımlamıştır.

1951 yılında Maden Tetkik Arama Enstitüsü'nden meslektaşı olan İsviçre mezunu Doç. Dr. Süleyman Türkünal ile evlenmiştir.

1953 yılında bir arazi çalışmasında Ankara'nın 13 kilometre uzağındaki Bağlum/ Köserelik (günümüzdeki adı ile Kösrelik) köyünde mesozoik döneme ait (o dönemde Ankara ve çevresi okyanus ile kaplıydı) dev ammonit fosili bulmuştur. Bilimsel adı Lytoceras olan ammonit, yaklaşık 200 milyon yıl önce bu bölgede yaşamış olup, 63,6 cm çapında 87,5 cm boyundadır. Jurasik döneminin en karakteristik fosili olan Lytoceras'a günümüzde tortul kayaçlarda rastlanmaktadır. Neo-Tetis okyanusunda yaşamış Lytoceras ammoniti Türkiye'de şimdiye dek bulunmuş en büyük örnek olma özelliğindedir. Bu dev fosil bulunuşundan ancak 15 yıl sonra, 1968'de MTA Tabiat Tarihi Müzesi'nin kuruluşu ile sergilenebilmiştir.

Mükerrem Türkünal'ın bulduğu dev ammonit günümüzde, MTA içinde bulunan Tabiat Tarihi Müzesinde sergilenmektedir. Bulduğu dev ammonit, hâlâ paleontologlar tarafından önemli bir kaynak olarak gösterilmektedir.

Mükerrem Türkünal 1965 yılında, çağdaş müzecilik çalışmalarını yakından incelemek üzere çalıştığı kurum tarafından ve Fransız hükümetinin davetlisi olarak, dört aylığına Paris'teki Tabiat Tarihi Müzesinde (Museum d'Histoire Naturelle) görevlendirilmiştir.

1966 yılından itibaren MTA bünyesinde kurulması planlanan Türkiye'nin ilk Tabiat Tarihi Müzesi'nde, Müze İcra Kurulu üyesi olarak çalışmalarına devam etmiş ve Müze 7 Şubat 1968'de açılmıştır.

1960'lı yıllarda Türkiye'de faaliyet göstermeye başlayan o zamanın faal derneklerinden olan Uluslararası Zonta İş ve Meslek Kadınları Derneği, Türk Amerikan Kadın Kolları Derneği gibi muhtelif derneklerin düzenlediği konferanslara katılmış, bu dernek üyelerine Tabiat Tarihi Müzesi'ni tanıtmış ve müzeyi ziyaret etmelerini sağlamıştır.

Mükerrem Türkünal, MTA Enstitüsü'ndeki çalışmalarına paralel olarak 1970-1973 yılları arasında lise son sınıflara, Ankara Deneme Lisesi'nin daveti üze-

Dev ammoniti Köserelik mevkindeki yerinden çıkartırken – 1953

rine haftada bir jeoloji dersleri de vermiştir.

Uzun yıllar MTA Enstitüsü Paleontoloji Servisi'ndeki çalışmaları ve çıkartmış olduğu sayısız yerli ve yabancı yayınlar göz önüne alınmış, bunun yanında Ankara Fen Fakültesi Jeoloji Bölümü'nden ek dersler almış ve 1970'li yılların başında, dönemin hükümeti tarafından kendisine mühendis unvanı verilmiştir.

1978 yılında, MTA tarafından ilk kez düzenlenen yardım kermesinde, satışı yapılacak malzemeleri kendisi kermes alanına taşımış ve onların satışını yaparak ve bizzat aktif rol alarak kermese destek olmuştur. Bu yardımsever yapısı ölünceye kadar devam etmiştir.

TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası kurucu üyesi eşi Süleyman Türkünal gibi kendisi de Jeoloji Mühendisleri Odası üyesiydi. Paleontoloji bilimine gönül vermiş iki çocuk annesi bu bilim insanı, 1982 yılında MTA'dan emekli olmuştur.

1997 yılında Türkiye Jeoloji Mühendisleri Odası tarafından kendisine jeoloji mesleğine 40 yıl emek ödülü verilmiştir.

Bütün hayatını eşine, ailesine, işine ve mesleğine adamış naif, ince, öncü, farklı biriydi. Ailesine ve yakın çevresine özgürleşmeyi, direnmeyi, güvenmeyi ve sevmeyi öğreten bir anneydi. Yardıma muhtaç kişilere ve özellikle kadınlara nasihat ve yol göstermesiyle bir anlamda tek başına sivil toplum örgütü işlevi yapmış, onlara iş olanakları sağlayarak topluma kazandırmış, bu kişilerin kendilerine güvenen ve çalışan bireyler olmalarını sağlamıştır.

Ölümünden bir yıl önce, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilim Tarihi Bölümünde birinci sınıf öğrencilerine Cumhuriyet'in aydın bilim kadınları arasında okutulduğunu öğrenmesi, onu hem çok sevindirmiş hem de çok onurlandırmıştı.

İstanbul Üniversitesi'nden sonra MTA gibi uygulayıcı bir kurumda yıllarca başarıyla görev yapmış ve arazi çalışmalarıyla ülkemize dev ammonit kazandırarak dünya paleontoloji literatürüne geçmiş olan bilim insanımız Mükerrem Türkünal'ı, 9 Şubat 2018 tarihinde Ankara'daki evinden sonsuzluğa uğurladık.

Amerikan Kadın Kolu Derneği üyelerine müzeyi gezdirirken- 1968

Onu, bize bıraktığı sevgiyle özlüyor ve o özlemle anıyoruz.

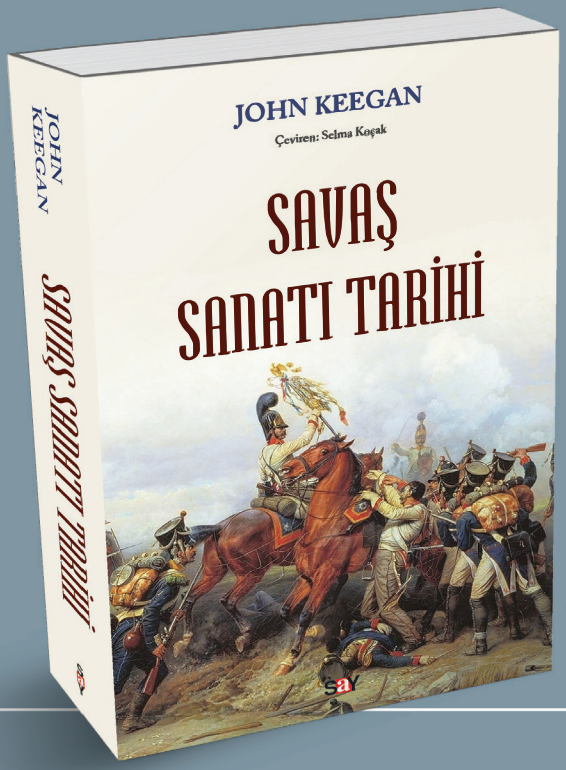
Yayınlarından bazıları

TÜRKİYE'DE AMMONİT FAUNASI İHTİVA EDEN LOKALİTELER
HAKKINDA NOT — KISIM I: ANKARA BÖLGESİ
Mükerrem TÜRKÜNAL, Maden Tetkik Arama Enstitüsü Ankara
YAKACIK KÖSERELİK BÖLGELERİNDEKİ JURASİK FOSİLLERİ HAKKINDA – 1957
Mükerrem TÜRKÜNAL, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü, Ankara
Yer Yuvarı ve İnsan Dergisi - Ağustos - Kasım 1980 Türkünal M.
Türkiye'nin Dev Ammonitleri ve Yaşam Ortamları
Explorers Journal- Volume 59 Number 1 – March 1981
Giant Ammonites found in Turkey by Mükerrem TÜRKÜNAL

Kaynak olarak alınanlar

Paleozoik ve Mesozoikte Kalan Omurgasızlar - Ammonitler Aralık 1995
Jeolojik Miras ve Doğa Tarihi Müzeleri - Aralık 2008
NTV Bilim, Ekim 2010 sayı 20
Ammonitlere Ne Oldu? - Doç. Dr. Yeşim İslamoğlu
Türkiye'de Paleontoloji'nin Gelişmesinde İstanbul Üniversitesi'nin Etkinliği- Prof. Dr. Engin Meriç 2012

TARİH

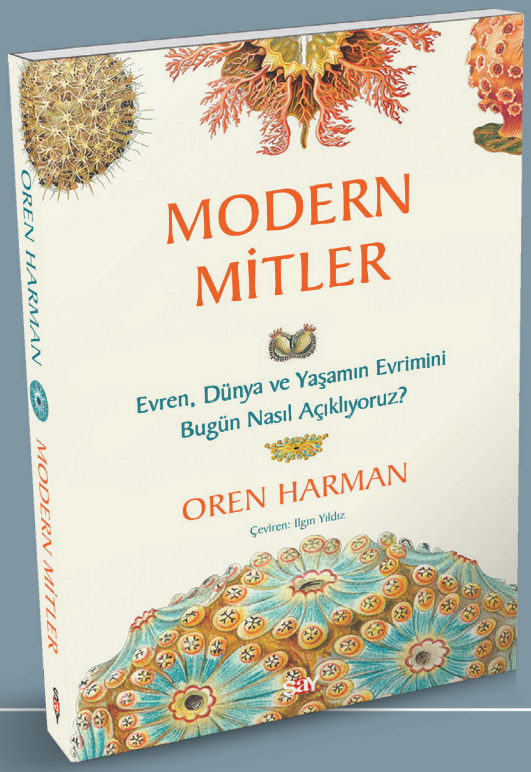
John Keegan
Çeviren: Selma Koçak
536 sayfa

"Savaşa dair şimdiye dek kaleme alınmış belki de en çarpıcı inceleme."

—The New York Times

POPÜLER BİLİM

Oren Harman
Çeviren: Ilgın Yıldız
232 sayfa

"Bu cesurca, bilgece ve insanca yazılmış kitapta Oren Harman evrene ilişkin açıklamaları süsleyen mitler yaratıyor ve böylece insanların eski âdeti olan, en derin hakikat algılarını kodlama çabasını sürdürüyor..."

—Stephen Greenblatt

Laurence Gane
Çeviren: Erkal Ünal
176 sayfa

David Papineau
Çeviren: Sinan Köseoğlu
176 sayfa

Karmaşık konuların en eğlenceli anlatımlarını bir araya getiren dünyaca ünlü Çizgibilim dizisi genişlemeye devam ediyor. Dizinin yeni kitabı Nietzsche raflarda!

www.sayyayincilik.com / www.saykitap.com
Tel.: (0212) 512 21 58 • e-posta: dagitim@saykitap.com
www.facebook.com/sayyayinlari www.twitter.com/sayyayinlari www.instagram.com/sayyayincilik

yıllık abonelik kampanyası!

YILLIK ABONE OLAN HER OKURUMUZA
SAY YAYINLARI ÇİZGİBİLİM
SERİSİNDEN SEÇTİĞİ HER BİRİ
25 TL DEĞERİNDE
BİR KİTAP HEDİYE

Abonelik için: magaza.bilimveutopya.com.tr
Sipariş veririken seçtiğiniz kitabı açıklama kısmında belirtmeyi unutmayın!

BİLİM ve ÜTOPYA

Not: Kampanya 1 – 31 Temmuz 2019 tarihleri arasında geçerli olup, yıllık basılı dergi aboneliğini kapsamaktadır.